

К.Хасанбоева, В.А.Чурсина

@taixchi_kutubxonasiga

КОСТЮМ ГАРИХИ

Г.К. ҲАСАНБОЕВА, В.А. ЧУРСИНА

КОСТЮМ ТАРИХИ

*Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус
таълим вазирлиги тўқимачилик ва енгил саноат
маҳсулотлари технологияси мутахассислиги
учун дарслик сифатида тавсия этган*

Китобда Оваруло ва Осиё халқлари костюмининг тавсифи берилган. Костюмининг қадимий, илк ва кеч ўрта асрлар ва замонавий турлари ҳақида маълумотлар келтирилган.

Дарсликдан енгил саноат институтлари талабалари, магистрлар, аспирантлар, рассомлар, дизайнерлар ва бошқа санъат ходимлари фойдаланиши мумкин.

Мухаррир Суръат АБДУКАРИМОВ

Ҳасанбоева Г.К., Чурсина В.А.

X 31

Костюм тарихи: "Туқимачилик ва енгил саноат маҳсулотлари технологияси" мутахассислиги талабалари учун дарслик. — Т.: "Ўзбекистон", 2002. — 320 б.

Сарлавҳада: ЎзР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. И. Охунбоев номидаги Тошкент туқимачилик ва енгил саноат институти.

1. Муаллифдош.

ISBN 5-640-02995-1

ББК 63.5.73+85.126.73

№ 676-2001

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Республикасининг
Давлат кутубхонаси

X $\frac{3002000000-09}{M351(04)2001}$ 2002

© "ЎЗБЕКИСТОН" нашриёти, 2002 й.

МУҚАДДИМА

Костюм — бу инсоннинг индивидуаллигини ёки ижтимоий гуруҳни ифодаловчи муайян образли бадий система.

Елка ва бел кийим, бош кийим, пойабзал, қўшимчалар (аксессуарлар), безаклар, грим, соч турмаги, танани бўяш, унинг шаклини ўзгартириш — буларнинг барчаси биргаликда костюмни ташкил этади.

Либос эса кийим, уст-бош, одам эгнига киядиган буюмлардир.

Кийим — бу матодан қилинган, одам танасидаги қобик системаси бўлиб, энг аввало, танани ташқи муҳит шароитидан саклайди ва инсоннинг ўзига хос баъзи хусусиятларини намоён қилиб, эстетик функцияни бажаради.

Қадимдан ҳозиргача инсоният ўтмиши костюм тарихида ўз аксини топган.

Ҳар бир мамлакат, ҳар бир халқнинг ривожланиш босқичлари одамларнинг кийимида ўзига хос хусусиятларда ифодаланган.

Костюм шакли пайдо бўлишига, унинг ўзгаришига, мукамаллашиб боришига қуйидагилар сабаб бўлган: табиий омил — Коинот, Ер, ташқи муҳит, иқлим, фасл ва б.; ижтимоий-иқтисодий омил — жамоанинг тузуми, халқнинг тарихий тақдири, этник гуруҳи ва миллати, дин, турмуш тарзи, фан ва техника ривожланиши ва б.; инсоний омил — жинси, ёши, гавда тузилиши, психологик тури.

Костюм ушбу сабабларга кўра ўз томонидан бир неча вазифани бажаради: химоя, биостимуляция, эротик, ижтимоий, белги, эстетик ва б.

Хар қандай давр костюми санъат асари булган, чунки инсон ўзининг эстетик дидига ва тасаввурига биноан бадий образ яратган. Костюм давр ва услубга биноан ўзгариб турувчи мураккаб санъат асаридир ва ўзига хос композицияга эга.

Костюм барча санъат турлари билан уйғунлашади, айниқса, меъморчилик билан. Чунки меъморчиликда ва костюмда ўзига хос тектоник тузилишлар ва конструктив аниқлик бор.

Костюм тарихини тадқиқот қилиш учун турли манбалардан фойдаланиш мумкин: давр ва халқ тарихи, тасвирий санъат асарлари, амалий санъат асарлари, адабиёт маълумотлари ва сақланиб қолган либос намуналари ҳамда мода журналларидан ва б.

Ушбу дарслик ёзилиши жараёнида рус тилида нашр этилган кўпгина адабиётлардан фойдаланилди (адабиёт рўйхати келтирилган).

Дарслик қўлёзмасини ўқиб чиқиб, муҳим фикр-мулоҳазалар таклиф этганлари учун устозларимиз М.Ш. Жабборов вага, Г. Файзиевага, Ўзбекистон Республикаси тикувчилик саноати ассортимент ва модалар маркази жамоа корхонасининг бош муҳандиси Х.Б. Ўрмоновага ҳамда санъатшунослар С.А. Хўжаева, З.И.Раҳимова ва Ш.С.Фулломоваларга катта миннатдорчилик билдирамыз.

ҚАДИМИЙ МИСР КОСТЮМИ

Милоддан аввалги тўртинчи минг йилликнинг охирларида Қадимий Миср йирик марказлашган кулдорлик мамлакати бўлиб, давлатни фиръавн бошқарган. Унинг ҳукмронлиги чексиз эди. Мисрликларнинг тасавурида фиръавн Худонинг ердаги сояси ҳисобланган. Кохинлар (дин рухонийлари) фиръавннинг чексиз ҳуқуқини ҳимоя қилиб, ижтимоий тенгсизлик ва зулмга имкон яратишган.

Нил дарёси водийсининг табиий шароити Қадимий Миср хўжалигининг ривожига сабаб бўлган. Мисрликлар, асосан, деҳқончилик, чорвачилик ва ҳар хил хунармандчилик (тўқувчилик, заргарлик, кулоллик) билан шуғулланганлар. Мамлакат аҳолиси ҳар хил табақалардан, яъни кулдорлар, аслзодалар, шаҳарликлар, эркин деҳқонлар ва куллардан иборат эди.

Табиат кучларига сиғиниш ва афсоналар Миср маданиятининг манбаи бўлган. Одамлар куёшга, ойга, ерга, сувга, ҳайвонларга (тимсоҳга, чиябурига, сигирга, калхатга, илонга, қўнғизга ва бошқаларга), ўсимликларга сиғинишган. Дин мамлакат ҳаётининг барча томонларига таъсир этган. Жумладан, санъатда, одамларнинг эстетик тасавурида катта роль ўйнаган. Илоҳийлаштирилган нарсалар доимо маъно тимсоли бўлган. Мисол учун, мовий нилуфар — серҳосилликни ва абадийликни билдирган, илон — салтанат белгиси бўлган.

Тасвирий санъат (деворий тасвирилар) рамзий ва чизмалар бўлган. Хусусан, одамлар тасвири ҳам чизма шакл-

да шартли ифодаланган. Деворий тасвирлар ва хайкалларда уларнинг қомати, туриши, ишоралари қонунлаштирилган эди. Қадимий мисрликлар баланд бўйли, кенг елкали, бели ва бўксаси тор, озғин бўлишган. Аёллари эса хушрўй, нафосатли, келишган, юзлари ва бодомсимон кўзлари чиройли бўлган. Таникли шарқшунос олим Г.Эрбеснинг ёзишича, — “уларнинг томирига бир томчи ҳам чет элликлар қони кўшилмаган, одамларининг тана териси қорачадан келган, соғлом юзлари кизил, кирра бурун, кенг пешонали, қалдирғоч қошли, тим қора сочли бўлган. Билагузуклар билан безатилган қўл ва оёқлари гузаллик тимсоллари бўлган” (Г. Эрбес. Уарда. М., Мир, 1965).

Меъморчилик мисли кўрилмаган юксак даражага эришган эди. Миср эҳромлари, ибодатхоналари, шаҳарлари ҳозирги замонгача одамзодни хаяжонга солади, уларнинг кўп сирлари халигача ечилмаган.

Адабиёт, мусиқа, ракс, тасвирий санъат ҳам юксак даражага эришган эди.

Эҳромлардан топилган намуналар ёрдамида декоратив-амалий санъат буюмлари билан танишишимиз мумкин. Уларнинг барчаси юксак дид билан яратилган ва ҳозиргача инсонни хайратда қолдиради.

Миср — зиғирнинг ватани ҳисобланади. Нил дарёси водийсининг табиий шароитлари ушбу ўсимликни ўстиришга қулай бўлган. Миср тўқувчиларининг маҳорати мисли кўрилмаган даражага эришган эди. Ўша замон зиғир тола матосининг ташқи кўриниши ва хусусиятлари тўғрисида ҳозиргача сақланиб қолган мато намуналари ёрдамида танишиш мумкин. 1см² шундай газмолда 84 танда ва 60 арқоқ иплари ўтқазилган; 240 м жуда ингичка ва хаттоки кўзга кўринмайдиган хом ипнинг вазни 1 г эди. Тўқувчи бундай ипни фақат бармоқлари билан сезарди. Мисрнинг зиғир тола матосининг юпқалиги табиий ипак матолардан қолишмасди. 5 қават зиғир тола газламадан тайёрланган кийим остидаги тана аниқ кўри-

1-расм. Миср нақши.

нарди. Матонинг фактураси ҳам ҳар хил бўлган. Янги Подшоҳлик даврдаги тўрсимон, ялтироқ мунчоқлар ва тилла кашталар билан безатилган газмоллар одамда унутилмас таассурот қолдиради.

Матоларнинг ранглари ранг-баранг бўлган. Ранг танлаш тасодифий бўлмаган. Зангори ранг — Нил дарёси (сув) ва осмоннинг; сариқ ранг — кум ва ернинг; яшил ранг — ўсимликнинг; қизил — қуёшнинг тимсоли ҳисоб-

ланарди; қора ранг билан эса тасвирнинг чегараси чизиларди.

Нақшда, асосан, қуёш нурлари, геометрик шакллар (йул-йул, илон изи) ва стилизацияланган усимликлар ва хайвонлар тасвирланар эди (1-расм).

Миср нақшининг текислиги, осойишталиги, вазминлиги ўзига хос хусусиятларга эга эди.

ҚАДИМИЙ ПОДШОҲЛИК КОСТЮМИ

(милоддан олдинги 2000—2400 й.)

Бу даврда, асосан, эркаклар фақат бир кийим — пешбанд “схенти”ни кийганлар (2-расм). Улар шакли тўрт бурчак ёки трапециясимон бўлиб, ўлчамлари ҳар хил эди. Схенти белга ингичка чарм камар ёки тасма билан бириктириларди. Схенти гавданинг орқасида бурмаланарди, олдида эса қатор ритмик тахламалар қилинарди. Схен-

2-расм. Дафн этиш маросими. Рамзес (XVII сулола) макбарасидаги деворий тасвир. Қулларда калта пешбандлар.

3-расм. Тутанхамон макбараси никоби.

тининг устидан ёки тананинг устига тўрт бурчакли пеш-
банд кийишган. Бойлар кийими зиғир толали матодан,
қулларники эса дағал теридан қилинарди. Фақат фиръ-
авн, вазирлар, кохинлар ва бой ер эгаларининг кийимла-
ри безатилар эди.

4-расм. Себек худо ва фиръавннинг мақбарасидаги тасвир.
Эркалар костюми.

Фиръавннинг салтанат белгиси илон “урей” ва калхат билан безатилган тож эди. Унинг иккинчи бош кийими “плат” булган. У трапециясимон шаклли булиб, йул-йул матодан тикилар эди, пешонасида эса тор тасма ёки металл чамбарак билан маҳкамланарди (3-расм).

5-расм. Мертсегер маъбудаси. Эгнида гавдасига ёпишиб турадиган калазирис.

Бўйинга тақиладиган юмалоқ маржон ёқа ердаги турмуш манбаи — қуёш рамзини ифодаларди. Ёқа бир неча қават елимланган матодан тайёрланиб, тасвирлар билан

6-расм. Изиди Рамзес ва унинг ўғлини қабул қиляпти. Амен-хер Хопшефнинг (XX сулола) макбарасидан деворий тасвир. Маликалар водийси, Фива. Янги Подшоҳлик фиръавнларининг сарой маросимлари учун кийим (эркаклар, аёллар ва болалар костюми).

безатиларди ёки тўрсимон тўкилиб, қимматбаҳо тошлар билан безатиларди (3-расм).

Чўпон хассаси ва сунъий олтин соқол ибтидоий қабилалардан қолган рамзий белгидир. Соқолни тасма ёрдамида кўзойнакга ўхшатиб кулоққа маҳкамланарди. Фиръавннинг соқолида ҳам “урей” қилинарди.

Мисрликлар сочларини бутунлай олиб ташлаб, бошларига ўсимлик толаларидан ёки жундан ясалган парик кийишарди. Бу париклар ҳам бош кийим ҳисобланиб, бошни иссиқдан сақларди. Парикнинг катта-кичиклиги ва унинг шакли шахснинг ижтимоий ҳолини ифodalарди. Йирик ер эгалари бир неча кокилдан иборат бўлган

парик кийишарди, майда ер эгалари ва куллар эса кичик парик кийишган (2-расм).

Коҳинларнинг кийими қимматбаҳо камар билан безатилган. Ибодат қилиш пайтида улар қоплон терисини ёки калхат ва бошқа никобларни кийишган (4-расм).

Аёллар кийимининг шакли оддий бўлган. У иккита тўрт бурчак матодан тикилган кўйлак “калазирис” эди (5,6-расмлар). Калазирис кўкракнинг пастидан бошланиб, товонгача етарди ва битта ёки иккита кенг тасма ёрдамида елкада ушланарди. Бу кийимни барча аёллар, хаттоки фиръавн оила аъзолари ва куллар ҳам кийишган. Ижтимоий фарқи фақат матода бўлган: бойлар — юпка газмолдан, куллар ва дехқонлар эса дағал матодан кийганлар.

Бу даврнинг охирида кийимлар шакли ўзгара бошлайди. Янги, мукамалроқ схенти пайдо бўлди. Бурмалар ва плиссировка билан безашга интилиш бошланди. Кийимларнинг ранги қизил, зангори, яшил бўлган. Дуррадгорлик ривож топиши билан сарик, жигар ранг ва феруза ранглар кирди.

Оёқ кийими қамишдан тўкилган шиппақлар эди.

ЎРТА ПОДШОҲЛИК КОСТЮМИ

(милоддан олдинги 2400—1700 йй.)

Бу даврда вилоятларнинг бир-биридан ажралиб кетиши ўз-ўзи билан овора бўлиб қолган ҳаётга олиб келди ва шунга қарамасдан фиръавннинг ҳуқуқи бирмунча ошди.

Бу давр санъат ёдгорликларида схентининг устидан юпка матодан қилинган пешбандлар тасвирланган. Улар тўрт бурчак шаклли бўлиб, сал-пал бурмаланганди.

Аёлларнинг кийими эркақларникига ўхшаш бўлиб, бурмалари ҳали бир хил, дидсиз қилинганди.

Оддий аҳолида оддий схенти ва калазирис сақланиб қолганди.

ЯНГИ ПОДШОҲЛИК КОСТЮМИ (милоддан аввалги 1580—1090 йй.)

Бу давр мисрликларнинг гиксослардан озод бўлганлиги билан фаркланади. Кенг ташқи савдо ички бозорда янги номаълум хашаматли нарсаларнинг пайдо бўлишига ва санъатнинг ривожланишига сабаб бўлди.

Кийимда синфий фарқ олдингидан ҳам кўпроқ сезиларди. Аслзодалар ва қоҳинлар кийими матосининг юпкалиги билан, тилла ва сирланган безаклар, сербурмалар ва плиссировкалар билан фаркланиши билан бирга ҳарир бўлган ип ва зифир матолардан тикилганди. Хилма-хил рангларга бўялган матоларни сидонлик аёл қуллар кашталарди.

Шу янгиликларнинг кириб келишига қарамасдан кийимнинг шакли ўзгариши жорий қилинган чегараларда содир бўлганди. Тор, танага ёпишиб турган кийимга интилиш, ҳаттоки, бурмалаган кийимларда ҳам сезиларди. Шу сабабдан одамлар йўрақланганга ўхшаш бўлган ва уларнинг ҳаракатлари ёдлангандек эди.

Бу вақтда эркак ва аёллар кийимларининг бир-бирига ўхшаши қайд қилинганди. Эркакларнинг кийими плиссировка қилинган юбка ва ёпинчокдан иборат эди. Катта юмалок ёқа — маржонни фақат фиръавн ва унинг оила аъзолари кийибгина қолмай, балки, бой табакалар ҳам кийишганди. Маросим кийимларида қадимий

7-расм. "Уд чалувчи". Тутмос III мақбарасидаги тасвир.

8-расм. Себехотепнинг хизматкорлари. Себехотеп (XVII сулола) макбарасидаги деворий тасвир. Фива. Калта париклар, енгил оқ матодан туникалар, сон боғичлар.

кийим турлари: схенти, уч бурчакли пешбанд ва бошқа қоҳинлик анжомлари сақланиб қолганди (6,7-расмлар).

Камбағал аҳоли табақаларининг кийимлари оддийлигича қолди.

Аёлларнинг кийими эркакларникига ўхшаш бўлса ҳам, тор кўйлак калазирис сақланиб қолганди (7-расм).

Мисрликлар босиб олган Суриядан эркак ва аёлларнинг кийимига плашч — *нарамник* кирди. Бу икки букилган тўри тўрт бурчак шакли матодан тикилган ва боши учун кесим қилинган, ёни тикилган узун кийим эди (7, 8-расмлар).

Аскарлар чармли пешбанд ва кўкрак печ кийишганди.

Мисрликлар оёқ кийими жуда оддий бўлган. Бу чарм ёки қамишдан ишланган шиппак эди.

Уларнинг костюмларида ҳар хил безаклар бўлган: қўл ва оёқ биллагузуклари, узуклар, маржонлар, сирғалар, тилла ва сирдан ясалган тиллақошлар ва б. Камбағаллар эса чинни паста ва сирланган лойдан ясалган безакларни тақишган.

Эркак ва аёлларнинг бош кийимлари жуда хилма-хил ва мураккаб бўлган. Уларнинг шакли ва безаги шахснинг ижтимоий ҳолини ифодаларди.

Аёллар юзига пушти-қизил ёғупани сурган, қош ва киприklarини қорага бўяшган. Эркаклар эса киприklarини яшил рангга бўяр эдилар. Қўл ва оёқ тирноklarини эса махсус усимлик (*генна*) билан қизғиш сарик рангга бўяр эдилар.

Мисрда пайдо бўлган бадий элементлар кейинчалик бошқа маданиятларга ҳам таъсир этиб, ривожланиб, Оврупо костюмига ҳам кирган ва ҳозирги замонгача сақланиб қолган.

КАДИМИЙ ЮНОН КОСТЮМИ

*Қ*адимий цивилизацияларнинг бадий меросида Юнонистон ва Рим усталарининг ижоди муҳим ўрин эгаллайди.

Юнонистоннинг ажойиб маданияти Болкон яриморалининг жанубида милоддан аввалги VII—I асрларда раванқ топган. Унинг табиий шароити, илиқ денгиз иқлими, серҳосил водийлари ва тоғ яйловлари, бой фойдали қазилмалари қадимий юнонларнинг асосий турмуш тарзини ифодалайди.

Юнонистоннинг сиёсий тузилиши қадимий шарқ истибодлардан кескин фарқланарди. Юнонистон қулдор мамлакат бўлса ҳам, унинг асоси демократия эди. Эркин аҳоли тенг ҳуқуқларга эга эди. Барча муҳим масалалар кенгаш ва овоз бериш ёрдамида ечиларди.

Қишлоқ хўжалиги, хунармандчилик ва савдо иқтисодининг асоси эди. Милоддан аввалги V асрда мамлакатда санъат раванқ топган ва бу аср Юнонистон тарихида “олтин” аср деб аталади. Санъат асарларида қулдорлик демократиясининг ривожланиши, урф-одатлар, озод эл-

линларнинг қарашлари ва дидлари ёрқин ифодаланган. Шу даврда Афинада қурилиш, шаҳар марказини тиклаш, янги ибодатхоналарни ва ижтимоий биноларни (мактаб, стадион ва б.) қурилиши жуда юксак даражага эришган. Бу вақтда улур Фидий, Мирон, Поликлет ажойиб ҳайкаллар ва мухташам бинолар бунёд этганлар; Софокл ва Еврипид трагедия ва шеърлар ёзган ва бошқа таниқли ёзувчилар, олимлар, файласуфлар ижод этганди.

Бу даврда инсон баркамоллиги шухратланган. Мард ва ҳар томонлама баркамол, мукаммал одам сиймоси эстетик идеал бўлган. Куч, гўзаллик, спорт билан шуғулланиш натижасида гармонияга оид ривожланган тана чирой учун энг зарур намуна бўлган. Юнонлар инсондаги соғлик ва гўзалликни олдинги ўринга, бойликни эса, кейинги ўринга қўяр эдилар.

Юнонларнинг дини афсоналардан айрилмас эди. Улар тушунмаган нарсаларга одам қиёфасини берган эдилар. “Худоларни ўзига қаратиш учун, уларга одам қиёфасини бериш керак” деб ўйлашган. Юнонларнинг худоси идеаллашган мукаммал одамнинг сиймоси бўлган. Ҳайвонлар эса, санъатда инсонга бўйсунган ва табиат кучини ифодаловчи бўлиб афсоналарга кирган.

Ватанпарварлик, юқори онг, баркамол инсоннинг чексиз қобилиятига ишониш, бадий тилнинг оддийлиги ва ифодалилиги, шароитни тўғри ақс эттириш — антик маданиятнинг асосий хусусиятларидан бири эди.

Антик санъат Оврупо маданиятининг келажагида муҳим аҳамият касб этган.

Антик санъатдаги инсон гўзаллиги тўғрисидаги тасавурлар мужассамланиб, тарихда биринчи мартаба одамнинг танаси ва руҳи гўзаллик, эстетик идеалнинг асосига олинган. Поликлетнинг назарий асарида ўлчов бирлиги сифатида одамнинг бўйи олинган.

Юнон жамиятида аёлларнинг ҳуқуқлари чекланганига қарамасдан, улар сиймолари санъатда соғлом, яхлит шахс ва ҳар томонлама баркамол ифодаланган эди. Ми-

сол учун, Афродита илохининг (Венера Милосская) хайкали ҳозиргача аёлларнинг гўзаллик тимсоли ҳисобланади.

Юнонларнинг турмуш тарзи ва эстетик тасаввурлари таъсирида костюмлари шаклланган. Қулай иқлим, одам танасига эстетик қараш антик юнон костюми шакллари-нинг уйғунлигини ва енгиллигини аниқлаган эди.

Ўз кийимлари учун юнонлар юмшоқ, тўкилиб турадиган, яхши бурмаланадиган матоларни қўллаган эдилар. Матоларни қўлда тўқув дастгоҳида ишлаб чиқарар эдилар. Тўқувчилик маҳорати юқори баҳоланарди. Афсоналар буйича барча Олимп илоҳлари ва бошқа аъзолари машхур тўқимачилар бўлишган ва ўзаро шу касбда мусобақалар ўтказишган.

Юнон матоларининг тола таркиби жун ва зигир бўлган. Пахтани улар биринчи мартаба Александр Македонский (Искандар Зулқарнайн)нинг ҳарбий юришларида Ҳиндистонда кўришганди.

Юнонларни костюмнинг, асосан, пластик томони кизиқтиргани учун, улар кийимда сидирға матоларни қўллашган. Кўк, қизил, тўқ қизил, яшил, сарик, жигар-ранг ва, асосан, оқ ранглар учрарди. Қул ва жигар ранглар мотам ранглари эди. Сидирға газмоллар кашталанган, аппликация қилинган ёки тасвирланган ҳошиялар билан безатилган. Юнон нақшининг белги маъноси бўлмаган. Меъморчиликда ва амалий санъатда нақш буюмнинг безаги бўлган. Нақшлар ўсимлик шаклларида уйғунлик асосида ишланган. Иккинчи манба — геометрия бўлган. У гўзал, у санъат, ҳар қандай шаклнинг асоси деб ҳисобланган. Ўсимлик ва геометрик тасвирлар, стилизациялашган тасвирларда меандр, крит тўлқини ва пальметталар энг кўп учраган.

Санъатнинг барча турлари каби юнонликлар учун костюм яратиш ижод эди. Матонинг пластик хусусиятларидан гўзалликни яратиб, юнонлар гўзаллик қонунлари буйича мато билан ишлаш маҳоратини ўрганишган.

Хар хил йуналишларда жойлашган, тана шаклини кўрсатадиган ва ҳаракатларга биноан узгарадиган бурмалар костюмнинг эстетик асоси бўлган эди. Юнон костюмини яратиш учун газмолнинг шундай фактурасини танлаш керак эдики, қайсики яхши тахланиб, нақш ва безаклар билан уйғунлашсин. “Одамнинг акли бовар қилмайди, қандай қилиб қадимий юнон ва римликлар шундай гўзал, ўзига хос гармоник драпировкаларни уйлаб топишган” (С. Чуйков. Италиянские дневники. М., 1966, с. 67).

9-расм. Бўртма тасвир. Эркаклар хитон ва хламидада, аёллар — хитон ва гиматийда.

Юнон костюмининг тузилиши асосида туғнаб куйилган, маҳкамланган ёки гавдага уралган газмол парчаси эди. Матонинг энига, узунлигига, маҳкамланган жойига, тахланиш усулига, букилиш, ўраниш ва жойланишига қараб костюмнинг ҳар хил турлари яратилган.

Эркаклар ва аёллар кийимининг асосий турлари куйлак “хитон” ва ёпинчок “гиматий” бўлган. Улар туғри тўртбурчак шаклида зигир ёки жун матолардан қилинганди.

10-расм. Галикарнас мақбарасидаги Мавсол ҳайкали. Хитон ва гиматий.

Эркаклар костюми. Эркаклар хитони (9-расм) кўпинча бир парча матодан қилинарди. Ён томонидан қўли учун жой қолдириб тикиларди. Баъзан, хитоннинг ён томони очик қолдирилар ёки енг қилинарди. Бундай хитон яхлит тўқиларди. Одатда, хитоннинг узунлиги тиззагача бўлган, узун хитонни эса коҳинлар ва актёрлар турли маросимларда кийишган. Хитондан, одатда, уйда ёки ички кийим сифатда фойдаланишган.

Энг кенг тарқалган устки кийим ёпинчок “гиматий” (10-расм) туғри тўртбурчак (1,7x4 м) жун матодан қилинарди. Унинг энг кенг тарқалган кийиш усули: сал драпировкаланган ёки тахламалар ҳосил қилинган, бир томони чап елкадан кўкрак-

ка тушиб турган, иккинчи томонини эса оркадан ўнг қўлининг тагидан ўтказилиб, чиройли тахламалар билан жойлаштирилар эди.

Кенгрок ва узунрок гиматийни “паллиум” ёки “палладиум” деб аталган ва уни драматурглар, нотиклар кийишган. Бу кийим одамнинг ташки кўринишига улугворлик салобатини берар, драпировка гавданинг пластик эгилувчанлигини таъкидларди. Драпировкаларнинг тўғри, айлана ва эгри йўналишда жойланиши ва битта елкадаги марказга йиғилиши тананинг харакатларига мувофик бўлиб, бу образнинг динамиклигини таъкидлар эди.

Юнонларнинг устки кийими гиматийдан ташқари ёпинчоқ “хламида” (9-расм) ҳам бўлган. Уни саёхатчилар ва жангчилар кийишган. У ҳам тўғри тўртбурчак матодан қилиниб, гиматийга нисбатан

12-расм. Чашма нимфаси.

11-расм. Бриаксис доираси. Деметра Книдская. Аёллар костюми.

13-расм. Поликлет. "Яраланган амазонка". Экзомида.

калтарок эди. Хламида елкага ташланарди ва чап ёки унг елкага туннағич "фибула" билан маҳкамланарди. Эркин томонлари чиройли фалдалар найсимои бурма билан тўкилиб турарди, бир қули очик қолдириларди. Одатда, хламидани босма мовутга ўхшаган жун матодан тайёрлашган.

Юнонлар, купинча, бошланг юришган, аммо саёҳатга кенг соябонли юмалок фетр шляпа кийишган.

Жангчиларнинг ички кийими калта *хитон* бўлган, унинг остидан металлдан пешбанд кийишган. Хитоннинг устидан совут "*кираса*", бошга дубулға (шлем) кийишган. Болдирни "*кнемидес*" билан химоя қилишган. Устки кийими хламида бўлган.

Косиблар ва қуллар, одатда, енгсиз ёки калта енгли дағал жун матодан хитон кийишган. Қуллар эса, унг томони очик "*экзомида*" ёки ишлаган пайтда пешбанд кийишган.

Аёллар кийими. Юнон жамиятида аёлларнинг ҳуқуқлари чекланганига қарамасдан, авлодлар тарбиялаган гўзаллик туйғуси, умумий маданият ривожини юнон аёлининг кийим бичимини аниқлар эди. Кийим аёл қоматининг чиройини кўрсатиши, тўкилиб туриши лозим эди.

Инсоният тарихида юнонлар биринчи бўлиб топган драпировкаларнинг жойланиши ва ритмикаси бадий бирлик конунига итоат этган.

Аёлларнинг кийимлари эркакларникига нисбатан хилма-хил бўлган. Асосий кийими ҳисобланган хитон ва гиматийдан ташқари бошқалари ҳам бор эди (9, 11, 12, 13, 14-расмлар).

Хитоннинг бир неча тури бўлган: қайтармали (ёқасимон) хитон “диплодий”, кенг “ионик” ёки тор “дарик” хитонлар. Диплодий (15-расм) одамнинг бўйидан 60-70 см узунроқ тўғри тўртбурчакли матодан қилиниб, ён томонлари тикилмасди. Тепа томони эса қайтариларди ва елкаси тўғнағич “фибула” билан маҳкамланиб, драпировкаларди. Хитоннинг қайтармаси бошқа рангли мато билан ёки кашта билан безатилиб, диплодийнинг эркин фалдалари ва драпировкалари билан уйғунлашган.

Энг оддий хитон — дарик хитони эди. У бўй баравар бир парча матодан қилиниб, елкаси фибулалар билан маҳкамланарди, ён томони эса очик тикилмасдан қоларди. Баъзан у иккита парча матодан, орқа бўлаги узунроқ қилиниб, бошга ёпинчоқ сифатида ташланарди (11-расм).

Спартан қизлари унг томони тикилмаган ва елкаси бириктирилмаган хитон “пеплос”ни кийишган. Одатда, Афина пеплосда тасвирланарди.

14-расм. Афина Паллада.
Хитон.

15-расм. Буртма тасвир. Хитон ва гиматий.

Энг мураккаб, сер драпировкаланган гўзал аёллар кийими — ионик хитон бўлган. У икки парча кенг, узун, юмшоқ матодан қилиниб, елкаси кўпгина фибулалар билан маҳкамланиб, сер драпировкаларни хосил этарди.

Хитонлар белидан, кўкрагининг пастидан ёки бўксасидан белбор билан боғланарди, ортикча узунлиги белбоғнинг устидан тушириб қўйилиб, “клопос”ни хосил этарди (9-расм). Баъзан хитонлар икки жойидан боғланарди, айниқса, ионик хитонлар турли усулда боғланар эди (16-расм).

Аёлларнинг устки кийими хилма-хил драпировкаланган гиматий эди (15-расм). Аёллар гиматийи эркакларникига нисбатан кичикроқ, аммо кўриниши гўзалроқ эди.

Аёлларга кўчага хитон ва гиматийсиз чиқиш тақиқланганди, эркаклар эса гиматийни хитонсиз кийишарди.

Хунарманд ва савдогар табақага мансуб аёллар жун ёки зирир матодан сипо хитон ва гиматий кийишган, кўчага чиққанларида гиматий билан бошларини ҳам ёпишган.

Қуллар, одатда, ўз миллий кийимини кийишарди.

Юнон аёллари ҳуснига гўзал соч турмаклари (прическалар) янада хусн қўшарди. Сочлари узун бўлиб, Гомернинг “тиллажингалак” сочлари энг чиройли ҳисобланарди. Сочни орқага турмаклаш усули “коримбос” классик усул, деб ҳисобланарди. Аёллар кўпинча сочини тасмалар ва тўрлар билан безатишарди.

Аёлларда бош кийим асосан бўлмаган, улар намгарчиликда гиматийни бошга ташлаб юришган ёки думалок похолдан қилинган шляпа “*фолия*”ни кийишган.

Аёлларда кийимга қўшимча соябон ва баргсимон елпизгич бўлган.

Оёқ кийимлари турли шаклли шиппаклар эди. Улар ёрқин рангли чармдан қилиниб, олтин ва кумуш билан безатиларди.

Заргарликда Юнонистон юксак маҳоратга эришган. Сирғалар, маржонлар, камейя ва инталиялар, узуклар, зан-

16-расм. Алкамен. Прокна ва Итис. Хитон.

жирлар, тиллақош “*диадема*”лар, билакузуклар олтин ва кумушдан ишланган ва қимматбаҳо тошлар қадалиб, ўйма нақшлар билан безатилганди.

Юнон аёлини косметикасиз тасаввур қилиш мумкин эмасди. Улар бронза ойнага қараб юзларини қизилга, лабларини, қош ва киприкларини бўяшиб, атирлар се-пар эдилар. Атирлари нозик флакон “*лекиф*”ларда сакланарди, бу идишлар ҳақиқий санъат асари бўлган.

Инсоният кўп маротаба юнонлар кийимига ухшаш кийим яратишга интилди, аммо қадимий Юнонистонда ўзига хос шароитларда санъат асосида яратилган костюмларнинг пластик гузаллиги фақат ўз даври шароитида камолотга эришиши мумкин. Лекин антик костюмнинг асосий бадий элементлари — умумий пластик шакли, мутаносибликлари, драпировка ритмлари Овруро маданиятининг бойлиги бўлди ва кейинги даврларда Овруро костюмининг ривожланишига таъсир кўрсатди.

КАДИМИЙ РИМ КОСТЮМИ

Қадимий Римнинг тарихи милоддан аввалги III асрда бошланиб, милоднинг V асрида кулларнинг кўзғолони ва ваҳший қабилалар ҳужумидан кейин ниҳоясига етган эди. Рим мамлакати ҳарбий империя бўлган.

Римнинг тарихий тақдири унинг табиий шароитлари билан асосланган эди. Серхосил ерларнинг камлиги Рим жамиятининг ҳарбийлаштирилишига сабаб бўлди ва римликларни босқинчилик урушларига олиб келди. Яшаш учун кураш римликларни қийинчиликлар билан курашга чорлади, оғир турмуш шароити эса уларни жуда ишбилармон одам қилди.

Рим жамиятининг аниқ синфий табақаланиши қадимий римликларнинг костюмида ўз ифодасини топди. Бир томонда эркин аҳолининг мураккаб, ҳашаматли, ёркин ва

ранг-баранг кийимлари бўлса, иккинчи томонда эса, куллар ва камбағалларнинг оддий дағал кийимлари бўлган.

Лекин Рим жамиятида кулдорлар орасида ҳам тенгсизлик бор эди. Айниқса, синфий табақаланиш Рим империясида (I—V асрлар) кучайиб кетган эди. Аҳолининг ҳар хил табақаларининг кийими уларнинг жамиятда эгаллаган ўрни билан боғлиқ эди. Баъзан, костюмда махсус белгилар учрар эди. Кийимда замон руҳидаги дабдабалик мисли кўрилмаган даражага етиб, маънавий маданиятни жуда паст даражага туширди.

Қадимий римликларнинг кийими республикачилик даврида яратилган. Жанговар жангчи ва басавлат аёллар уларнинг эстетик идеали бўлган. Мураккаб кийимлар гавдага савлат ва салобат бахш этган.

Кийим тайёрлаш учун қўлланган матолар: жун, зиғир ва шарқдан олиб келинган харир шойилар бўлган. Костюмда ёрқин ранглар қўлланар эди: қизил, бинафша, тўқ қизил (қирмизи) ва сариқ. Оқ ранг тантанали деб ҳисобланарди.

Четдан қараганда, римликларнинг костюми юнонларникига ўхшаш бўлиб, аммо бу ўхшашлик фақат нисбий эди, чунки юнонлар ва римликларнинг костюмлари драпировкаланарди. Аммо Римда одамнинг гўзаллиги тўғрисидаги тасаввур ва костюмнинг эстетик баҳоланиши Юнонистонга нисбатан мутлақо бошқа эди. Римда гўзал одам танасига сирғинишмас эди. Римда иқлим совуқроқ бўлгани учун кийимлар ёпик бўлиб, иссиқ сақлаши керак эди. Бундан ташқари, Римнинг олий табақалари юнонларга нисбатан бошқача бўлган. Улар ишламаган ва шунинг учун уларда тананинг машқ қилишига эҳтиёж йўқ эди. Римликларнинг костюми, ҳарбий костюмдан ташқари, тез ҳаракат қилишга имконият бермас эди. Умуман, секин юриш, костюмдаги бенуксонлик ва сунъий ҳаракатлар назокатнинг чуққиси деб ҳисобланганди.

Эркаклар костюми. Римликлар костюмининг асоси ички кийим “*туника*” ва устки кийим “*тога*” бўлган.

17-расм. Дельф аравакаши.

Уларнинг кўриниши юнонлар кийимига ўхшаш эди, ammo бичими ва моҳияти билан фарқланарди.

Туника — тўғри шаклли, энгли, бичилган ички кийим бўлган (17-расм). Унинг асосий турлари “коломбиум”, “таларис” ва “далматика” бўлган.

“Коломбиум” — узунлиги болдиргача бўлган, кенг эмас, калта энгли туника. “Таларис” — бойларнинг узун энгли туникаси. “Далматика” — узунрок, кенг энгли, ёйилиб турганда хоч (крест)га ўхшаган кийим. Шунинг учун далматикани насроний кийишган (римликлар аввал бутпараст эдилар, I асрдан бошлаб насронийликни қабул қилишган).

Ғолиб саркардалар кийишган қирмизи рангли туника энг башанг кийим эди. Уни пальметталар билан кашталанган қирмизи матодан тикишарди. Сенаторнинг туникаси вертикал қизил чиқиқ билан безатиларди ва шу билан у фарқланарди.

Салқин пайтларда римликлар бараварига бир неча туника кийишарди. Мисол учун, император Август бирданга тўртта туника кийганди.

Туникада, у ички кийим бўлгани учун, кучада юриш мумкин эмас эди.

Римнинг рамзий устки кийими *"тога"* бўлган. Уни фақат эркин рим фуқаролари кийиши мумкин эди. Чет элликлар ва кулларга тогани кийиш манъ этилганди.

Тога катта тўғри тўртбурчак (6x1,8 м) ёки эллипсимон жун мато парчасидан қилинарди. Тоганинг мураккаб драпировкаларини ҳосил қилиш жуда кийин эди, шунинг учун бу ишни куллар бажарарди.

Қирмизи ранг салтанат рамзи бўлган. Қирмизи рангли тогани фақат император кийиши мумкин эди. Қирмизи чизикли *"тога претекста"*ни магистрат, цензор, претор, квестор ва қохинлар кийиши мумкин эди. Сакланиб қолган қадимий одатга биноан, тога протекстани 17 ёшгача бўлган ўрил болалар кийишарди. 17 ёшга тўлган кундан бошлаб улар оқ тогани кияр эдилар, бу баловатга етганлик рамзи эди.

Тогадан ташқари *"лацерна"* тантанали плашч, деб ҳисобланарди. Лацернанинг узунлиги тиззагача бўлиб, унга қўлланган матолар жуда қимматбаҳо, яъни тилла ва кумуш билан тўқилган эди. Одатда, уни орқага ташлаб, икки елкани ёпишар ва икки учини бўйнининг олдида махсус тўқа *"фибула"* билан бириктириб қўйишарди. Кейинчалик лацерна ўзгара бошлади ва оддий матодан қилинган оқ тоганинг устидан киядиган плашч бўлиб қолди.

Рим императори ва юқори лавозимли шахслар, одатда, *"полудаментум"* — ўртача ҳажмли, узунлиги тиззадан сал пастроқ плашч кийишган. Полудаментумни орқага ва чап елкага ташлаб, ўнг елкада фибула билан қистириб қўйишган. Баъзан, уни шарсимон тахлаб, чап елкага ташлар эдилар ва уни бир неча маротаба чап қўлга урашарди.

Жангчилар катта бўлмаган жун мато парчасидан қилинган плашч *"сагум"*ни кийишарди. Камбағаллар ва кишлокликлар дарал жундан плашч *"пенула"*ни кийишган. Унинг шакли ярим доира ёки доира эди, бош учун

кесим килиб, капюшон тикиб кўяр эдилар. Бирок, кўпинча қимматбаҳо матодан қилинган пенуланни римлик олифталар ҳам кийишган.

Римликлар иштон кийишмаган. Бирок шимолда улар бу кийим турини кўчманчи қабилалардан олишган. III асрдан бошлаб кўп римликларнинг гардеробига иштон кирган эди, айниқса ҳарбийларда.

Эркин римликларнинг оёқ кийими шиппак ва нимэтик бўлган. Улар тоға билан кийилиши шарт эди. Шиппаклар тасма ёрдамида оёққа маҳкамланарди. Улар рангбаранг чармдан тайёрланиб, кумуш ва олтин тўқалар билан безатиларди. Камбағаллар ва куллар оддий ёғочдан тайёрланган бошмоқни кийишган.

Римликларнинг прическалари ҳар хил эди. Сочлари жингалак ёки силлиқ бўлган. Одатда, улар соқолларини қириб ташлар эдилар, аммо кичкина жингалак қилинган соқол ҳам қўйишган.

Костюмга қўшимча безаклар: узуклар, тўқалар, юмалок "булла"лар ва гуллар, япроқдан гулчамбарлар тақишган, ҳарбий саркардалар олтиндан ясалган гулчамбарлар билан ясанишган.

Аёллар кийими. Римда аёлларнинг ўрни юнон аёлларига нисбатан бошқача бўлган. Улар катта юридик ҳуқуқларга эга бўлиб, иззат-хурмат қилинарди. Аммо Юнонистон ва Римнинг ижтимоий тузумининг ўхшашлиги ва юнон маданиятининг таъсири натижасида қадимий юнон ва рим аёлларининг қиёфасида ўхшашлик бор эди.

Қадимий рим аёллари кийимининг бадий томони шакли драпировка ёрдамида яратишга асосланган, аммо римликлар кийимининг драпировкаси юнонларникига ўхшаш пластик бўлмаган.

Аёллар кийими туника, "стола" ва "палла"дан иборат эди (18-расм).

Олдинги безак элементлари кийимда кўп жой эгалламас эди. У вақтда кийим тор ва тўғри шаклли туникадан

18-расм. Рим хайкалларидаан нусхалар.
Аёллар костюми: стола ва палла.

иборат эди. Туникага тикилган юмшоқ чарм тасма кўкракни ушлаб турар эди.

Туниканинг устидан кенгрок, узун, хитонсимон “стола”ни кийишарди. Агар туника енгли бўлса, стола енги сиз эди ва аксинча. Столани белбор билан боғлашарди, ортиқча узунликдан “буф” ҳосил қилишарди. Кўпинча столани иккита белбор билан боғлашарди: одатда, бирининг устига иккинчисини кўндаланг қўйиб маҳкамланарди. Туника ва столага қўлланган матолар ҳар хил эди: қалинроғи ички кийимга, юпка ва қимматбаҳоси — устки кийимга. Столанинг этаги кенг қўйма бурма “инсти-та” билан безатиларди.

Аёлларнинг устки кийими юнонларнинг гиматийига ўхшаган ёпинчок “палла” бўлган. Уни турли усулда кийишган. Плашч палла гавданинг атрофида айлана драпировка қилинади. Уйдан чиққанда рим аёллари бошларини ва юзларини тўр билан беркитишарди.

Ёш кизлар палланинг ўрнига калта, тиззадан юкорида бўлган “*туника интериор*”ни кийишган. Балоғатга етганда ва тўй кунда улар тор, узун, белборсиз “*туника текта*”ни кийишган.

Империя даврида бойликка интилиш аёлларнинг кийимига ҳам уз таъсирини кўрсатди. Хилма-хил рангларга бўялган юпка матолар пайдо бўлган. Айниқса, юнон ва оссурия ипаклари бошка шойи газмоллардан афзалроқ ҳисобланган. Шойи матоларга кизиқиш шунчалик зур эдики, ҳаттоки I қадоқ шойининг нархи I қадоқ олтинга тенг эди.

III—IV асрларда аста-секин драпировка йўқолади. Қимматбаҳо, оғир, йирик нақшли матолар косс ва оссурия матоларининг ўрнига келади. Кийим оғир, шакли ясси ва тананинг гўзаллигини кўрсатмайдиган бўлди. Пластик столанинг ўрнини узун, тор, кенг енгли, қалин газмолдан қилинган “*далматика*” эгаллади.

Рим камбарал аҳоли дағал матодан қилинган туника ва палла кийишарди. Кўчага чиққанда улар бошларига паллани ўраб юришарди.

Бой аёллар кашта ва металл тўқа билан безатилган юмшоқ бошмоқни кийишган. Уларни қизил, оқ, тўқ сарик (зафарон) чармдан қилишарди.

Рим патрицианкаларининг соч турмаклари хилма-хил ва мураккаб бўлган. Улар сочларини тўғри фарқ очиб, силлиқ тарашар, баъзан узун кокиллар ёки юнонларникига ўхшаш прическалар қилишарди. Лекин каркасда маҳкамланган кокиллардан қилинган баланд прическалар, дарҳақиқат, рим аёллариники бўлганди. Агар ўзининг сочи етмаса, сунъий сочларни қўллашарди.

Патрицианкалар ўз кийимини олтин, марварид ва қимматбаҳо тошлардан ясалган заргар буюмлари билан безатар эдилар.

Кийимга қўшимча қилиб патдан ясалган елпигич олиб юришарди.

Рим матроналари суҳбат пайтида, кўпинча, қўлида қаҳрабо (янтарь) соққа ушлаб турар эдилар.

Аёллар кўп миқдорда ҳар хил косметик воситаларни ишлатар эдилар: хидли ёғлар, сиркалар, супа ва бошқалар.

Рим империяси барбод бўлгандан кейин (476 й.) антик кулдорлик дунёси ҳам йўқолди. Қадимий дунё тарихининг сўнгги босқичи яқунланди. Лекин уларнинг яратган маданий мероси жаҳон тарихида муҳим урин эгаллайди.

ЎРТА АСР ОВРУПО КОСТЮМИ

Қадимий Римнинг 476 йилда фожиаи ҳалокатга учраши билан унинг техник ва бадиий маданияти узок муддатга эсдан чиқди. Кулдорлик тузуми ва антик цивилизация вайрон бўлган эди. Шундан сўнг бир неча асрлар давомида Оврупо минтақасида барқарор кудратли мамлакатлар фаолият кўрсатмаган ёки пайдо бўлиши билан яна барбод бўлган. Нихоят, Оврупода биринчи мустақкам мамлакат — франклар давлати — IX асрнинг охирида пайдо бўлган эди.

Ўрта аср Оврупо мамлакатлари янги феодал ижтимоий-иқтисодий муносабатлар асосида қурилиб, жамият асосий кучлари — феодаллар ва уларнинг қарамоғидаги дехқонлардан иборат бўлган.

IX асрда Оврупо халқлари насронийликни қабул қилишгач, черков одамлар ҳаётида муҳим роль ўйнай бошлади. Монастирларда кишлок хўжалиги, хунармандчилик ва ҳар хил санъат турлари: миниатюра санъати, китобларни кўчириб ёзиш, заргарлик каби соҳалар ривожлантирилди.

X асрга келиб Оврупо мамлакатларида феодализмнинг шаклланиш жараёни тугади. Бу ерда жамият маданияти тарихи икки асосий даврдан иборат: илк ўрта асрлар (IX—XII) ва кеч ўрта асрлар (XIII—XV)га бўлинади.

Жамиятда диннинг роли кучли бўлгани натижасида дин таъсирида янги эстетик ғоя пайдо бўлганди. Бунга кўра одамлар дунё лаззатларидан воз кечиб яшаганлар. Ибодатхоналарнинг фрескаларида номутаносиб, азобуқубат чеккан, жинсиз одамлар тасвирланганди.

Илк насронийлик санъатида кенг тарқалган Биби Марям сиймоси аёлларнинг гўзаллик идеали бўлган. Аммо ўрта аср эстетик тасаввурининг пайдо бўлишида фақат дин асос бўлмади. Унда халқ ва рицарлик идеаллари ҳам муҳим роль ўйнади. “Роланд тўғрисида кўшик”, “Нибе лунглар тўғрисида кўшик”, шунингдек, “Трубадурлар” поэзиясида булар ўз ифодасини топган. Рицарнинг кучи, жасорати, мардлиги, ўз ватанининг ҳимоячиси эканлиги унинг ташқи кўринишида акс этган. Улар кучли, эпчил, чидамли, жасур, иродали, кенг елкали жангчилар сифатида тасвирланган.

Оврупо жамияти эстетик қарашида биринчи марта жасоратли эркак гўзаллиги аёллар гўзаллигини ифодаладиган назокатга қарама-қарши қўйилган.

XI—XII аср шоирлари маълумотлари буйича, аёллар жингалак тилла сочли, гулгун чехрали, эндигина узилган шафтоли каби лабли бўлиши керак эди. Уларнинг гўзаллиги, раҳмдиллиги, вафодорлиги рицарлар мусобақаларида тараннум қилинар эди. Нозикликнинг, нимжонликнинг, нафисликнинг рамзи бўлган атиргул тимсоли кенг тарқалганди. Атиргуллар билан овқатланадиган столни безатар эдилар, гул барглари вино косаларига солинарди. Айнан, шу шафқатсиз, зулмат босган даврда “*гўзал аёлга*” сифиниш пайдо бўлганди ва бу келажак авлодларнинг аёлга бўлган муносабатига катта таъсир этди.

Илк ўрта аср давр санъатида **Роман** бадийи услуби вужудга келган эди. Бу услубда диний-феодал мафкура ҳукмрон эди. Унинг асосий хусусиятлари дабдабалилик, улугворлик бўлиб, қурилишлар оғир ва салобатли, иншоотларнинг деворлари қалин, эшик ва ярим доира шаклидаги деразалари тор қилинганди. Қурилиш материали

маҳаллий рангли гранит тоши бўлган. Роман услубидаги биноларнинг ички кўриниши зулмат босган меъморчиликка мос эди. Бу тўқ ранглар, гумбазсимон шифтлар, тери билан қопланган терракота рангли поллар, ёғочдан ясалган панеллар, хонани ёритиш ва иситиш учун каминлар, деворга темир ҳалка ёрдамида маҳкамланиб, ёниб турган машъаллар эди.

Рицарларнинг салб юришидан кейин савдо-сотик, хунармандчилик ривожланди, шаҳарлар ўса бошлади, шаҳар маданияти ривожланди. Дорилфунунлар очилди. Шаҳарларнинг марказий майдонларида хашаматли бутхоналар, шаҳар идора маркази "*ратушалар*" қурилган. Санъатда **Готик** услуби юзага келди.

Готик услуби Роман услубининг асосида пайдо бўлса ҳам, ундан анча фарқланарди. Бу услубда меъморчилик ва анжомлар қатори костюмларда ҳам енгил, нафис шакллар устунлик қиларди. Готик услубнинг интерьерлари унчалик зулмат босган эмас эди, ёруғлиги кўпроқ эди. Салб юришлари катнашчилари Шарқдан олиб келган қимматбаҳо буюмлар (юмшок гиламлар, идишлар ва б.) пайдо бўлди.

Франция ўрта аср классик мамлакати, Париж эса ўрта аср тожи деб ҳисобланарди.

РОМАН УСЛУБИ КОСТЮМИ (IX—XII асрлар)

Бу даврда, одатда, мато ва кийимлар феодаллар қароргоҳида ишлаб чиқариларди. Фақат XI асрда шаҳарларнинг ривожланиши билан кийим тикадиган цехлар пайдо бўлди. Кийим жун ва зиғир матолардан қилинарди. Рим савдогарларидан сотиб олинган шойи бойлик рамзи эди ва фақат бой феодалларгина шойидан кийим кийиши мумкин эди.

Юқори табақалар кийими, асосан, ёрқин рангли (кўк, яшил, қирмизи) матолардан, оддий табақаларники эса

тўқ ранглардан (кул ва жигар ранг) тикиларди. Одатда, сариқ рангли кийимни кийишмасди, чунки бу ранг хиёнат ва нафрат рамзи ҳисобланган. Умуман, рамзийлик ўрта аср санъатига мансуб эди. Оқ ранг — софлик, ишонч, садоқат; қора — қайғу; зангори — нафислик рамзи бўлган. Ўрта асрлардан бошлаб жаллодлар бутунлай кизил рангли (қоннинг ранги) кийим кийишган.

Матолар сидирға бўлган, кийимларнинг чегараси мўйна, нақшли хошия ёки кашта билан безатиларди.

Синфий фарқ кийимларда, асосан, матонинг сифати ва безакнинг қимматбаҳолиги билан белгиланган. Барча костюмларнинг шакли ва бичими жуда оддий ва одми бўлган. Илк ўрта асрларда, асосан, копланма кийимлар бўлган. Гавдани имконият борича ёпишарди — бунда дин таъсири сезиларди. Аёллар кийими ёпиқ ва узун, эркакларники эса узун ёки калтароқ бўларди.

Иқлим ҳам ўрта аср кийимининг тузилишига таъсир этган.

Эркаклар костюми. Эркаклар костюми бирининг устидан бири кийиладиган иккита куйлак "туника" ва ёпинчокдан иборат эди. Олдин туникалар калта, тиззагача бўлган, XI асрдан бошлаб улар болдиргача узайди, калтасини фақат ёшлар ва дехқонлар кийишган. Бу даврда костюмнинг фарқи ёшга қараб ўзгарарди. Одатда, кексайган одамлар жуда калта, жуда тор ва жуда ёркин рангли кийимларни киймас эдилар. Қирол туникасининг узунлиги ерга тегарди. Туника доимо белдан боғланарди, баъзан, белбоғнинг устидан кийим осилиб турарди.

Ички туника "камиза" яхлит бичилган узун энгли эди (19-расм), усткиси эса — "котта" энгсиз ёки кенг калта энгли бўлган. Ёқа ўмизи тўғри тўртбурчак ёки овалсимон эди. Котта, камизага нисбатан, қимматроқ матолардан тикиларди. Совуқ пайтда устидан "роб" (нимчага ўхшаш) ва ўнг елкада тўқа билан маҳкамланган ёпинчокни кийишган. Оддий аҳоли кўпинча плашч пенулани кийишарди.

19-расм. Эркаклар костюми. Роман услуби.

Юнон ва римликлардан фаркли равишда эркаклар иштон кийишган. Матодан бичилиб тикилган иштонлар тор, оёғига ёпишиб турган ва узун бўлган. Қизил иштонлар энг модабоп эди.

Оёқ кийимлари рангли юмшоқ чармдан ёки матодан тикилган, каттиқ тагликсиз, узун тумшукли юмшоқ бошмоқлар эди.

Сочларини айлана шаклида қиска қилиб қиркиб, пешанага гажак қилишган. XI асрда эса узун сочларини елкага ташлаб юришган.

Бош кийимлар — капюшон ва конуссимон қалпоқлар бўлган.

XI асрда эса қўлқоп ҳам киядиган бўлишган.

XII—XIII асрларда тикиш усули такомиллашиши билан кийим хилма-хил була бошлади. Черковнинг талабларига қарши кийим торайиб, гавданинг тепа қисмига ёпишиб турадиган булган эди.

Эркаклар костюми аввалгидай иккита туника — камиза ва коттадан иборат эди. Коттани елкаси жуда тор бўлиб, у ён қийиклар ёрдамида пастига кенгайганди. Аслзодалар узун, паст табақалар — калта коттани кийишарди. Котта англи ёки енгсиз бўлиши мумкин эди. Унинг олди берк булгани учун бошдан кийиларди, шунинг учун олди ёқа ўмизи сал қирқилиб, боғичга боғланар эди.

20-расм. Аёллар костюми. Роман услуги.

Бу даврда эркаклар кийими шакли ва бичими рицарлар совути таъсирида эди. Кийимлари танага ёпишиб турадиган шаклда бўлиб, пахта билан қавилганди. “Блио” (рицар совутига ўхшаш) — белидан пастроқ кесилган берк копланма устки кийим. Тепа томони елка, кўкрак ва белга ёпишиб туриб, буксасидан эса кенгайганди. Пастки бўлими икки ярим доира шаклида бичилиб, олди ва орқасига тикилганди. Узунлиги тиззасигача ёки ундан сал пастроқ булган. Яхлит бичилган тор енглариинг учи конуссимон кенгайганди. Контраст рангли ички туникаси этакнинг ён кесимларидан кўринарди.

“Шосс”лар — юмшоқ мовутдан бичилиб тикилган, тор, оёққа ёпишиб турадиган иштон-пайпоқлар эди. Уларнинг почаси алохида кийилиб, тепаси тасма ёрдамида елка кийимининг белбоғига бириктири-

ларди. Иштоннинг почалари узаро бириктирилмасди, кейинроқ улар олд ва орқа улоқлар ёрдамида уланиб куйларди.

Устки кийим асоси плашч “нарамник-мипарти” эди. Бу иккига букилган тўғри тўртбурчак ёки овал шаклидаги мато парчаси бўлган, бош учун эса тешик қилинарди, ён томонлари тикилмасди. Мипарти буйига икки рангли бўлиши мумкин эди. Ҳар хил узунлиги ва кийиш усули бу кийим турини хилма-хил қиларди. Бу кийимни, асосан, ёшлар ва пажлар кийишарди. Аслзода феодаллар кийимида мипарти кенг тарқалганди. Бу кийимда уларнинг тамға (герб) белгилари қўлланганди. Енглари, олд ярим бўлақлари, иштон почалари, оёқ кийимлари ҳар хил рангларга бўялиб, тамға белгилари билан безатиларди.

Аёллар костюми. Аёллар костюми, эркакларники сингари, бирининг устидан бири кийиладиган узун туникалар эди. Ички туникани ички куйлак “хамиза”нинг устидан кийишарди. Туникалар “котта” ва “сюрко” деб аталарди.

Кийимнинг силуэти елкаси тор ва этаги жуда кенг трапециясимон бўлган. Одатда, куйлаклар ёқасиз, берк эди. Бел чизиги кўтарилганди. XI асрдан бошлаб узун юбканинг этаги ёнидан ёки олдидан кўтарилиб, қориннинг устида бурмаланган, чунки бу даврда урушларда, вабо ва ўлат эпидемиялари натижасида кўп

21-расм. Аёллар костюми.
Роман услуби.

22-рассм. Аёл костюми.
Готик услуби.

одамлар ҳалок булган ва шунинг учун аҳолини кўпайтириш керак эди ва хомиладор аёллар иззат-иқромда булган эдилар.

Котта (20, 21-рассмлар) енгитор ва узун, сюрко эса енгисиз ёки кенг калта енгилар булган. Сюркони белбор билан боғлашган. Устки кийим — узун, ёркин рангли, ярим доира шаклдаги плашчлар булган.

Оёк кийимлари рангли чармдан, пошнасиз, юмшоқ тагчармли, ёпик туфлилар эди.

Қизлар сочини ёйиб ёки ўриб юришарди, аёллар эса сочини бош кийим билан беркитар эдилар. Кўпинча бу юз учун тешик қилинган думалоқ рўмол эди. Бу рўмол бутунлай бошни ва елкани беркитарди. Кўпинча рўмолнинг учини коттанинг ёқа ўмизига

киргизиларди. Баъзан, рўмолнинг устидан ёпинчок, боғич, чамбар кийиларди. Тўқа "фибула"лар, узуклар, камар ва чамбарлар билан костюм безатиларди.

XII асрда насроний динининг таъсири кучли эди. Ўрта аср маданияти ва санъати антик анъаналар замирида вужудга кела бошлаганига карамай, унда аста-секин антик анъаналар сусайиб, схематизм авж олди. Бу ўрта аср маданиятида аристократларга мансуб элементлар пайдо бўлишига асос бўлди. Аслзодаларнинг сарой ҳаётида аёл-

лар муҳим роль ўйнайдиган бўлди. “Гузал аёл”га сирғиниш Биби Марямга сирғиниш билан боғланган эди.

Черковнинг таъқибига қарамай, аслзода аёллар костюмида хашаматли, мураккаб силуэтлар ва бой безаклар пайдо бўлди. Аёллар аввалгидай ички кўйлак — камизани ва устки кўйлак — коттани кийишарди. Котта ёнидан ёки орқасидан тасма билан боғланиб, белга ёпишиб турарди ва бўксасидан ён кийиклар ёрдамида пастга қараб кенгайганди. Енглари тор эди ва кўпинча узунлиги ергача етарди. Белбоғлар фақат декоратив роль ўйнардди, шунинг учун уни белдан пастроқда бўксага тақишарди. Устки кийимлари эркакларники сингари мўйна билан сирланган ярим доира шаклдаги плашчлар эди. Турли усулда ўралган ок рўмол билан аёллар сочларини беркитишарди.

ГОТИК УСЛУБИ КОСТЮМИ (XIII—XV асрлар)

XIII аср феодализм ривожланиши даври бўлди. Синфий кураш ва феодаллар орасидаги табақага бўлиниш кийимда ҳам ўз аксини топганди. Бу даврда дабдабаларга қарши ва кийим ёрдамида табақаларнинг фарқланиши тўғрисида дастлабки қонунлар чиқарилган эди. Мазкур қонунлар билан ҳар бир синфга кийимнинг шакли ва мато танланиши чекланганди.

Айни XIII асрда бичиш асослари пайдо бўлди. Тикиш усуллари ҳам такомиллаштирилди. Кийимларда ўтказма енглар пайдо бўлди. Енглар кундузи вақтинча кўкланиб, кечқурун сўкиларди, чунки кийимнинг торлиги сабабидан ечиш кийин эди. Кейинроқ енглари тасма ёрдамида бириктириладиган бўлди.

XIV асрда олди очик кийимлар ва ёқалар пайдо бўлганди.

Костюмнинг шакли хилма-хил бўла бошлади. Кийимда иккита йўналиш пайдо бўлди: “калта ва узун” кийим модалари. Айримлар узун ва кенг кийим кийишган бўлса,

23-расм. Эркак ва аёл костюми. Готик услуби.

бошқалар, кўпинча ёшлар, калта ва тор кийимни афзал кўришарди.

Бўйига чўзилган готик мутаносиблик бу давр кийимининг асоси ҳисобланган. Айниқса, XV аср кийимларида готиканинг таъсири сезиларди.

Шу даврда пайдо бўлган бахмал энг модали, деб ҳисобланарди. Матолар энди, асосан, нақшли бўлди. Энг кенг тарқалган нақш тури — ўсимликлар тасвири бўлган. Кийимларда ёрқин ранглар кўп учрарди, уларнинг бирикмалари ҳаддан ташқари башангликни кўрсатарди.

Эркаклар костюми. Аҳоли барча табақаларининг ички кийими аввалгидай камиза эди. Унинг устидан узунлиги болдирнинг ўртасигача ёки тўпигигача тушадиган коттани кийишарди. Одатда, котта узун енгли ва декоратив белбоғли бўлар эди. Лекин XIV асрнинг ўртасидан

24-расм. Ян Ван Эйк. Арнольфин рафикаси билан. Готик услуби.

бошлаб у модадан чикди. Энди тор енгли калта куртка — “пурпурен” урф булди (23-расм). Унга иштон-пайпоқ маҳкамланарди. Олифталар узун пурпурен кийишган.

Пурпурендан ташқари олий зотлар икки устки кафтан — “котарди” ва “блио” кийишарди. Котарди узунлиги буксадан пастрок тушадиган тор, кенг канотсимон ёки тор энгли, гавдага ёпишиб турадиган кийим эди. Блио — белидан қирқилган ва паст қисми юбкасимон, ёни тикилмаган кафтан эди. Одатда, блиони орқаси боғич билан бириктириларди.

Устки кийимлар ҳам хилма хил бўлган. Бу даврда устки кийим — нарамник (24-расм) барча табақаларнинг кийими бўлган. Нарамниклар калта ёки узун бўлиши мумкин эди. Ундан ташқари, кўпинча, кўнғироксимон энгли, ёни тикилмаган калта плашч “табор” учрарди. Уни геролдлар ва пажлар киярди. Ёнлари тикилган нарамник “сюрко”га айланди. Сюрко калбаки энгли ёки энгсиз бўлган, уни капюшон билан монахлар кийишган.

Оёқ кийимлар чарм ёки бахмалдан тикилган пошна-сиз ним этик ва туфлилар эди. Оёқ кийимнинг учи олдин сал учли бўлса, XIV асрдан бошлаб у жуда узайиб, 50 см гача чўзилди. XIV асргача улар кашта ва қимматбаҳо тошлар билан безатилган.

Причёскалар хилма-хил эди. Феодаллар, айниқса ёшлар, юзига ва елкасига тушиб турадиган кокиллар билан безатишган.

Оддий аҳоли сочини қулоғигача қисқа қирқиб, пешонасига гажак қиларди. Бундай причёскани феодаллар ҳам қилар эди.

Бош кийимлар хилма-хил бўлган. Ўрта асрнинг асосий бош кийими плашч ёки курткага тикилган капюшон эди. Баъзан, капюшонни плашчдан алоҳида кийишарди. XIV асрда икки узун матодан қилинган ва бошига салласимон ўралган бош кийим “шаперок” кийилганди. Улардан ташқари, турли шаклда фетр шляпалар бўлганди.

XIV—XV асрлар модасини сарой бургунд модаси деб аталади, чунки шу даврда бургунд саройи Оврупода энг бой бўлган ва унинг модаси гўзаллик намунаси деб ҳисобланган. Хилма-хил костюмларнинг шакллари тез-

тез ўзгаргани учун бу давр модалар карнавали деб аталади. Мутлако карама-қарши кийим турлари модада баравар мавжуд бўлганди: тор ва калта, кенг ва узун кийимлар, аммо улар готик услубининг мода йуналишига буйсунар эди. Бежамдорлик, чизикларнинг нозиклиги ва мутаносиблик модалари силуетнинг асосий хусусиятлари эди.

Бу даврда бургунд модаси асосан феодаллар орасида тарқалганди. Эркаклар кийимлари ноқулай, кенг ва узун ёки тор ва калта қилинганди. Камизани жуда юпка матодан, бошқа кийимларни эса шойидан, бахмалдан ва жун матолардан тикишарди.

Калта пурпурэн ички кийим ҳисобланиб, унга иштон-пайпоқ бириктириларди, аммо у устки кийим сифатида ҳам кийилиши мумкин эди. Иштон-пайпоқ оёкнинг шакли бўйича бичиларди, оёқ кийишқ бўлса, пайпоқни ичидан тикилган каноп лосини ёрдамида тўғри қилиб кўрсатиларди.

Бу даврнинг янги модалари кийими "жакет" бўлганди. Жакет — калта, олди очик, этаги белдан хурпайган юбкасимон кийим эди. Белни белбоғ билан боғлашган. Жакет тик ёқали бўлиб, баъзан, у мўйна билан безатиларди. Енглари хилма-хил эди: кўнғироксимон, осилиб турадиган, аммо кўпинча елкада хурпайган, буфли, учи тор (бундай шакл "жиго" деб аталарди) бўлган. Енглари узун бўлгани сабабли қўлни ўтказиш учун кесимлар қилинганди. Бу ҳолда енглари осилиб турарди. XV-аср ўрталаригача жакетнинг бели қирқилмаганди.

Кексайган одамлар кўчага чиққанда кафтан кийишган. Бу тор, узунлиги тиззагача ёки болдирнинг ўртасигача бўлган кийим эди, енгининг шакли ҳар хил бўлган. Одатда, белни боғлаб юришган.

Узун кийимларга "упленд" ва "роб" кирарди. Упленининг узунлигидан олди ерда судралиб юрарди. Унинг олди очик бўлиб, бели боғланарди. У белигача тугмаланарди, этаги эса очик қоларди. Кўпинча, шолсимон ёқаси мўйнадан қилинарди.

Роб — бу ёқа умизи олдида ёки орқасида қирқилган қопланма кийим. Робнинг олди тор, бели боғланган, орқасида, баъзан, ёқасининг тагига шлейфни тикиб қўйишарди. Енгнинг тепаси буфли, учи эса тор бўлган. Роб тик ёқали эди. Бу кийимни, асосан, олифталар кийишарди.

Плашчларнинг тури хилма-хил бўлган. Аввалгидай, илк ўрта асрдаги ярим доира шаклли плашчларни оддий табақалар кийишган, сеньор ва пажлар — нарамникни; калта ва қўнғироксимон енглари тикилмаган енгил плашч "табар"ни герольдлар кийишган. Юмалоқ плашчларни (диаметри 4 метргача бўлган) ҳам кийишганди. Аслзодалар юмалоқ мўйна ёқали плашч, олифталар эса пенула туридаги капюшонли, қўл учун кесими бор калта плашч кийишган.

Оёк кийимларининг учи жуда чўзилганди (25-расм). Аввал рицарлар бу урфни киритишганди. Улар харбий касбларни кўз-кўз қилиб, ишламасликларини кўрсатиш мақсадида бу урфни киргизган эдилар. Аммо бойиб кетган бюргерлар ҳам оёк кийимларининг учини чўздирар эдилар. Уларнинг орасидаги мусобақа таъсирида оёк кийим учининг узунлиги 70 см гача етганди. Уларнинг номи "пулен"лар эди. Оёк кийимнинг учига каноп тикишарди ёки учини оёғига боғлаб қўйишарди. Чавандозлар юмшоқ чармдан баланд этик кийишарди, аҳоли эса калта этик кийган.

Прическаларнинг турлари ҳам хар хил бўлган.

Энг кенг тарқалган бош кийим — дандана ва қўнғирокчалар билан безатилган капюшон эди. Ундан ташқари "шаперон" кийишарди. Оддий халқ чепец "бегуин" кийган. Бойлар эса, бегуинни устидан шляпа кийишган. Шляпалар мовутдан ёки юпка намотдан (фетр) конуссимон шаклли соябонли қилинарди. Олифталар баравар иккита шляпани кийишарди — биттасини бошга кийиб, иккинчисини эса орқага ташлаб юришганди.

Костюмга зарур буюмлар қўшимча бўлиб урфга кириб келади. Камарга чарм ёки кимхобдан ҳамённи, хан-

25-расм. Готик услуби оёқ кийимлари.

жарни; елкадаги тасмага — овчи бурғусини осиб қўйишарди. Бойлар қўлқоп кийишарди. Одатда, уни чап қўлга кийишган, черковга кирганларида ёки рақсга тушганларида ечиб, белбоғга қистириб қўйишарди. Ов қилганда қўлқопни иккала қўлга кийишарди.

Аёллар костюми. Аёллар костюми аввалдагидай котта ва камизадан иборат эди. Оддий табақа аҳолида камиза устки кийим ҳам бўлган. Коттани тепаси тор бўлиб, ёни ёки оркаси шнуровка, пасти эса ён улоқлар ёрдамида кенгрок юбкасимон қилинарди. Котта енги узун, тор ва конуссимон, манжетли бўларди.

XIII асрдан эътиборан кўйлакнинг бели пастрок тушиб юбкаси шлейфли бўла бошлади. Шлейфнинг узунлиги табақасига мос бўлиши керак эди. XIV асрда модага енгсиз мўйна билан безатилган сюрко киради. Уни фақат бойлар кийишарди. Кейинрок сюрко буксагача қисқариб, нямчасимон бўлди. Белбоғлар эса, декоратив роль ўйнарди.

Устки кўйлакнинг енглари хилма хил: тор, узун, учи тугунга боғланган; кенг, қўнғироқсимон, қисқа, тирсагидан тикилган декоратив мато билан безатилганди. Баъзан, юбканинг олдига қорин устида сер бурмаланган мато парчаси тикиларди. Шу сабабли аёллар гавдани орқага сал эгиб қўлларини қорин устига кўйиб юришарди.

XIII—XIV асрларда ёқа ўмизи “*декольте*” елка томонига кенгайди. Аҳолининг барча табақалари узун ёки калта “*нарамник*”ни кийишарди. Баъзан, уни белбоғ билан боғлашарди. Устки кийим ярим доира ёки доирасимон, олди очик кўкрагида тўқа “*фибула*” билан бириктирилган плашч эди. Бой аёллар кўпинча қўл учун тешик қилинган пенулани кийишган. Пенула шлейфли бўлиб, унинг ёқа ўмизи мўйна билан безатилганди.

Оёқ кийимлари эса эркакларникига ўхшаш, рангли юмшоқ чармдан ёки қимматбаҳо қалин матодан тикиларди.

Прическалар ҳам ўзгарганди. Қизлар сочини ўрмасдан, ёйиб юришарди ёки ўраб қулоғининг устидан “*кўйни шохига*” ўхшатиб турмаб кўйишарди. Бу ҳолда қулоғи беркиларди, бўйни эса очик турарди. Аёллар бошларига рўмол ташлаб юришарди. Ундан ташқари, хар хил шаклли чепец ва чамбарлар кийишарди.

Аёллар тақинчокларга кўп аҳамият беришарди. Улар белбоғ, занжир, тўқалар, маржон ва кўнғироқчаларни севиб тақибшарди. Белбоққа тасбех, ойнача, тумор ва тилла юритилган калхатнинг тирноғини осиб кўйишарди.

XIV—XV асрлардаги бургунд модаси аёллар кийимиغا ҳам таъсир этганди. Уларнинг кийими эркакларникига ўхшаб силуэти узайтирилган, қисқа лиф, узун, кенг бўлмаган юбка ва баланд бош кийим эди (23, 24, 25-расмлар).

Камиза ва котта аввалгидай ички кийимлар бўлган. Коттани тепа томони бўксасигача шнуровкаланганди, енгитор ва узун бўлган. Оддий табақалар коттани устки кийим сифатида кийишарди, олий зотлар эса эркаклар упендига ўхшаш робни кийишган. Робнинг лифи қискартирилганди, камар кўкракнинг тагидан боғланарди, юбкаси шлейфли эди. Шлейфнинг узунлиги қатъий белгиланган ва унинг бўйи аёлнинг ижтимоий ҳолига мос бўлиши керак эди. Черков шлейфга доимо қарши бўлган. Шлейфни у “иблиснинг думи” деб атарди.

Робнинг енгитор, воронкасимон манжетли бўлган. Ёқа ўмизининг асосий шакли учбурчак бўлган. Кўпинча кўйлакнинг олди ва орқа ўмизининг чуқурлиги белигача бўлиб, олди бошқа матодан қилинган улоқ билан беркитиларди. Ўмизига ёқа ёки мўйна тикиларди. Черков декольтега ҳам қарши бўлган, уни “дўзахга дераза” деб атарди.

Робдан ташқари аёллар “дўзах деразали” енгисиз, калта сюркони кийишган. Сюркони мўйна билан безатишган.

Плашчлар тобора йўқола бошлади. Аммо уни кўчага чиққанда кийишарди. Пенула узайиб, шлейфли, кўл учун кесимли ва декольтели бўлганди.

Оёқ кийимларининг шакли эркакларникига ўхшаш эди, лекин учлари унчалик узун бўлмаган.

XV асрда прическалар ўз ролини йўқотади, чунки бош кийимлар бошни беркитарди (26-расм). Бўйиннинг гўзаллигини кўрсатиш учун пешона, чакка ва энса очиқ қолдириларди. Аёллар, баъзан, пешонани баландрок кўрса-

26-расм. Аёллар бош кийими. Готик услуби.

тиш учун қош, пешона ҳамда энсадаги сочни қириб ташлашарди. Энг кенг тарқалган бош кийим — “эннен” эди. Унинг шакли конуссимон бўлиб, баландлиги ижтимоий ҳолга мос бўлиши керак эди. Ундан ташқари, ҳар хил чепецлар, турли усулда ўралган рўмоллар ва кичкина фетр шляпаларни ҳам кийишарди.

ОВРУПО УЙҒОНИШ ДАВРИНИНГ КОСТЮМИ

XV—XVI асрларда ғарб мамлакатларида буржуазиянинг феодалларга қарши кураши жараёнида юзага келган ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаракат, ўрта асрлардаги узок турғунликдан сўнг, фан ва санъат тараққиётида, улуғ кашфиёт ва ихтироларда ўз аксини топган ва антик маданиятга қизиқишни кучайтирган.

Бу давр прогрессив тўнтариш ясаб, жаҳон маданиятида янги муҳим босқич бўлган эди.

Қирол ҳокимияти шаҳарликларга суяниб, тарқоқ дворян кучларини қўпориб, янги бирлашган миллий монархияларни барпо этди. Янги иқтисодий-ижтимоий муносабатлар яратилди. Йирик Оврупо мамлакатлари босқинчилик сиёсати натижасида мустамлакаларга эга бўлиб, бойий бошлади. Кенг жаҳон савдоси ривожланди.

Замон такозоси улуғ сиймоларига муҳтож эди ва бу муҳтожлик ўткир фикрли, эҳтиросли, серкирра билимдонларни — Петрарка, Коперник, Жордано Бруно, Леонардо да Винчи, Боккаччо каби мутафаккирларни дунёга келтирди.

Улар ўрта асрдаги зулмат босган католик дини дунёсига қарши янги, руҳни кўтарадиган дунёқарашни киритдилар.

Бу даврда Римда қазиб ишлари олиб борилди. Византия барбод бўлганда сақланиб қолган қўлёзмаларда, Рим харобаларидан қазиб олинган ноёб санъат намуналарида янги дунё — юнон-грек обидалари вужудга келди. Унинг ёрқин шуълалари олдида ўрта аср шарпалари ғойиб бўлди.

Ўрта асрларда руҳий озуқа — дин бўлган бўлса, Уйғониш даврида эса — санъат эди.

Инсон билан қизиқиш, гўзаллик ва табиатга интилиш табиатшунослик фанларининг, санъат ва адабиётнинг раванқ топишига асос бўлди ҳамда санъатда янги бадний усул — реализм юзага келди.

Санъат асарларининг марказида иродаси мураккаб ва ўзига хослиги, ютуқ ва камчиликлари билан буюк инсон турар эди. Бу — янги эркин инсон, ҳар томонлама баркамол, чексиз тараққиётга интилган, эпчил, хушёр, уддабурон, ҳаётий кучига ишонган одам эди.

Тарихий ривожланиш нотекис бўлишига қарамасдан, барча Оврупо давлатлари бу маданий-тарихий даврдан ўтиб, ўзига хос миллий фазилатга эга бўлган маданиятни яратади.

Бу давр ўзининг янги гузаллик идеалини, одамнинг янги кўринишини ва, албатта, янги ниқоб — костюмини яратди. Уни яратишда нафақат тикувчилар, балки кўплаб рассомлар ҳам иштирок этганлар.

Устки, кейин эса ички кийим кенг, қулай бўла бошлади. Кийимларда ҳаракатга эркинлик берувчи кесимлар пайдо бўлди. Елкалар кенгайди, гавда салмокли бўлди, оёқларга кенг бошмоқлар кийишди.

Эркакларнинг кийимлари салмоқлилиги ва ҳашаматлилиги билан ажралиб турар эди. Улар ташки кўринишларига кўпроқ ахамият берардилар.

Бу даврда одамнинг ташки кўриниши унинг ижтимоий ҳолини, сиёсий фикр юритишини, моддий таъминотга мансублигини кўрсатар эди.

ИТАЛИЯ КОСТЮМИ

Италия маданияти антик анъаналар замирида вужудга кела бошлаганига қарамай, унда аста-секин антик анъаналар сусайиб, схематизм авж олди. XV асрдан — Ўйғониш даврида реалистик санъат тараққий эта бошлади. Рассомлар табиатга, инсонга кўпроқ мурожаат қила бошладилар. Италия либосларида ҳам ўзгаришлар сезила бошлади. Фаранг, Византия ва Шарқ мамлакатлари урфи заминида машхур Италия костюми бунёдга кела бошлади.

Кийимнинг гузаллиги кеч ўрта аср модасидаги график нозикликдан ранглар баркамоллигига ўтди.

Кийимлар қимматбаҳо матолардан (бахмал, кимхоб, кашталанган ва нақшли матолардан) тикила бошлади. Ренессанс костюми, айниқса аёлларники, оғир матолардан ясалган драпировкалардан иборат эди. Яшил, кизил, тўқкизил ранглар урф бўлганди.

Энди кийимда горизонтал чизиклар устунлик қила бошлади. Бош кийим энди гавдани узайтирмайди. Олий табақаларнинг модаси устунлик қилар эди, аммо олдий аҳолининг кийимида олдинги давр одатлари узок сакланиб қолганди. Лекин Уйғониш даврининг костюми деярли демократик эди, чунки унда асрларнинг қатъий синфий шартланиши йўқолиб, мода энди одамнинг табақасини эмас, балки унинг моддий таъминотини кўрсатарди. Кийимда меҳнатни менсимасликни кўрсатадиган деталлар (узун шлейфлар, ингичка бел, жуда узун энглар ва бошқалар) йўқолди. Энди асортирлик таъсиридаги кийимлар “одамий” мутаносибликка эга бўлди.

Эркаклар костюми. Бу даврдаги эркаклар костюми хилма-хил эди. Ёшлар бургунд модаларига риоя қилиб, кўйлакни устидан калта тор куртка “пурпурен”ни ва гавдага ёпишиб турган ёрқин рангли иштон-пайпоқни кийишарди. Куртканинг тор энгларининг букиладиган жойларида (елка ва тирсак) ички кўйлаги кўринадиган кесимлар пайдо бўлганди. Баъзан, энгни курткага тасма ёрдамида бириктиришар эди. Бу янгилик битта курткага хилма-хил энгларни бириктиришга имконият берган эди.

Кийим, асосан, бир рангда тикилар эди, Фарангилар таъсиридаги икки рангли кийимлар “мипарти” ҳам модага кирган эди. Кўпинча тор курткаларни ёнида кесими бўлар эди ва олди тасма ёрдамида шнуровка қилиб бириктирилар эди. Баъзан, энгсиз ва ёни тикилмаган курткалар ёпинчокга айланган эди. Ёқа ўмизки чуқур ўйилар эди ёки орқасида тугмаланадиган тик ёқали қилинар эди. Кийимлар кашта ёки мўйна билан безатиларди.

Устки кийим куртканинг елкасига тугмаланган плашч эди. Узун, кенг кафтанларни фақат кексайган одамлар

кийишарди. Кафтанлар — кенг, осилиб турган кўнғироксимон энгли бўлиб, одатда, унинг бели боғланмасди. Узунлиги тиззагача ёки тўпиккача тушар эди. Ёқа ўмизи — каре.

Оёк кийими тумшуғи думалок юмшоқ туфлилар, шипаклар ва ботинкалар эди.

Модалар причёскалар икки турли эди: сочларини силлиқ орқага тарашар ёки, кўпинча, пешона гажак кийишарди.

Бош кийим турлари кўп эди: юмалок, фескага ўхшаш шляпалар, чамбарлар, соябонли шляпалар, беретлар, тюрбанга ўхшаш боғичлар. Олифталар бараварига иккита шляпани кийишар эди — биттасини бошга кийиб, иккинчисини орқага ташлаб юришар эди.

Костюмнинг қўшимчалари: белбоғга боғланган чунтаклар, ҳамёнлар, кўлқоплар ҳамда тақинчоклар бўлганди.

XV аср ўрталарида ички зиддиятлар Италияни тарқоқ ҳолга келтирди. Италия кучли Оврупо мамлакатларига қаршилик кўрсата олмади ва уларнинг орасида кураш майдонига айланди. Унинг ерларини Франция ва Испания аскарлари топтади. Сиёсий ва ижтимоий кучкудратини йўқотган Италия модада ҳам устунликни бой берди.

XVI асрнинг бошида Испания Овруподаги энг кучли мамлакат бўлиб, модада ҳам ҳукмронлик қилди. Испан аскарларининг кийимига таклид қилиб кийим кийиш урфга айланди. Италия модасида факат эркакларнинг костюмида таклид сезиларди. Кийимларнинг шакли ва ранги одмирок бўлди, эркаклар костюмининг асоси — испан қолаги олди очик тик ёқали ёки олди берк каре ўмизли кафтанга айланди. Ёқа ўмизидан оқ ички кўйлак кўринар эди. Ёқа ўмизи тасма ёрдамида бурмаланарди. Кафтанни энги буфли бўлган ёки елкасида “қанотчалар” қилинар эди.

Кўпинча қолаги зарбоф кашта билан безатилган бўлиб, тўқ рангли матонинг фониде ажралиб турар эди.

Бел кийимлари: иштон-пайпок ва устидан кийилган узунлиги тиззагача бўлган шарсимон иштонлар эди.

Плащнинг ўрнига кенг, олди очик, калта кенг енгли ва катта шолсимон ёқали кафтан кийишарди. Ёқаси мўйнали ҳам бўлиши мумкин эди.

Оёк кийимлари юмшоқ пошнасииз, учи кенг бошмоқлар бўлганди.

Ўрта асрдаги оғир қиличнинг ўрнига шпага тақишган. Унг томонга ханжар, чап томонга шпага қистириб юриш фақат дворянларга хос эди.

Прическалари аввалгидай узун ёки испанларникига ўхшаш калта қирқилган сочлар эди. Соқол қўйишар эди.

Бош кийимлар: берет ва испан шляпалари. Уйда фескага ўхшаган шляпани кийишарди.

Аёллар костюми. Аёллар костюми эркакларникига нисбатан хилма-хил эди. XV асрда Флоренция модалари кенг тарқалганди. Бу даврда аёллар либоси камтарона бўлиб, шакл ва ундаги чизиклар ҳамда силуэтнинг оддийлиги билан фаркланарди.

Аёлларнинг кўкраги махсус мато билан сиқилган ва унинг чизиклари текисланган эди. Улар нақшли кимхоб ва бахмалдан тикилган баравар иккита устки кўйлак кийишарди. Ички кийимни ҳали кийишмаганди. Одатда кўйлақларнинг бели қирқилганди, бел чизиги кўкракдан сал пастроқ бўлиб, юбқаси узун шлейфли эди. Лифнинг ёқа ўмизи ўзига хос эди: олди — тўртбурчак, орқаси — учбурчак (бўйинни узунроқ кўрсатиш мақсадида). Кўпинча, устки кўйлак лифининг олдини қирқиб шнуровка қилишарди. Одатда, енглари лифга тасма ёрдамида бириктирилар ёки кўкланарди. Баъзан, битта кўйлаққа ҳар хил енгларни бириктириш мумкин эди. Тор енглар кўпинча узунасига қирқилиб, ўзаро шнур ёки тасма ёрдамида бириктириларди. Енглари узун эди, лекин панжа очик қоларди. Бу ўрта асрликка нисбатан янгилик эди, чунки у даврда урф-одат бўйича кафтни ёпиб юриш керак эди.

27-расм. Леонардо да Винчи.
Гүзал Ферроньер. Италиан
аёл костюми.

Ёш кизлар юпқарок енгил матолардан кўйлак кийиши мумкин эди. Танганали кўйлакни устига қимматбахо енгил ёпинчоқларни ташлаб юришар, ёки елкасига ерда судралиб юрадиган майда бурма-ланган мато парчасини бириктириб кўйишарди. Астарли узун плашчлар аввалгидай устки кийим ҳисобланарди. Плашчларни ранглари кизил ва зангори бўларди.

Бош кийимлари: ёстиксимон юмшок ҳамда тюрбанга ўхшаган узун учли шляпалар урф бўлган. Буларни, асосан, кексайган аёллар

кийишганди, ёшлар эса тўр ва вуалларни афзалроқ кўрган (40-расм).

Сочлар аёллар гўзаллигининг асосий рамзи, деб ҳисобланган. Кизлар сочларини ташлаб юришган, аёллар эса турмаклаб марварид, тўр ва енгил шарфлар билан безатишган.

Кийимга қўшимча қўлқоплар, ҳамёнлар ва дастрўмолларни олиб юришган.

XVI асрдан бошлаб аёлларнинг кўйлаги эркакларникига нисбатан хашаматлироқ бўлган. Бел чизиги табиий холига келган (27, 28, 29-расмлар). Юбкани оғир матолардан тахлам қилиб тахилганлиги сабабли унинг узунлиги қисқарганди. Ички кўйлакнинг енги тор ва узун,

28-расм. Аньоло Брозино. Элеонора Толедская
ўғли Жан билан. Италиан костюми.

устки кўйлакнинг эса буфсимон кенг ва калта эди. Ёка ўмизи чуқур бўлиб, қимматбаҳо кашталанган рўмол билан ёпилган эди. Устки кийими плашч бўлган. Оёқ кийимлари юмшоқ булган, баъзан айрим модага берилган аёллар бўйини баландроқ кўрсатиш мақсадида баланд

29-рас.м. Бернгард Стригель. Бьянка Мария Сфорца.

а

б

в

г

30-расм. а — Себастьяно Майнарди. Ёш аёлнинг портрети. Италия. б — Доменико Венециано. Хонум портрети. Италия. в — Жос ван Клеве. Француз маликаси Эллеоноранинг портрети. г — Франсуа Клуэ. Елизавета Валуа. Испания.

тавонли туфли кийишарди. Бу даврда ички кийим ва пайпоқ одатга кирди. Флоренцияда оқ матодан тикилган пайпоқлар энг модали деб ҳисобланарди.

Причёскаларнинг шакли ҳам хилма-хил бўлган (30-а, б расм). Асосан сочларини фақат тўр билан ёпишганди. Бош кийимлар испан беретлари, похол шляпалар бўлиб, улар камдан-кам кийилган.

Модага ниқоблар кириб келди, уларни кўчага чиққанда кийишарди. Ниқобни фақат дворянлар кийиши мумкин эди. Матодан тикилган, кашта ва қимматбаҳо тошлар билан безалган қўлқоплар ва даструмоллар костюмнинг қўшимчаси бўлган. XVI асрда ихтиро қилинган тўр игна билан туқиларди ва жуда қиммат турарди. Кийимга қўшимча яна кичкина қимматбаҳо матодан қилинган халтачаларни белига кистириб қўйиш, елпиғичлар ва муфталарни олиб юриш ҳам модага кирганди.

ИСПАНИЯ КОСТЮМИ

XV асрнинг охирида, Испания чет эл босқинчиларидан озод бўлиб, мисли қурилмаган ривожга эришди. Американинг очилиши билан ва Италиядан Оврупонинг ғарбига денгиз йўлларининг кўчиши билан Испания муҳим иқтисодий аҳамиятга эга бўлганди. Мустамлакалардан босқинчилик йўли билан олиб келинган тилла ва қумуш ва бошқа бойликлар Испания қиролининг тахтини мустаҳкамлаганди.

Бир томондан, дин ақидалари билан боғланган, иккинчи томондан эса — Ренессанс инсонпарварлик ғоялари билан суғорилган Испания маданияти қарама-қарши хусусиятларга эга бўлганди.

Испания Уйғониш даврининг мураккаблиги ҳамда мавритан маданиятининг таъсири натижасида Испания маданиятида ўзгариш рўй берди. Булар Испания меъморчилигига, тилига, урф-одатига ва костюмига таъсир этди.

XVI асрда Испания буюк мамлакат бўлиб, бутун Оврупога нафақат иқтисодий ва сиёсий таъйиқ кўрсатган, Оврупо модасининг шаклланишига ҳам таъсир этганди.

Испания модаси ўзининг ижтимоий-сиёсий тавсифида энг реакцион дворян синфига тааллуқлиги билан ажойиб барқарорликка эришди. Бу мода монархик кеккайиш, аристократик димоғдорлик тимсоли қиёфасида дунёга танилди.

Испан қироли саройининг обрўси ошиб, шу сабабли унга шуҳрат келтирди. Сарой костюми аристократик муросасизлик билан манмансираган этикетни яратди.

Испания модасига католик дини ҳам жуда кучли таъсир этди. Католик динининг зоҳидлиги кийимда танани беркитишни, рангларнинг тўқ бўлишини талаб қиларди. Аммо тўқ ранглар, айниқса қора ранг, кенг тарқалганлигига бошқа сабаб ҳам бор эди, яъни қора танли марвлардан оқ танли испанларнинг фарқини кўрсатиш учун танланганди.

Шундай қилиб, сарой аслзодаларининг букилмайдиган беллари, манмансираган ва мағрурланиб кутарилган бошлари, каркас ёрдамида қўзғолмайдиган кўйлақлари ҳақида фикр туғилганди.

Улар ҳар хил матолар ёрдамида костюмда башангликка эришар эдилар. Испан кийимларида нақшли (тўқима, каштали, босма) матолар кенг қўлланганди. Асосий тасвирлар — катта медальон-тамғалар, насроний динининг рамзлари, геральдик мавзулар. Нақшларда ёркин рангли фонларда кўп тилла ва қумуш иплар ишлатиларди. Нақшли газмоллар ётиқ ва тик йўналишда устидан тикилган ҳар хил кимхоб тасмалар, зарбоф боғичлар, тўрлар билан безатиларди.

XVI аср охирида қизил, бинафша, яшил, жигарранг ва қул ранглар модада бўлганди. Кийимлар асосан бир ранг тусида бўларди. Қора ранг кенг тарқалганди.

Эркақлар костюми. XVI асрнинг биринчи ярмида эркақлар костюми деярли юмшоқ ва қулай бўлганди. У

кўйлақдан, тор калта, тор узун энгли колетдан, тор иштон-пайпоқдан ва калта иштондан иборат эди.

Ҳаракат қилишга қулай бўлиши учун тирсак ва бошқа жойларда кесимлар қилинарди. Юзаси кесилган матолар “тарашланган” мато деб аталарди. Кейинроқ бундай матолар дворянлик белгиси бўлди. Утилитар вазифасини бажармасдан улар декоратив усул бўлиб қолганди ва аслзодаларнинг қимматбаҳо матоларни писанд қилмаслигини кўрсатарди.

Устки кийимнинг олди очик, кенг, узунлиги бўксагача, калта кенг буфсимон энгли, катта шол ёқали (кўпинча мўйнадан) эди.

31-расм. Хуан Пантоха де ла Круз. Дон Фернандо д'Арагон. Испан эркаклар костюми.

Оёқ кийими рангли чармдан ёки қалин матодан (кўпинча духобадан) тикилган пошнасиэ, юмшоқ, кенг тумшукли туфли эди.

Сочлари қисқа қирқилганди, соқол ва мўйлов кўйишганди. Бош кийим берет бўлганди. Кийимнинг кўшимчалари қўлқоплар ва шпага бўлган.

XVI аср ўртасидаги костюм ноқулай ва одмирок бўлганди. Унинг шакли рицарлик яроғ-аслаҳаларига ўхшаш эди. Колет — тор пахтали, узунлиги белгача ёки бўксагача, олди тугмаланган, баскали, тик ёқали кийим эди. Унинг энги тор эди, баъзан энглари икки қават бўлиб, устки энги декоратив ролни бажарар эди. Елкасига кўкрагини кенгрок кўрса-

тиш учун канотчалар ёки валиклар тикиларди. Улар ку-
муш ва зарлар билан безатилганди.

XVI аср ўртасидан бошлаб аввалгидай тикилган эмас,
туқилган иштон-пайпоқлар пайдо бўлди. Унинг устидан
калта, от толаси ва каноп толаси билан тулдирилган шар-
симон иштон "бричес"ни кийишганди (31-расм). Кўпин-
ча уни бошқа рангли мато тасмалар билан безатишарди.

Кийимнинг ажралмас қисми "фреза" ёқаси эди. Уни
охорлашган, кўкимтирроқ тус беришган ва махсус қис-

32-расм. Джордж Говер. Мери Корнуэллис.

қич билан унда тахламлар қилишган. Оппок фреза орас-
таликнинг биринчи белгиси бўлганди. Уларни шакли ва
катталиги ҳар хил эди. Фрезанинг катталиги туфайли
овқатни ейиш учун вилка вужудга келганди.

XVI аср охирида модага турлар кириб келди. Улар
жуда қиммат турарди ва шунинг учун XVII аср бошида
турни Испанияда қўллаш манъ этилганди.

Устки кийим — калта ва узун, баъзан ёқали плашч-
лар эди. Улар асосан ярим доира шаклида эди.

Бошларига беретнинг ўрнига баланд, энсиз соябонли
безатилган шляпаларни кийишган.

Аёллар костюми. XVI асрда испанияликларнинг эс-
тетик тасаввурига биноан аёл озғин ва хушбичим бўли-
ши керак эди. Костюмнинг учбурчакли силуэти гавдани
турғун ва монументал қилиб кўрсатарди. Кийим жуда
ноқулай ва дағал бўлиб, одамнинг ҳаракатига халақит
берарди (32-расм).

Аёллар баравар иккита кўйлак кийишарди. Ички
кўйлакнинг олди берк, устки кўйлакники эса очик эди.
Шлейфсиз юбка металл ва камишдан қилинган махсус
конуссимон каркас устидан кийиларди. Юбкада биронта
тахлам ёки бурма бўлмаслиги керак эди. Шу даврнинг
урф-одати бўйича кўйлакнинг остидан оёқ кўринмаслиги
шарт эди. Шундай шакли юбка *“вертюгад”* (фазилат-
ни сақловчи) деб аталарди. Лифни олди жуда тор, пасти
учбурчак эди. Гавдани махсус қалин матодан қилинган
шнуровкали лиф билан сиқишарди. Унга кўкрак шакли-
ни яшириш учун пахта солишар эди.

XVI аср ўрталаридан бошлаб лифга металлдан планка
ёки кит мўйидан (кит оғзидаги мугиз пластинкаси) қилин-
ган пластинкаларни қўйишадиган бўлди. Ушбу ички лиф
кўкракни сиқадиган *“корсет”*га айланганди. Аммо ясси
лифнинг устидан кўкракнинг чегараларини кўрсатиш мақ-
садида иккита ярим доира шаклида бир шода инжу тики-
ларди. Кўйлак кўкрак ва бўйинни беркитарди, декольте-

си (одатда квадратсимон) бўлса, уни кашталанган рўмол “*шемизетка*” билан беркиларди.

Ички кўйлакнинг енги тор, усткиники эса — кенг ва узун эди.

Ёкаси гофреланган “*фреза*” буларди.

XVI аср ўрталаридан бошлаб енгларнинг шакли ўзгарди: ички кўйлак енгини бир неча жойидан боғлаб буф қилишарди, устки кўйлакники эса калта дағал буфга айланди. Баъзан, устки кўйлак енгсиз бўлиши мумкин эди.

Ички кўйлакнинг енги кўпинча тахламли манжетли эди.

Белни қимматбаҳо тошлар билан безалган духоба ёки металлдан ясалган камар билан боғлашарди. Унинг учи этагигача осилиб турарди.

Оёқ кийимлари юмшоқ туфли эди. Пошнали туфли биринчи марта XVI аср охирида пайдо бўлганди.

Причёскалари оддий ва одми эди. Кўпинча “*бандо*” причёскаси учрарди, бошнинг ўртасидан фарк очиб, сочларни юзга тушириб ва оркага турмаклаб қўйишарди. Сочларини чамбар, гуллар ва қимматбаҳо тошлар билан безатишарди.

Бош кийимни кам қийишарди (30-в расм). Уларнинг шакли эркакларникига ўхшарди. Аммо Испанияда ўзига хос махсус бош кийим — *вуаль* (тўр) бўлганди. У бош ёки елкага ташланиб, гавдани ўраб ергача тушарди. Ушбу вуаллар испан аёлларининг костюмини махсус буюми бўлиб қолди. Улар “*мантилья*” деб аталарди.

Устки кийим плашч эди.

Кийимга қўшимча қўлқоп ва елпиғични олиб юришарди. XVI асрдан бошлаб елпиғич испан аёллари костюмининг айрилмас қисми бўлиб қолди. Асрнинг иккинчи ярмида буклама елпиғичлар пайдо бўлганди. Тўр билан безалган дастрўмолларни қўлда ушлаб юришарди.

Халқ костюмида каркас ва корсетлар бўлмаган. Уларнинг костюми ички кўйлак, шнуровкаланган корсаж ва сал қискартирилган юбка, пешбанд, тўр ёки мантильядан иборат эди.

ФРАНЦИЯ КОСТЮМИ

XVI аср давомида Франция Фарбий Овруподаги кудратли давлатлардан бирига айланди. Франция мутлақлигининг — абсолютизмининг халқаро муносабатлардаги асосий мақсади Оврупода ўз мавқеини кучайтириш ва сунгра ўз ерларини кўпайтириш эди. Лекин муваффақиятсиз олиб борилган урушлар Франциянинг ахволини оғирлаштириб, уларга қарам қилганди.

Кучли Испания Франциянинг маданияти ва костюмини бутунлай ўзига қаратиб ололмади. XV аср охиридан бошлаб Францияга аста-секин Италия Ренессансининг гуманистик дунёқараши ва бадий идеаллари тарқалганди. Адабиётда ва санъатда ўзининг реалистик йўналиши пайдо бўлганди. У таниқли ёзувчи Рабле ва рассом Клуэнинг ижодларида ўз ифодасини топганди. Меъморчиликда антик таъсир сезилар эди. Франция қироли Франциск I ўз саройига ишлашга Италиядан машҳур рассомларни (Леонардо да Винчи, Б. Челлини ва бошқалар) таклиф қилганди.

Эркаклар костюми. Франция костюми Испания костюмига таклид қилса ҳам, улар костюмида ўз динини ва феълени ифодалаган ўзига хос хусусиятлар сезиларди. Франция костюмлари ҳеч қачон бўғиқ ва қотиб турган бўлмаган, костюмга доимо қандайдир миллий дидга оид юмшоқлик, енгиллик киритиларди. Уларнинг костюми ёрқин, оч ва қувноқ бўлиб, эркин ва элегант ҳаракат қилишга имконият берарди.

Модада оғир матолар — бахмал, мовут, шойи, кимҳоб бўлганди. Шу кимматбаҳо матолар тилла ва қумуш кашта ва майда марварид билан безатиларди.

Этикет бўйича аслзодаларга мансуб костюмларнинг сони 30дан кам бўлмаслиги керак эди ва ҳар куни кийимни алмаштириш зарур эди. Бу даврда “аристократлар ўз бойлигини елкасида олиб юради” деган мақолнинг пайдо бўлиши бежиз эмас эди.

Эркаклар ок, кашта қилинган кўйлак, олди очик камзол, иштон-пайпок ва калта шарсимон иштон “бричес” ни кийишарди. Устки кийими олди очик, бели маҳкам боғланган кафтан бўлган. Аср ўртасида модага кўпинча қайтарма ёқали плашчлар кирганди.

Оёқ кийимнинг тумтоқ тумшуғи — “айикнинг оёғи” — кесимлар ва кашталар билан безатиларди.

Калта қирқилган сочлар, соқол ва мўйловлар молада эди.

Француз беретлари Испания беретларига нисбатан кенг, қаттиқ соябонли бўлиб, пат билан безатиларди.

XVI асрнинг ўрталаридан бошлаб Франция костюми Испания костюмига кўпроқ ўхшайдиган бўлди (33-расм).

Франция кироли Генрих II фақат қора испан костюми ни кийиб, кўпчиликка намуна бўлганди.

Камзол калта қайтарма ёқали колетга айланди. Фреза ва манжетлар кенгрок бўлди. Ташлаб юрадиган кийимларнинг ўрнига калта, мўйна билан сирланган, тик ёқали плашчни кийиладиган бўлди. Колетнинг олди “учбурчак”-ли бўлди, кенг енглари кавилиб, манжетли қилинди. Иштон-пайпоқни устидан тор, узунлиги тиззадан пастрок иштон “кюлот” ни кийишадиган бўлишди. Кюлот устидан “буфон” кийиларди.

Костюмларнинг ранги фақат оч бўлган: пушти, зангори ва бошқа ранглар.

Эркаклар сочларини бўяб, жингалак қилишарди; юзла-

33-расм. Яков Зайсенеггер.
Герцог Максимилиан.

рини кизартиришарди, зирак тақишарди, бошларига патдан “тож” кийишарди.

Фреза шунчалик катта қилинганлиги учун уни “тегирмон ғилдирағи” деб аталарди.

Бу даврда Францияда биринчи марта ярим никоблар пайдо бўлган. Уни кўчага чиққанда кийишарди.

XVI асрнинг охирида эркаклар костюмига яна битта ўзгариш киритилганди. Костюм оддийроқ ва одмироқ бўлганди. Унга қирол Генрих IV нинг қарорлари сабаб бўлганди. Уларга биноан, дворянларнинг кийими тўқ, одми, аммо қимматбаҳо ва нозик бўлиши шарт эди. Колет кенгроқ бўлди, унга фақат фрезани эмас, балки шу пайтда пайдо бўлган қайтарма ёқа қилишганди. Плашчлар узайди ва кўпинча бир елкага ташлаб юрадиган бўлишди. Панталонларнинг узунлиги тиззагача узайди ва улар юмшоқ бурмали бўлди. Причёскалари ҳам ўзгарди. Модага орқасига силлиқ таралган узун сочлар кирди. Қиролнинг сочи эрта оқаргани учун чаккасидаги сочини упалаш модага кирди. Бош кийими оқ туяқушнинг пати билан безалган соябонли шляпа эди.

Аёллар костюми. Аёллар костюми эркакларникига нисбатан испан модаси таъсирига камроқ тушганди. Испан кўйлақларини француз аёллари фақат одоб юзасидан тантана муносабати билан кийишарди. Бу оғир ва ноқулай кийимларни улар ўзларини дидларига мос ўзгартирган эдилар: бўйнини ва устки кўйлақнинг олдини очик қилиб, кийимини бойроқ безатишарди.

XVI аср биринчи ярмида испан модали силуэти конуссимон шаклни эслатарди. Ички ва устки кўйлақлар қаркасга тортилганди, тор лифи декольтеси “каре” эди. Баъзан, декольтеси улоқ “шемизетка” билан беркитиларди. Енгларининг боши тор бўлиб, учи жуда кенгайганди ва кўпинча мўйна манжетли эди. Устки кўйлагининг енги орасидан ички кўйлақнинг енглари кўринарди.

Аср ўрталарида аёллар костюми эркакларникидек испан модаларига ўхшарди. Шу даврда аёллар костюмида биринчи марта корсет ихтиро қилинганди. Кўйлақнинг

силуэти аввалгидай бўлган, факат энглари ўзгарганди. Устки кўйлак энгининг шакли кичкина буфли эди. Унинг кесимларидан ички кўйлакнинг энги куринарди. Баъзан, устки кўйлакнинг энги ўрта асрларнинг валикли “жиго” ёки “канотча”ларини эслатарди.

Оёқ кийимлари паст пошналар туфлилар ва баланд тагликли италян туфлилар эди.

Причёскалар — маржон билан безатилган, сочлар икки ярим доира шаклида пешонада жойланган. Бош кийимлар прическа шаклига мос тўр билан безалган чепецлар ва беретлар эди.

Тўр билан безатилган даструмоллар ва ярим ниқоблар урф бўлган.

Марварид маржонлар ва узун декоратив камарлар антика безак эди.

XVI аср охирида аёллар костюмининг шакллари кескин ўзгарганди. Асосан, юбканинг шакллари ўзгарганди. Олдин юбка кенг тахламли бўлган бўлса, энди эса унинг шакли абажурга ўхшаш шаклга айланганди. Юбканинг тагидан қаттиқ каркас ва унинг устидан белга айлана “ғилдирак”симон валикни кийишганди. Лиф яна торайди. Белни ингичкароқ кўрсатиш учун лифнинг олд “учбурчак”и юбкага узайтирилганди. Энгларнинг шакли аввалгидай қолганди ва тўқа билан бириктирилган ётик кесимлар қилинарди. Декольте овалсимон ва жуда чуқур бўлганлиги туфайли “шемизетка” билан беркитиларди. Ёқа шакли ҳам жуда ўзгарди. Фрезанинг ўрнига бошдан баландроқ кўтарилган каркасли тик ёқа кирганди. Ёқа бир ёки икки қаватли бўлиши мумкин эди.

Причёскалар икки хил бўлганди — ё сочларни жингалак қилиб орқага ташлаб юришарди ёки симли каркас ёрдамида тепага кўтариб қўйишарди.

Ниқоблар дид-фаросатга қараб танланарди.

Костюмнинг қўшимчалари: тахлама елпиғичлар, ҳамёнлар, ойначалар, пиёз шакли занжирга осилган соатлар, тасма ёрдамида белга осилган тери парчалари (бургани тутиш учун) эди.

XVI асрда Италия Ренессансининг Англияга таъсири сезиларди. Инсонпарвар дунёқараш Э. Роттердамский ва Т. Морнинг асарларида аксини топди. Тасвирий санъатда Италияга ўшаб юкори даражага эриша олмаган бўлса ҳам, адабиётда ниҳоят ажойиб ривожга эришганди (В.Шекспир).

Гарчи уларнинг сарой одоблари французлардан анча фаркли бўлса ҳам, инглиз костюми асосан француз ва қисман испан-француз модалари таъсирида ривожланганди. Монархга сиғиниш билан боғлиқ сарой этикети қатъий ва такаллуфли бўлган.

Инглиз костюми шаклларининг эркинлиги ва айрим деталларининг ўзига хос хусусиятлари билан фаркланиб турарди.

Эркаклар костюми. XVI аср биринчи ярмида эркаклар костюми ок кўйлақдан, гавдага ёпишиб турган, узун энгли ёки энгсиз дублетдан, джеркиндан, ёпишиб турган иштон-пайпоқдан ва кенг, сер бурмаланган устки иштондан (шоссы) иборат эди. Дублет пахтали бўлиб, қавиларди. Джеркиннинг энги тирсагигача эди, юбкаси эса силлик ёки бурмаланган бўлиб, лифга тикилар ёки илгак ёрдамида қистирилари.

XVI аср ўртасида Англияда тўқув машинаси ихтиро этилганлиги сабабли тўқилган иштон-пайпоқлар аста-секин тарқала бошлади.

Асрнинг иккинчи ярмида қирол саройи дабдабалилиги эркаклар костюмига таъсир этганди. Модага кирган испан-француз колетти ва буфсимон устки иштон ёркин рангли матолардан тикилиб, кашта ва қимматбаҳо тошлар ва тўр билан безатиларди (34-расм). Колетни энги тор, елкасида канотчаси бўлиб, ёқаси тик эди. Пахта тикилган устки иштонлар шунчалик даражада кенгайиб кетганлиги сабабидан, парламент утирар жойларни кенгайтиришга мажбур бўлганди.

34-расм. Номазлум рессом. Яков I. Англия.

Асрнинг биринчи ярмида фреза ёқаси, иккинчи ярмида эса қайтарма ёқа модага кирганди.

Устки кийим плашч бўлган.

Тук ва одми кийимларни фақат буржуалар ва пуританлар (XVI—XVII асрларда инглиз ва шотланд буржуа-

зияси уюштирган диний-сиёсий ҳаракат қатнашчилари) кийишганди.

Сочларини калта қирқиб, қимматбаҳо қилиб безатилган беретни кийишганди.

Аёллар костюми. XVI асрнинг 20-йилларида аёлларнинг костюми француз костюмига ухшаш эди. Уларнинг костюми қуйидагилардан иборат эди: оқ ип ёки жун матодан тикилган кўйлак, гавдага ёпишиб турган дағал лифли котт ва сюрко ёки ясси лифли ва пастга қараб кенгайган юбкали кўйлак эди. Кўйлакнинг энги тор ва манжетли эди.

Асрнинг 30-йилларида олди очик кўйлақлар пайдо бўлди. Шунинг учун коттани ва кўйлакнинг энгини қимматбаҳо матодан қилишадиган бўлди. Баъзан, қайтарма манжетга қўлланган мато билан юбканинг этагини безатишарди. Кўйлакнинг газмоллари (бахмал, атлас, юпка мовут) сидирға бўлганди. Коттани эса бошқа рангли парча ёки штофдан тикишарди. Қизил ранг Оврупода кенг тарқалган эди ва энг башанг ва тантанали деб ҳисобланарди. Унинг каторида қизғиш жигар ранг, оч қизил, тўқ қизил, оч ва тўқ яшил, зангори ва кул ранглар кенг тарқалганди.

40—50 йилларда Мария Тюдорнинг дидига мосланиб, костюм кўринишини йўқотади. Унинг ўрнига кўйлакнинг лифи ёпик, Испаниядан келган каркасли юбка, кичкина ёқа ўмизи, тик-қайтарма ёқа, манжетли тор энглар урф бўлганди. Устки кийим кенг узун, олди очик бўлиб, Франция марлотига ўхшаган кийим эди.

60—80 йилларда инглиз костюмида чет эл таъсирлари кўпроқ сезилганди. Аёллар кийимида кўнғироқсимон энглар ўрнига пахта тўлдирилган буфсимон энглар кирганди. Венециан модасининг таъсирида кийимларнинг шакли каттая бошлади.

Бош кийим сифатида духобадан тикилган каркасли кичкина юраксимон шапкачадан фойдаланилган. Причёскалар бош кийимга яраша махсус каркасли қилинарди.

35-расм. Киролича Елизавета (Англия) тантанали либосда.
Кристиан Пассенинг расмидан гравюра.

Баъзан, уни тиллакош ёки тилла чамбар билан безатишарди.

Шу даврларда кийим безаги сифатида кашта ва тўр кўп кўлланарди.

Асрнинг 80-йилларида модага Франциядан вертюгад кириб келди, лекин унинг шакли ўзгартирилганди.

Асрнинг иккинчи ярмида аристократ модаларида бойликни кўрсатиш авжига чиққанди. Киролича Елизавета савлатли кийимни хуш кўрарди (35-расм). Шунга нисбатан, кўйлакнинг лифи жуда торайиб, корингача тушган учли эди. Юбкаси кискариб, ён томонларига чўзилди ва махсус каркасга тортилди. Инглиз аёллари костюмининг бошқа костюмлардан асосий фарқи — битта кўйлақда иккита ёканинг бўлиши: кўпинча олди кесилган фреза ва тик каркасли ёқа ёки икки қават ярим дойира шаклдаги ёқалар эди. Аслзодаларнинг костюми қимматбаҳо тошлар, марварид, кашта, тўр ва турли кесимлар билан безатилганди.

Причёскалар ва бош кийимлар мураккаб бўлган. Баъзан, парикни кийишарди.

Оёк кийимлар паст пошналар ёки пошнасиз, кашта билан безатилган шойи туфлилар ва дастаксиз туфлилар эди.

Кийимга қўшимча қўлқоплар бўлиши шарт эди, айниқса испан қўлқоплари қадрланарди.

Шундай қилиб, XVI аср инглиз костюми, асосан, чет эл модалари таъсирида ривожланган эди, аммо улар доимо кийимларни ўз дидларига мос ўзгартирар эдилар. Аристократларнинг ташқи кўринишида бойлик энг муҳим роль ўйнаган.

ОЛМОНИЯ КОСТЮМИ

XV асрнинг охирларида Олмонияда ўрта аср урф-одатлари бутунлай сақланиб қолганди. Аввалгилари сақланиб қолгани холда янги кийимлар ҳам пайдо бўлганди.

36-расм. Савдогар.
Немис гравюраси.
XV аср.

37-расм. Нюрнбергдан савдогар.
Немис гравюраси. 1576 й.

Костюмнинг ривожланишида ёлланган аскарлар (ландскнехтлар), асосий синфий куч — бюргерлар, кенг тарқалган жаҳон савдоси ва Оврупо маданияти таъсир этганди.

Эркаклар костюми. Олмония эркаклар костюми Оврупо мамлакатларининг кийимларига ўхшаганди. Костюм шаклининг майдаланганлиги ва ҳар хил безакларининг қўплиги олмония костюмининг миллий хусусияти эди (36,37,38-расмлар).

Устки кийим кенг, енги катта буфли “шаубе” эди. Унинг ранги шахснинг табака белгисини ифодаларди. Князлар, аслзодалар ва рицарлар кизил ёки бинафша

38-расм. Нюренбергдан сотувчи.
Немис гравюраси.

рангли, бой шаҳарликлар эса қора ёки жигар ранг шаубени кийиши мумкин эди. Хунармандларга шаубени кийиш манъ этилганди.

Шаубенинг ичидан "вамс" кийишарди. У француз пурпуренига, италиан джуббонеси-га ёки англиз джеркинига ўхшаш эди. Унинг олди жуда очик бўлиб, ички кўйлаги кўринарди. Ички кўйлагининг ёқа ўмизи сер бурмаланган ёки майда тахлам қилинганди. Кўйлакнинг ёқа ўмизини ва енгниг учини кашталаш немис ва англиз костю-

мини фарқловчи белгиси эди.

Устки кийим буфсимон енгли трапперт ва елкага ташланган кенг плашч эди.

Иштонни вамсга бириктириб кўйишарди, тикилган пайпокларни эса боғич ёрдамида оёққа маҳкамлашарди. Иккаласида ҳам ҳар хил шаклда кесимлар қилиниб, тагига рангли матолар парчаси ёпиштириларди.

Олмонияда ўрта асрдан қолган ассиметрик кийимлар кенг тарқалганди.

Кўлоқларда ҳам бўғимлар устидан майда кесимлар қилинганди.

Асрнинг иккинчи чорагида Олмония костюми башангрок бўлганди. Шаубе узунлиги қисқарди. Узун шаубе

фақат расмий кийимлардагина қолганди (олимларда, мэрда, муниципал совети ходимларида ва б.). Шаубенинг ўзгариши вамсга кўпроқ ахамият беришга изн берди.

Натижада, янги бичимлар, кашта ва куп кесимлар киритилди. Вамснинг узунлиги аввалгидай белдан сал пастроқ қилинарди, ёқа ўмизи кичрайди ва олди тугмаланадиган бўлди. Вамс кашта ва кесимлар билан безатилди. Унинг янги шакли тик ёқали кашталанган кўйлақларга мос эди. Кўйлақнинг ёқа ва манжети бурмаланган кичкина хошия билан безатилганди. Янги устки кийим "фальтрок" пайдо бўлганди. Унинг бичими вамс билан мослашарди: агар вамс кенг энгли бўлса, фальтрок енгсиз бўларди. Фальтрок гавдага ёпишиб турган лиф ва юбкадан иборат эди. Уни бошдан кийишарди ёки ёнидан тугмаланадиган қилишарди.

Бош кийимлари юмшоқ соябонли беретлар (36-38-расмлар), гулчамбарлар ва чепецлар бўлганди. Эркаклар сочларини калта қирқиб юришарди ва мўйлов кўйишарди.

Асрнинг иккинчи ярмида костюм одмиланди. Испан модаси бу ерга кечроқ келганди. Ола-чипор ранглар тўқ ранглар билан алмашди. Кийимда горизонтал чизиқларнинг ўрнига трапециясимон силуэтлар пайдо бўлди. Кенг шаубенинг ўрнини нимча ёки испан плашчи ёпинчоқ эгаллади. Тик ёқа вамсда ҳам урф бўлганди. Вамснинг олди очик бўлиб, кесимлар билан безатилар эди ва дағал астарли қилинар эди. Кенг иштонларининг учи тиззада бурмаланиб, кашталанган тасма билан боғланарди. Аср охирида тўқилган пай-

39-расм. Уйғониш даврининг оёқ кийимлари.

40-расм. Олмония бош кийимлари.

поқлар модага кирганди. Бош кийим кичкина, тор соябонли испан берети эди. Оёқ кийимлари тумшуғи кенг ("сигир тумшуғи") туфли ўрнига кесимли, тор, кейинрок учи учли туфлилар эди (39-расм).

XVI асрда немисларнинг дидини ифодалайдиган ландскнехтлар костюми эди. Уларнинг костюми кўйлак, вамс, фальтрок, тиззасигача иштон ёки шароварга ўхшаган узун тасмасимон иштон "*плюдερхаузен*", испан плашчи ва баланд чўққили шляпадан иборат эди (38-расм). Уларнинг кўп ҳар хил шаклдаги кесимлари ранг-баранг астар лахталар ҳамда туяқуш патлари, кашта ва қимматбаҳо тошлар билан безатиларди (40-расм).

Аёллар костюми. Немис аёлларини "Зк", яъни кирха-черков, киндер-бола ва кухня-ошхона учун яшаши керак деб ҳисоблашарди. Кўйлакнинг тор лифи гавдага ёпишиб туриб, унинг барча шаклларини такрорларди, чуқур декольте орқасини очиб, олдида ички кўйлагини кўрсатарди. Бир неча тахламли кенг юбканинг шлейфи

лифга тикилганди. Бош кийимлари каркасли ва баланд қилиниб, кашталанарди (41, 42-расмлар). Юпқа вуаль пешонасини қошигача беркитарди. Оёрида юмшоқ тумшуғи учли туфли. Устки кийимлари эркакларники сингари шаубе эди. Аёлларнинг шаубеси узунрок, анча оддийрок ва одмирок бўлиб, ёқа ва энглари кенг эмас эди. Кўпинча яхлит бичилган тик ёқа боғичга айланганди; тор энгларидо оддий кесимлар қилинар эди. Лифнинг олди очик бўлганлиги сабабли, шнуровканинг тагидан махсус улоқ қўйиларди ёки юпқа матодан тикилган ички қўйлак кийишарди. Ички қўйлакнинг ёқа ўмизи кашта ёки парчадан қилинган тасма билан безатиларди. Энглари буфли ва кесимли бўлганди. Кенг юбка чуқур тахламли қилиниб, парча ёки бахмал билан безатилганди. Бундай кийимда аёллар озрин, қоматли бўлиб кўринарди.

Асрнинг 40-йилларида энгсиз жакетча “коллер” пайдо бўлди.

Аср иккинчи ярмида испан модалари Олмония аёлларининг костюмида ўзига хос ифодасини топганди. Кийим қотма бўлиб, дидсиз чегараларга эга бўлди, деколь-

41-расм. Ганс Гольбейн (кичиги).
Ёш киз. Гравюра.

42-расм. Урс Граф. Швейцария.
Киз боланинг хайкали. Гравюра.

тени ўрнига тик ёқа килинди. Устки кийим шаубе аввалгидай колди. Лекин у, кўпинча, енгсиз ва тик ёқали килиб тикиларди. Шаубе қаторида кенг узун плашч ҳам кийиларди. Бу даврда Испания модалари Олмония маҳаллий хусусиятига биноан ўзгариб, кийимда ўз ифодасини топганди. Мисол учун, Испанияда йўқ плиссе килинган юбка ва пешбандлар кенг тарқалганди.

Шундай килиб, маҳаллий олифталар дид-

фаросат ва урф-одатларига биноан испан услубини ўзгартириб, ўзларига мослаб костюмларни яратишган. Аммо Олмония костюмлари, уларнинг шакл ва декоратив принциплари Овруро костюмига таъсир этмади. Улар Олмонияда сақланиб қолиб, фақат халқ костюмига ўтганди.

XVII АСР ОВРУПО КОСТЮМИ

XVII аср — чексиз монархия ва мутлаклик камол топган, сиёсий тўкнашувлар ва катта иқтисодий ўзгаришлар даври эди.

Бу даврда феодал жамият орасида вужудга келган янги синф — буржуазия сиёсий майдонга чикканди. Буржуазия мутлаклик билан курашга киришиб, айрим давлат-

ларда (Англия, Голландия) инқилобий тўқнашувларда ғолиб бўлиб чиққанди. Аммо феодализм негизи кучли ва буржуазия кучсиз бўлган мамлакатларда аср давомида мутлақлик ривожланмаган эди. Франция ва Испания классик мутлақлик мамлакатлари бўлган. Агар XVII асрда Испания чуқур сиёсий ва иқтисодий инқирозга кирган бўлса, Франция асрнинг иккинчи чорагидан бошлаб муваффақиятли урушлар ва қатор ички реформалар натижасида дунё миқёсида катта аҳамиятга эга бўлганди.

XVII аср санъатида Барокко услуби ривожланганди. Етук мутлақликнинг дворян—черков сиғиниши билан борланган Барокко услуби катта услубга интилганди. Санъатда қарама-қаршилик, кескинлик, манманлик ва гердайишга интилиш, ҳақиқат ва хом хаёлни мужассамалантириш ушбу услубга мансуб эди. Барча санъат турларида Барокконинг қонун-қоидалари ўз аксини топганди. Санъатнинг миллий вариантлари хилма-хил бўлган эди.

XVII аср — Декарт ва Спинозанинг рационалистик фалсафасининг камолоти; Мольер, Корнель, Лопе де Веганинг драматургиясида аристократия маданиятининг акс этиши; аристократик мусиканинг тараққиёти; Рембранд, Рубенс, Веласкес, Ван Дейк каби буюк рассомлар номларининг дунёга машхур бўлиши ва тасвирий санъат тараққий этиши даври эди.

Оврупода Франция энг буюк давлат бўлиб, мода соҳасида ҳам олдинги ўринда борарди. Аср мобайнида Франция тарихига биноан костюм модаси ўзгарганди. XVII аср биринчи ярмида Франциянинг ташқи ва ички сиёсати чекланмаган монархиянинг куч-қудратини оширишга қаратилганди. Мамлакатнинг иқтисодини ривожлантириш масалалари энг муҳим деб ҳисобланганди. Саноат молларининг асосий истеъмолчиси дворянлар бўлгани сабабли, зеб-зийнат буюмларини ишлаб чиқариш жадал равишда ўсди. Ипак газламалар (бахмал, атлас, кимхоб, тафта ва б.), тўрлар, тасмалар, ипак пайпоқлар, батист, қўлқоплар, заргарлик буюмлари бошқа мамлакатларга

сотилиб, француз модасининг барча Оврупо мамлакатларига тарқалишига сабаб бўлганди.

Француз мутлаклиги ўз пойтахтини энг гузал шаҳарга айлантиришга интилди ва, натижада, Париж Оврупода энг йирик маданият марказига айланди. Модалар факат Парижда яратилиб, барча Оврупо мамлакатларига тарқаладиган бўлди.

XVII аср мобайнида француз костюми олти мартаба ўзгартирилди. Мутлаклик кучайган сари дворянлар костюмида кўп ўзгаришлар рўй берди, унда феодал-рицар белгилари камдан-кам қолганди.

ЭРКАКЛАР КОСТЮМИ

Биринчи давр (1600—1629 йй.)

Эркаклар костюмининг шакли XVI аср охиридаги костюмидан деярли ўзгармаганди. Бу давр шакли олдинги асрга нисбатан юшоқроқлиги, янги ёқа турлари ва иштон “*о-де-шосс*” билан фарқланарди. Костюм калта пурпурендан, кенг калта о-де-шоссдан, ипак пайпоқ ва этик ёки туфлидан иборат эди. Бош кийим юпка наमतдан ишланган бир томони тепага кўтарилган кенг ёки тор соябонли баланд шляпа бўлган (43 а-рasm).

Костюмнинг барча бўлимлари ўзаро тикилмасдан боғич ёки илгаклар ёрдамида бириктириларди. Бу усул ўрта асрлардан қолганди (рицар совутидан).

Пурпуреннинг лифи тўрт бўлакдан иборат эди. Унинг узунлиги белигача бўлиб, олд бўлагининг этаги учбурчак (мыс) шаклида ва узунроқ эди. Лифнинг пастига тасма билан баскани бириктиришарди. У бир неча бўлимдан (8-12) иборат эди. Басканинг шакли турли ўлчамли трапещиясимон эди. У астарли қилиниб, тасма “*галун*” билан безатиларди. Бир неча бўлакдан иборат *эполетлар* пурпуреннинг энг ўмизини безатарди. Баъзан, пурпурен кесимлар билан безатиларди, уларнинг орасидан астар кўринарди. Пурпу-

а

б

43-расм. Жак Каллонинг "Ла Нолесс" циклидан гравюралар. а — зодагон эркаклар костюми; б — зодагон аёллар костюми.

рен кўп тугма (сони 576гача етарди), ёкалар ва манжетлар билан безатилганди. Бу даврда фреза ёқасидан ташқари ок қайтарма ёқа ва манжет урф бўлганди.

Пурпуренни остидан авраси юмшоқ тафтадан, астари сатиндан қилинган калта "шемизетт"ни ва юпка матодан тикилган кенг ички кўйлакни кийишарди.

XVI асрдан қолган иштонлар кенгрок бўлиб тугмаланадиган бўлди, икки қават астарли ва тик кесимлар қилиниб, чегараси тасма галун билан безатилганди.

Эркаклар кийими, асосан, мовут ва шойидан қилинарди. Кенг тарқалган ранглар: қора, қизил, қул ва яшил-жигар ранглар.

Устки кийим энди юмшоқрок бўлганди. Устки кийимнинг асосий турлари: "казак", "манто", "кабан", "онгерлин" бўлган.

“Казак” — плашч тури. Кўп тақилмалар ёрдамида уни узун кенг энгли ёки калта плашчга айлантириш мумкин эди ёки орқа бўлақларига эннинг ён томонини бириктириб, эннинг олд қисмини олд бўлаққа бириктирмай, қўл учун жой қолдирилди. Калта “казак” мушкетёрларнинг кийими бўлган. Кумуш хочлар ва галунлар билан безатилган ҳаво рангли казакни кирол мушкетёрлари кийишган, оқ безакли кизил казак эса — кардинал Ришельеннинг мушкетёрларига хос эди.

“Манто” — доира шаклли, ёқали ва боғичли плашч эди.

“Кабан” — энгли, тўғри бичимли, узунлиги тиззагача бўлган кийим. У ҳарбийларнинг асосий кийими ҳисобланган.

“Онгерлин” — Венгриядан тақлид этилган киши кийим. У мўйна билан сирланиб, чегараси ҳам мўйна билан безатиларди. Унинг лифи деярли тор бўлиб, тўртта баскали эди.

Оёққа шойи ёки жунли трикотажд пайпоқ кийишган. Оёқ кийими баланд пошналар туфли, баланд кўнжли этиклар — “*ботфортлар*” ва уларнинг устидан ёнгарчиликда чармдан тайёрланган ёғоч тагликли пошнасиз “*галлош*” кийишарди.

Кийимнинг қўшимчаси олтин тўр ва попук билан безалган даструмоллар эди.

Сочларини аввалгидай қиска қирқиб, соқол қўйишарди.

Иккинчи давр (1620—1635 йй.)

Бу давр пурпуреннинг қотирмалардан ва о-де-шосснинг валиклардан воз кечиши билан тавсифланади. Пурпуреннинг бичимини ўзгариши ва иштоннинг янги шаклининг пайдо бўлиши эркакларнинг ташқи кўриниши мутаносиблигини ўзгартирганди. Энди унинг бели баланд, лифи тор, тўртта узун баскали ва энглари кенгрок бўлган

ди. Баска кўп тик кесимли ёки тасмалардан килинарди. Ёқалари фреза ёки қайтарма эди.

Эркин иштон о-де-шоссларнинг узунлиги энди тиззадан пастрок бўлиб, металл учли тасма — “эгийеттлар” билан безатиларди.

Бош кийимлари кенг соябонли, туякушнинг пати билан безатилган шляпалар эди. Узун сочлари жингалак килиниб елкага тушиб турарди. Соколларини олиб ташлаб, мўйлов қўйишганди.

Тор узун этик ўрнига кенг кўнжли, тиззадан қайтарилган этик бўлган. Ипак пайпоқлар тиззагача эди, этик билан кийиладиган буз пайпоқларнинг тепа томони тўр билан безатилиб, этик тепасидан кўриниб турарди.

Янги костюм эркакларга янги ташки кўриниш касб этганди. Энди улар бу костюмда баланд бўйли кўриниб, ҳаракатлари жушқинлик касб этарди.

Такрор-такрор таъқиқларга қарамасдан, бу дабдабали, юмшоқ ва пластик костюм — тилла кашта билан безатилди, кўп тугмаларнинг ўрнини эгийеттлар ва бантлар эгаллади.

Учинчи давр (1635—1643 йй.)

Иккинчи ва учинчи даврларда Франция костюмининг ривожланиши энг юқори даражага эришганди. Олдинги даврдаги оғир кийимларнинг ўрнига нозик ва оддий кийимлар келганди. Костюмнинг эркин шакллари, унинг юмшоқ чегаралари, ёркин ранглар ва уларнинг гармоник бирикмалари костюмга гўзаллик берарди. Костюмнинг аниқ конструкцияси эса, унинг тўп-тўп рангли бўлақларга ўхшамаслигини таъминларди. Костюм бу даврда ёшариш тассавурини туғдирарди.

Пурпурен ва шосснинг бичими ўзгарганди. Пурпуреннинг баскаси юмшоқ бўлиб, фақат оркасида бўларди, олди эса узунрок эди. Енглар бичими ўзгармаганди. Шосслар

энди "панталон" (Италия комедиясининг персонажи Панталонедан) деб аталарди. Панталонлар кенг бўлган, узунлиги тиззадан пастроқ бўлиб, учи тасмадан қилинган илгаклар ёрдамида тугмаланарди, олд тақилмаси — "брагетт" учбурчак шаклида жойлашган бир неча қатор тасмадан қилинган измалар билан биркитиларди.

Фреза ёқа энди кийилмасди, фақат тўр билан безатилган катта қайтарма ёқалар ва манжетлар қолганди. Енг умизлари ҳам эполетлар билан энди безатилмайдиган бўлди.

Юмшоқ этикларнинг узунлиги энди болдир ўртасигача бўлиб, қайтармалари қолганди. Этиклар баланд пошнали эди. Баланд пошнали туфлилар тасмалардан қилинган розетка билан безатиларди.

Пайпоқлар аввалгидай рангли ва, айниқса, зангори ва кизил рангларда бўлган.

Тўртинчи давр (1643—1660 йй.)

Қирол Людовик XIII оламдан ўтиши билан француз костюмига деярли ўзгаришлар киритилмади. Аммо одамнинг ташки кўринишига қизиқиш ва маълум одатларга интилишнинг зўрлиги 1644 йилда "Француз хушмуомалалик қонунлари" деган китобнинг чиқишига сабаб бўлди. Унда аристократларга оид ҳаракатлар, қачон ва қандай кийим кийиш мумкинлиги баён этилганди.

Бу даврда тахтда ўтирган қирол Людовик XIV ўзини "қуёш қироли" деб атарди. У ўзини мадҳ қилиш мақсадида санъат ва фаннинг ривожланишига кўп эътибор берганди. Эркаклар костюмида янги услубий ечимлар пайдо бўлганди ва Барокко услубининг таъсири жуда сезиларди.

Кийимнинг барча турларининг бичими ўзгарганди; кўп газмол, тасма, юпқа ички кийим ва тўрлар орасида гавда сезилмасди.

Пурпурен ўрнига қисқа англи ёки тасмали, эркин курткача — "брасьер" кириб келди. Унинг баскаси жуда калта

булиб, шосс камарини сал-пал беркитарди. Брасьернинг олди ғижимланмаслиги учун олд булакларига картон тикишарди.

Шосслар ҳам янги шаклга эга бўлди. Энди улар кенг, эркин бўлиб, тиззасидан бурмаланганди. Устидан кенг юбкасимон, қисқароқ “*рэнграв*” кийиларди. Рэнгравлар тахламли қилиниб, этаги попук, кашталанган хошия ва ёни тасмадан тутамлар билан безатилганди.

Эркаклар иккита ички кўйлак (тор ички кўйлак ва устидан жун матодан битта ёки иккита камзол) ва устидан юпка оқ матодан тикилган кенг устки кўйлак кийишган. Олд тақилмаси тўр ёки бурма хошия “*жабо*” билан безатилганди. Хурпайган манжетлар ҳам тўр билан безатиларди.

50 йилларда о-де-шосснинг учига ёки устки пайпоқларга кенг бурма “*канон*” ни тикишарди. Улар оқ батистдан қилиниб, кашта ва тўр билан безатиларди.

Устки кийимнинг энг муҳим тури кичкина ёкали, чегараси кашта ёки тўр билан безатилган плашч бўлган.

1660 йилда баланд, қаттиқ соябонли, туякуш пасти билан безатилган шляпалар кенг тарқалганди. Париклар катталашган сари шляпалар пастроқ бўлган ва уларни қўлда олиб юришган.

Эркаклар кўндаланг бурмаланган пайпоқларни киядиган бўлишган. Оёқ кийимлари: баланд пошналар рангли туфлилар ва этиклар бўлган.

Бу даврда конструктив аниқликнинг йўқолганлиги, костюмнинг сер безаклилиги кўзга ташланар эди.

Костюм қўшимчалари қўлқоп ва шпага бўлган.

Бешинчи давр (1660—1685 йй.)

Бу давр мутлакликнинг энг юксак даражага эришган даври эди. Франциянинг халқаро обрўи жуда кучайганди. Бунга Франция саройининг дабдабали ва савлатли рухий кучи, маданиятининг юкори даражага эришганли-

ги сабаб бўлганди. Кирил Людовик XIV подшолик даврида сарой ҳаёти муҳим роль ўйнаган. Унинг буйруғига биноан сарой маросим тартиблари жорий қилинганди.

Эркаклар кийимида янги сарой либослари пайдо бўлганди. Уларнинг ранглари, безаклари ва қўлланган матолари шахснинг табақасига қараб белгиланганди. Мисол учун, кимхобдан тикилган ва зарбоф билан безатилган кийимни фақат кирил ва унинг оила аъзолари кийиши мумкин эди.

Бу давр янгилиги: мавсумга биноан кийиниш ва, албатта, кийимни алмаштириш шартлиги тўғрисида қонун чиқарилганди. Баҳорда ва кузда — енгил мовутдан, қишда — ратин, духоба ва атласдан, ёзда — фақат тафтадан тикилган кийим кийиш тавсия этилганди.

Эркаклар устки кийими энди ҳарбий кийимдан олинган “*жюстокор*” эди. Пурпуренни энди кийишмасди.

Ҳарбий ғалабалари Франциянинг халқаро обрўини кўтарганди. Шу даврда Людовик XIV биринчи мартаба ҳарбий формани армиянинг барча турларига кийгизганди. Кийимнинг бичими, ранги ва безагидаги арзимас фарқлар қўшинларнинг турини белгиларди.

Аммо маҳаллий костюмда башангликдан воз кечиш тўғрисида гап ҳам бўлмаганди. Костюмнинг асосий хусусиятлари дабдабалик ва хашаматлик эди. Хурпайган, баланд, узун парик; кўйлак, калта веста, узун жюстокор, калта о-де-шосс ва баланд пошналар туфли — эркакларнинг асосий кийимлари эди. Турли ёқанинг ўрнига оқ матодан учи тўр билан безатилган галстук “*кроат*” кийишадиган бўлганди. Ранглар гаммаси: кўк ва кизил, зангори ва кизил, кизил, оқ ва кўк бўлган.

Олтинчи давр (1680—1700 йй.)

Людовик XIV сиёсати қўтилган натижага олиб келмади. Бу кирилни асабийлаштирарди ва сарой амалдорлари унга бегона бўлиб қолгандай туюларди. Қариган кирил

нинг дилига энди башанглик, байрамлар билан кизиқиш сизмасди. Унинг костюми энди оддийлиги билан, тўқ ранглар, оддий безаклар билан сарой амалдорларникидан фарқланарди. Қиролнинг кийими тўқ рангли бахмалдан тикилган, кашта ва оддий тилла иплардан қилинган тугмалар билан безатилганди. У ҳеч қачон узук тақмаганди ва қимматбаҳо тошларга ўз муносабатини кўрсатиш учун фақат оёқ кийимларини улар билан безаттирарди. Шу сабабли бу даврда костюмнинг фақат айрим бўлимлари ўзгарганди. Йўл-йўл матолар модага кирганди. Ундан жүстокор тикишарди. Улар тилла тўр, зар ука ва кўп тугмалар билан безатиларди. Жүстокор белга ёпишиб турарди ва елпигичсимон тахламалар ёрдамида ёнлари кенгайарди. Қопқоқли чўнтакларнинг шакли ва йўналиши ҳам ўзгариб турарди. Жүстокорни олди, одатда, тугмаланмасди ва шунинг учун ичидан бошқа рангли ёки нақшли матодан қилинган камзол "*веста*" кўринарди.

Кенг о-де-шосс ўрнига тор "*кюлот*" кийишганди. Улар ҳам чўнтакли қилинарди.

Қишки жүстокорлар мўйна билан сирланарди, қўлларини эса катта "*муфта*"га беркитишарди.

Галстукларни боғлаш усуллари ҳам тез-тез ўзгарганди. 70-йилларда уни бир неча ингичка бантларга боғлаб, турли учини жүстокорга чиқазиб кўйишганди; 80-йилларда галстук тугунининг икки томонидан тасма билан кўп илгаклар қилинарди; 90-йилларда "*кроат Штенкер*" галстуги пайдо бўлди — бу боғланмаган шарфсимон галстук бўлиб, унинг битта учи жүстокорни олтинчи ва еттинчи измасидан ўтказилганди (жанг пайтда офицерлар галстугини боғлай олмагани учун).

Устки кийимларнинг номи сақланиб қолса ҳам, уларнинг шакли ва ташқи кўриниши ўзгарганди. Плашч кенг ва узун бўлди, уни гавдада драпировка қилиб, бир учини орқага ташлаб кўйишарди. Казак узун енгли ва манжетли бўлиб, кенг эркин пальтога айланганди (44-расм). Унинг олди қайтармали бўлиб, шнурдан қилинган изма-

44-расм. XVII аср генерал формаси.

лар ва тугмалар билан бир томонидан ва попуқлар билан — иккинчи томонидан безалганди. Қайтармаси орқасида ёкани хосил этарди.

XVII аср охирида янги устки кийим “сюртот” (XIX аср сюркотининг тимсоли) пайдо бўлганди. Бу тепадан пастгача тугмаланган жюсткорнинг бир тури эди (45-расм). Манто жун матодан, астари эса ёрқин рангли пан ёки бахмалдан қилинарди.

Бош кийимлари аввалгидай туяқуш пати билан безатилган тўғри ёки қайтарилган соябонли шляпа эди.

Париклар костюмнинг жуда муҳим бўлими деб ҳисобланарди.

Оёқ кийими пошнали, тумшуғи тўғри тўртбурчак шакли, ён томонидан такиладиган ботинкалар эди.

XVII асрда аристократия ва буржуазиянинг кийимлари кескин фарқланарди.

АЁЛЛАР КОСТЮМИ

XVII аср мобайнида эркаклар костюмига нисбатан аёллар костюми шаклининг ўзгаришлари камроқ бўлган.

Биринчи давр (1600—1620 йй.)

Бу даврда XVI асрнинг асосий шакллари сақланиб қолганди. Аёллар костюмининг асоси “корсет” ва “вер-

45-расм. Киборли костюм. XVII аср охири.

тюгаль" эди. Ички куйлак устидан корсет ва "калесон"ни кийишарди. Калесонлар қимматбаҳо матолардан қилинарди; қишда астарини бахмалдан, ёзда эса туянинг терисидан қилинарди. Калесонлар тасма "галун", кашта ва тугмалар билан безатиларди.

Куйлак аввалгидай "кор-де котт"дан, "котт"дан ва "роб"дан иборат эди. Кор-де котт лифининг юқори қисми кенг, енги эса узун эди, унинг шакли тол чивиклар ёрдамида ушланиб туриларди. Котт тахламли юбкага айланди. Лиф ва юбкани бир хил матодан қилинганди (43, б-расм). Атлас, пан, духоба, тафта, камелот, бюраль кенг тарқалган матолар эди.

Устки кийим — роб — олди очик, калта энгли кенг манто эди.

Аслзода аёллар кўпинча бош кийим кийишмасди, фақат бева аёлларгина қора “шаперон” кийишарди.

Ўзгаллик ва бойлик рамзи сифатида аввалгидай тилла ва кумуш, қимматбаҳо тошлар билан кашта қилинган матолар ҳисобланарди.

Иккинчи давр (1620—1635 й.)

Бу даврда шакл ва ҳажмининг янги нисбатлари яратилган. Вертюгаль ўрнига қия боғланган валик кийишган. Бичим, шакл, мутаносибликларнинг таҳлили қуйидагиларни кўрсатарди: бўксани кенгайтириш, орқани

торайтириш ва энгларни кенгайтириш билан аёллар тўлаликни беркитмоқчи бўлишганди. Костюм шаклларининг нисбатлари қавданнинг барча қисмларини бир хил қилиб кўрсатарди.

Костюм аввалгидай бир неча бўлимдан иборат эди. Ички кўйлак, калесон, корсет, валик ва ички юбканинг устидан бир хил матодан қилинган “корсаж” (лиф) ва коттни кийишарди. Корсажнинг орқаси бир ёки икки булакдан иборат эди, олдига эса пасти учбурчак шаклда бўлган кашталанган улоқ тикишарди. Корсажнинг энглариди тик йўналишда-

46-расм. Абрахам Боссе гравюра-си. 1640 й. Аёллар костюми.

47-расм. Рембранд ван Рейн. Ёш аёл портрети.
Букингем саройи. Лондон.

ги кесимлар бўлган (46-расм). Уларнинг устидан яна ре-
динготга ухшаш олди очик, корсажи шнуровка килинган
кийим кийишган.

Чуқур декольтени юпка оқ матодан қилинган, чегараси тўр билан безатилган қайтарма ёқа безатарди. Елпигичсимон шаклли ва фреза ёқалари моладан чиққанди. Ушбу янги кўйлак “қулай кўйлак” деб аталарди, чунки аёллар унда бемалол ҳаракат қилиши мумкин эди (47-расм).

Парик ўрнига ўзларининг сочларидан ясалган причёскалар қилинарди. Олдиларидан қисқа пешонагажак қирқишарди, ён сочларини жингалак қилишарди.

Корсажнинг белида шнур, тасма ва занжирларга қистирилган ойнача, елпигич, соат ва бошқа керакли буюмларни олиб юришарди. Аёллар костюмида ҳам кимматбаҳо тўрлар ва матоларни қўллаш ман этилганди. Кимматбаҳо зийнат буюмларни ҳам кам кийишганди. Одатда, марварид маржон ёки корсажда марварид розеткани тақишган.

Устки кийимлари манто ва онгерлин бўлган. Манто “пелерина” сингари калта ёки гавдани бутунлай беркитадиган узун бўлиши мумкин эди. Онгерлин астарли ёки мўйна билан сирланган, энгли ва баскали бўлган.

Учинчи давр (1635—1645 йй.)

Бу даврда саройда аристократлар орасида севги саргузаштларига кўп эътибор бериларди. Иккинчи томондан, уларда адабиёт, фалсафа, фанларга, санъатга қизиқиш туғилгани учун янги эстетик идеал пайдо бўлганди. Улар француз аёли ташқи кўринишининг ўзгаришига сабаб бўлган. Аёллар, энг аввало, бўксада валикни киймайдиган бўлдилар. Енгларнинг ҳажми кичрайди. Бел чизиги юқорида сақланиб қолди, тўғри юбкалар туфлиларни беркитиб турарди. Шундай қилиб, паст бўйли тўла аёл баланд хушбичим фигурали аёлга айланди. Устки кўйлакнинг юбкаси аввалгидай олди очиқ бўлган; олди

берк юбкалар ҳам учрарди. Баъзан юбканинг олд этагини белга кистириб қўйишарди (43, 6-расм). Чуқур декольтега икки қаватли қайтарма ёқани тикишарди. Ёқа ва қайтарма манжетлар тур билан безатиларди. Ёқа билан бараварига бўйинда румол бўларди.

Онгерлинни ўрнига баскали жакет кенг тарқалган эди.

Бу даврда пешбанд кийиш одатга кирди. Уни кийим турларининг сонини кўпайтириш учун кийишарди.

Қизил, қора, сарик ва кул ранглар кийимда кенг қўлланарди.

Кийим ўзгариши причёскаларнинг ўзгаришига сабаб бўлди. Сочлари жингалак қилиниб, елкаларига эркин тушиб турарди, орқаларида эса сочлар турмакляб қўйиларди.

Марварид маржонлар ва зираклар костюмнинг асосий беази эди.

Қўлқоплар зеб-зийнат белгиси бўлганди.

Бу даврда аёлларнинг сернозлиги костюмларига ҳам таъсир этганди. Нозлар кийимларнинг айрим бўлақларига янги номларни беришганди: устки қўйлак юбкасини — “*модест*” (одми), ички қўйлак юбкасини — “*фрепон*” (ўйноқи), ички юбкани — “*секрет*” (яширин) деб аташарди.

Юзларини ва севги саргузаштларини яшириш учун бахмалдан никоб ва қора тафтадан бош кийим “*капор*” кийишарди.

Оёқ кийимлари: қимматбаҳо тошлар билан безатилган туфлилар эди.

Танноз безакларнинг махсус бир тури ясама холлар эди. Улар эркак ва аёллар томонидан кенг қўлланарди. Холлар елимланган қора тафтадан ҳар хил шаклда (юлдуз, ой, гул ва бошқалар) қилинарди.

Аристократларнинг янги ташқи кўриниши асрнинг 50—60-йилларида вужудга келди ва арзимас ўзгаришлар билан аср охиригача сақланиб қолди.

Тўртинчи давр (1650—1660 йй.)

Бу даврдан бошлаб силуэтга аниқлик киритилди. Костюм шакли янада кичрайди. Лифнинг каркас асоси сақланиб қолди. Кит мўйидан ясалган корсет белни ингичка (40 см гача) қиларди. Олд бўлаги пастининг учбурчак шакли бу тасаввурни янада кучайтирганди. Кўйлак силуэти иккита чўзилган учбурчаксимон эди, унга хурпайган, овалсимон, кесимлар ва бантлар билан безатишган енглар қарама-қаршилик кўрсатарди. Кесимларнинг орасидан турли воланлар билан безалган ички кўйлак кўринарди. Олиб кўйиладиган шлейфли юбка бўлганди. Шлейфли “манто” ёнларидан ва орқасидан бурмаланарди ва махсус тўғноғич “аграф” билан юбкага бириктириларди.

Декольте кенг бўлиб, чуқур эмас эди ва тўр билан безалган оқ мато тасма билан безатиларди. Ундан ташқари, кўйлак эркакларники сингари ленталар тутами билан безалганди. Манто ва лиф бир хил газмолдан қилинарди. Мантоли кўйлакни фақат аристократлар кийишарди.

60-йилларда эркаклар кийимида жюстокор пайдо бўлганда, аёллар кийимида ҳам ҳарбий кийимга интилиш пайдо бўлди. Аёлларнинг ов учун костюми эркаклар костюмига ўхшаганди.

Причёскалар енгил ва эркин бўлди. Бошга тўр рўмолни ташлаб кўйишарди.

Бешинчи давр (1670—1680 йй.)

Асрнинг 70-йилларида аёллар костюмида бир неча ўзгаришлар киритилганди. Кўйлакнинг лифи узайди ва бели табиий ҳолига келди, лиф ундан ҳам торайганди. Бу тасаввурга корсет ёрдамида эришилди (корсет аввалгидай кўкракни сиқиб ясси қилмасдан, кўкрак шаклини кўрсатарди). Ташқи кўринишнинг нозиклигига ва гузаллигига махсус эътибор берардилар. Сунъий шаклларга

асосланган костюм оддийликка ва табиийликка эришишга интилганди. Шу даврда эришилган сифат — орасталик — француз аёлларининг миллий гузаллик тушунчаси бўлди ва келгуси ривожга асос бўлиб, Франциянинг келажак модаларининг конундори бўлишига сабаб бўлди.

70-йилларда костюмнинг фаслга мослигига кўп аҳамият бериладиган бўлди. Бу, асосан, матолар ва рангларда ўз аксини топди.

Безак сифатида турлар кенг тарқалганди. У билан бошни, устки ва ички кийимни безатишарди.

Шу даврда қалбаки юбка — пешбанд модага кирганди. Бу сер безатилган, устки юбкага тўғноғич билан қадаб кўйиладиган, олиб кўйиладиган олд бўлак эди.

Катта кенг плашч ўрнига аёллар “кал”ни (пелеринанинг бир тури) кийишган; унда шарфга ўхшаган капюшон бўлиб, унинг учи олдида боғланарди. Баъзан, капюшонни капсиз кийишарди.

70-йилларнинг ўртасида мўйна ёки матодан килинган ёпинчок “палактик”ни кийишган.

50—60 йилларда ҳар хил рангли ва 70-йилларда тана рангидаги пайпоқларни кийишган.

Оёқ кийими баланд пошналар туфлилар эди. Улар лента ва кашта билан безатилганди.

Сочларини жингалак қилиб, турли причёскалар қилишарди.

Олтинчи давр (1680—1690 йй.)

Аср охирида аёллар кийими аста-секин одмилигини йўқотади. Аввал силуэтда ўзгаришлар кам эди. Аммо 90-йилларда юбканинг шакли махсус қилдан ясалган ёстикча ёрдамида кескин ўзгарганди. Юбка орқасида бурмангангани учун бу даврда ён силуэти асосий бўлганди (45-а, 48-расмлар). Олдига тикилган улоғи торайиб, лифнинг ён томонлари қайтарилганди. Декольте тахлама тўр ва

48-расм. XVII аср аёл либоси.
"А ля фонтаж" соч турмаги.

қимматбаҳо тошлар тикилган тасма билан безатиларди. Устки юбкаси энди кўндаланг тахлама қилиниб, аппликация, кашта, қалбаки тошлар ва попуқлар билан безатиларди. Кашта кўндаланг жойлашгани сабабидан, костюмнинг мутаносибликларини ўзгартирганди. Янги костюм хушбичимлигини ва нозиклигини йўқотди, сербезаклари эса рационал — конструктив асоснинг йўқолишига сабаб бўлганди. Шу асосда янги бадий услубга ўтиш йўналишлари пайдо бўлди.

Палантин ва галстук каби модали буюмлар қаторидан пешбандлар ҳам ўрин олди. Улар калта бўлиб, тўр, оборка ва чўнтақлар билан безатиларди.

Асрнинг охири чорагида йўл-йўл матолар бошқа матоларга қараганда кенг тарқалганди. Даврнинг янгилиги катак-катак матолар эди. Матонинг ранглари ёрқин бўлиб, қарама-қарши ранг бирикмалари кўп қўлланганди. Аммо аср охирида нозик рангларга эътибор кучая бошлади.

Причёскалар мураккаблашиб, ўзгариб турарди. Причёскалар баланд бўлиб, тасма ва тўр билан безатиларди.

Бош кийими тўр, тасма билан безатилган қаттиқ, кичкина шапка эди.

Аср охирида кенг тарқалган аксессуарлар: елпигичлар, қўл ойначалари, ясама холлар учун қутичалар, соябонлар, қўлқоплар эди.

ИСПАНИЯ КОСТЮМИ

XVII асрда Франция қаторида Испания ҳам мутлаклик таянчи бўлганди. Аммо бу даврда Испания чуқур сиёсий ва иқтисодий инкирозда эди. Кулолчилик билан шуғулланган маврларнинг ҳайдалиши хунармандчиликнинг ривожига путур етказиб, иқтисоднинг оғир аҳволга тушишига сабаб бўлганди.

Испан қиролларининг истеъдодсиз сиёсати, муваффақиятсиз урушлари, католик черковининг кучли таъсири испан мутлакчилигини ўта реакцион қилганди.

Аммо XVII аср адабиёт ва санъат соҳасида Испания учун ҳақиқатдан “олтин” аср бўлганди. Жаҳон маданияти тарихига таникли ижодкорлар: Лопе де Вега, Кальдерон, Тирсо де Молина, Сервантес, Мурильо, Сурбаран, Веласкеслар қўшилди. Санъатда инсонпарварлик ғоялари ўз аксини топди. Бу буюк миллий маданий аънаналар эстетик ривожга асос бўлиб, XVII аср испан костюмига ўзига хос хусусиятлар киритди. Умумоврупо модалари испан костюмига унча таъсир этмаганди, аммо француз модасини улар ўз эстетик дидларига мослаштиришганди. Испанларнинг сиполиги костюмда ўз аксини топганди. Католик черковининг таъсири ҳам испан костюмида сезиларди.

Модалар зулмат босган саройда яратиларди. XVII аср бошида испан модалари XVI аср костюмига ўхшақ нокулай, ҳашаматли бўлиб, гавданинг табиий мутаносибликларини бутунлай яширарди. Фақат XVII асрнинг иккинчи ярмидагина Испанияга француз модаларининг таъсири сезила бошлади: аёллар декольте ва узун сочли причёскаларга ўтишди. Аммо, фақат 1706 йилдан кейин, Испания Бурбонларнинг ҳокимиятига ўтгандагина, Испания модаси умумий Оврупо модаси билан тамомила уйғунлашди.

XVII асрнинг биринчи ярмида эркаклар хурпайган, узунлиги тиззагача бўлган иштон; колетга ўхшаш “хуб-

49-расм. XVII аср оёқ кийимлари.

бон" (кўпинча узун осилинган энгли ва елкасида валикли) ва охорланган ёқа фрезани кийишганди. Устки кийим плашч эди. Соцларини қиска қирқишарди. Франциядан келган парикларни эса фақат олифталар кийишарди. Бел кийими иштон "кальсес" эди. Унинг бичими эркакнинг ижтимоий холини кўрсатарди. Кальсесни шакли кенг бўлиб,

французлар сингари бўксасида валиклар қилишмасди. Кальсес тиззасини беркитиб, ёнида боғич билан боғланарди, ён чоки кўп тугмалар билан безатиларди.

Пайпоклари оддий эди. Оёқ кийимлари чармли туфли ва баланд қўнжли тор этик эди. Духобадан тикилган туфлилар кўпинча олтин ёки қумуш тўқа билан безатилганди (49-расм).

Бош кийимлар: "барет", соябонли шляпа "сомбре-ро" ва тепаси баланд "ток"симон шляпалар.

Қўлқопни фақат аристократлар кийишганди.

Асрнинг биринчи ярмида аёллар костюми XVI аср костюми билан кўпроқ боғланганди. Модада ўша-ўша қарқасли қаттиқ юбкалар, берк қўйлақлар урфда эди. Юбка узунлиги ергача тегар эди, чунки аввалгидай юбканинг остидан оёқ кийимнинг учи ҳам кўринмаслиги керак эди. Лиф тор бўлиб, гавданинг табиий шаклларини қисиб беркитарди ва берк ёқали эди. Аёллар кийимида ранглар ёркинрок бўлган.

Асрнинг ўрталарида эркаклар костюмининг шакли бир оз оддийлаштирилди ва айрим олифталар француз "муш-

кетёр” костюмини кийишадиган бўлди. Фрезанинг ўрнига кичкина қайтарма ёқа урф бўлганди. Кошет узайиб эркинрок бўлди, энглари эса, кўпинча, қайтарма бўлганди. Елкасини кенгрок қилиб кўрсатиш учун энгининг устидан елкасига валиклар тикиларди. Енглари деярли кенг бўлиб, кесимлар билан безатилган, узун ва манжетли эди. Устки кийими — плашч анча узайганди. Иштонлар кальсес ва юмшоқ, деярли тор, тиззасини пастидан бант билан боғланган панталонлар бўлганди.

Сочлари узунрок бўлса ҳам юзидан пастга тушмаганди.

Костюмда, албатта, кўлқоп бўлиши шарт эди, уларни одатда кўлда ушлашарди ёки фақат чап кўлга кийишарди.

Шляпалар, кўпинча, думалоқ шаклли бўлиб, пат билан безатиларди.

Кийимлар, асосан, қора рангда бўлганлигидан қатъи назар, дворянларнинг костюми жуда қиммат ва ҳашаматли эди, чунки битта костюмда ҳар хил фактуралар қўлланарди: духоба, ипак, жун.

Олий зот аёлларининг костюми аввалгидай ноқулай, бесўнақай эди. Башанг кўйлакнинг юбкаси ён томонга жуда чузилган каркасга тортиларди. Лиф жуда тор бўлиб, орасига пахта солингани учун гавданинг табиий шакллари беркитиларди. Баъзан, корсетни устидан бели сиқилган баскали жакет кийишган. Унинг энглари ҳар хил бўлса ҳам, елка томони доимо тор бўларди. Одатда, устки кўйлакнинг энгини елкасидан пастрок кесим қилиб қайтариб кўйишарди, кесимнинг орасида ички кўйлакнинг энги кўринарди. Декольтени доимо беркитишарди, чунки этикет (одоб) бўйича олий зот аёлларга очик кўйлак кийиш ва узун сочларини ёйиб юриш манъ этилганди. Баска ва кўйлакнинг этакларига кашталанган қимматбаҳо матодан хошия қилишарди. Кўйлакларнинг ранги кизил, яшил, қора ва кул ранг бўлган.

Тантанали причёскалар паст ва кенг юбканинг силуетига ўхшаш бўлганди. Сочларини патлар, гуллар, тасмалар билан безашган.

Кучага чикканда аёллар бошига ва елкасига енгил, баъзан турли “мантилья”ни ташлаб юришарди.

Костюмнинг қўшимчалари: дастурмол, елпигич ва тас-бех бўлган.

Оддий табақали аёллар ёрқин рангли юбка, кофта ва шнурланган рангли корсаж кийишган. Причёскалари ҳам оддий бўлган, тўғри фаркка таралган сочлар уриларди ва орқасида саватсимон турмакланарди. Уларда ҳам мантилья ва елпигич костюм қўшимчаси бўлган.

XVIII АСР ОВРУПО КОСТЮМИ

XVIII аср — феодализм тузумининг сўнгги босқичи ва буржуа инқилоблари даври эди.

Бу даврга келиб, буржуа маданиятининг асослари пайдо бўла бошлайди. Бу асослар (Дидро, Вольтер, Руссо каби) маърифатчилар мафкурасида ўз ифодасини топади. Сўзсиз, ҳар бир давлат ўзининг тарихий шароити ва миллий хусусиятларига кўра тараққиёт йўлига эгадир.

XVIII асрда инсонпарвар маданият бирлиги тўғрисида фикр туғилганди. Бу миллий интеллегенциянинг пайдо бўлиши ва улар орасидаги алоқаларнинг кенгайгайиши билан узвий боғлиқ эди. Бунинг натижасида мамлакатлараро маданий алоқалар кенгайди. Иқтисодий ривожланишнинг ўзига хослиги, техник тараққиёт ва маърифатпарварлик Францияни буржуа инқилобига олиб келди. Француз инқилоби феодализмни батамом йўқотиб, капиталистик жамиятни барпо этди. Франция санъати барча Оврупо давлатларига намуна бўлди, француз тили халқаро тил бўлиб қолди, француз модаси барча Оврупо мамлакатларига тарқалиб, умумий Оврупо модасига айланди.

Англиянинг таъсири фалсафада, иктисодий ва ижтимоий назарияларда ҳамда санъатда сезиларди. Франция оркали инглиз костюми бир оз ўзгариб, "французлашиб" барча Оврупо мамлакатларига тарқалганди.

XVIII АСР БИРИНЧИ ЯРМИ КОСТЮМИ

XVIII аср костюмларининг ривожланиши бир неча босқичлардан иборатдир.

Асрнинг биринчи ярмида бадий йўналиш рококо услубида ўз аксини топди. Агар барокко мутлақлик тараққий топган пайтда аристократларнинг дидини акс эттирган бўлса, рококо — мутлақлик инкирозга учраган даврни акс эттиради. Рококо барокко бадий услубини ниҳоясига етказганди.

Реал ҳаётдан ўзини панага олиб, аристократлар ошқомаъшуклик дунёсига ўзини чеклаганди.

Рококо — кичкина бино ва шаҳар атрофидаги саройлар, қишлоқ идиллияси ва кичкина декоратив шаклларнинг услуби. Бу услуб бароккога ўхшаса ҳам, унинг ўндан бир кучига эга эди. Нозик декор, эгри чизиклар, ишқийлик — ушбу хусусиятлар рококо услубининг тавсифларидир. Нозик интерьерни енгил ва нафис ишланган мебель, чинни буюмлар (люстралар, вазалар, хайкалчалар) безатарди. Мебель эса одамларнинг дидига мосланганди.

XVIII аср рассомлари А.Ватто, Буше, Шарден, Левицкий, Рокотов, Гейнсборо ва бошқалар одам сиймосини ва либосини ҳайрон қоларли даражадаги гўзал нозиклигини ўткир дид билан тасвирлашган. А. Ваттонинг тасвирий санъати туфайли биз янги услубнинг гўзал ва етук, тулик манзаралари билан танишишга муяссар бўлдик.

Эркаклар костюми. Эркаклар костюми XVIII асрда бир қатор ўзгариш ва эволюциядан ўтиб, асрнинг охири-

да унинг шакли ва ранги бутунлай ўзгариб, биринчиликини аёллар модасига беришганди.

Эркаклар костюми ички ва устки кийимлардан иборат бўлган. Кўкрак қирқими турли жабо билан безатилган, турли манжетли оппоқ ич кўйлак кийимнинг мажбурий қисми эди. Кўйлакнинг устидан камзол “веста”ни ва унинг устидан кафтан “аби”ни кийишган. Камзол ёрқин шойи матодан тикилиб, кашта билан безатиларди. Кафтан бахмал ёки қалин шойи матодан тикилиб, гавдага белигача ёпишиб турарди. Этагига эса елимланган қалин мато ёки китнинг мўйини тикишарди. Кафтан ва камзол ёқасиз бўлган. Кафтаннинг енги кенг, узунлиги тирсагигача, бошқа рангли матодан қилинган манжетли эди. Ён чўнтаклари қопқоқли бўлган ва белидан пастрокка жойланганди. Борт ва манжетлари зар ёки кумуш билан кашталанган ва металл тугмалар билан безатилган. Одатда, кафтан тугмаланмасди. Галстук кизил ёки тор тасмадан қилиниб, бантга боғланарди.

Тор панталон “кюлот”лар тиззадан пастрок бўлиб, почаси тугмаланарди.

Дворянлар, одатда, оқ пайпок, буржуазия — рангли пайпокни хуш кўришган. Совуқ пайтда Англиядан келган “гетр”ларни кийишган.

Оёқ кийимлари паст пошналар металл туқа билан безатилган башмоқлар бўлган.

Аср бошида (1715 йилгача) модада XVII асрнинг париклари учрайди. Кейин париклар кичкина бўлди. Соқларини жингалак қилишган ёки орқага силлиқ қилиб тараб, қора лента билан боғлаб, учини қора халтачага солиб қўйишган (упа кафтанни булғамаслиги учун). Бош кийими пат билан безалган уч қиррали шляпа эди.

Костюмнинг қўшимчалари: шпага, қўлқоп, тамаки қути ва муфталар бўлган.

Аёллар костюми. XVIII асрнинг биринчи ярмида аёллар костюми жуда гўзал, нафис, оч рангли бўлган. Улар нозик чинни хайкалчаларга ўхшаган (50-расм).

Тор елка, жуда ингичка бел, юмалок букса чизиги, кичкина париклар гавдага но-зиклик бахш этган. Корсет ва ички юбканинг устидан ички кўйлак “фрепон” ва устки кўйлак “модест” кийилган. Ички юбкалари охорланарди, баъзан кавиларди. Тантанали маросим либосларида каркаси кит мўйидан қилинган ички юбкалар кийишган. Сарой кўйлаклари кўпинча шлейfli бўлган. Аммо юбка каркасга тортил-

50-расм. Франсуа Буше.
Мадам Помпадур. 1759 й.

гани учун шлейфи мато парчасидан қилиниб, елкасига ёки белига қистириларди. Ички кўйлак — фрепоннинг лифи корсет ёрдамида тор бўлган, устки кўйлак — модестнинг лифи олди очик бўлиб, лента ёки шнуровка билан бириктириларди. Устки кўйлакнинг юбкасини олди очик ва чегараси сер бурмаланган оборка билан безатиларди. Ички юбканинг этаги эса кўндаланг йўналишда безатиларди (тўр, кашта, рюш, оборка ва воланлар билан). Кенг тарқалган ёка ўмизи қаре эди. Уни кўпинча тўр ёки енгил матодан қилинган волан билан безашарди. Енгилари тор бўлиб, узунлиги тирсагигача эди. Учи тўр ёки енгил матодан қилинган волан билан безатиларди.

Бўйинларига енгил шойи рўмол, мато ёки тўрдан рюш ёки духоба тасмани боғлашган.

Устки кийим “контуш” бўлган (51-расм). Контуш елкасидан кенгайган трапециясимон силуэтти, бели қирқилмаган ва белгиланмаган, орқаси чуқур тахламли (Ват-

51-расм. Антуан Ватто. Аёл портрети Ватто номидаги тахламли кўйлак.

то тахламлари) ички юбка ёки каркасинг устидан кийилган кўйлак эди. Унинг олди очик бўлиб, тасмалар ёрдамида бириктирилган. Баъзан, контуш ни олдини кесмасдан бошдан кийишганди. Бу кўйлаklar шойи, атлас, енгил духобадан тикилган. Ранглари оч ва ёрқин бўлган. Аср урталарида контуш калта жакетчага айланган. Қулай бўлгани учун уни уйда кийишган, кўчага эса энди уни фақат оддий аҳоли кийган.

Бу даврнинг барча кўйлаklари бантлар, тўрлар, гулдасталар ва бой кашталар билан безатилган.

Причёскалари кичкина, жингалаklари тепага кўтарилган бўлиб, ленталар, патлар ва марваридлар билан безатилганди. Одатда, сочларига упа сепишарди. Бу даврда бош кийим камдан-кам кийишган. Уйда тўрлар, ленталар ва гуллар билан безалган чепецларни кийишган, кўчага чиққанда бошга енгил ёпинчок, саёҳатга борганда эркакларнинг уч кирралаи шляпасини кийишган.

Пайпоklари оқ ва рангли бўлган. Оёқ кийимлари баланд пошнали, очик, атлас ёки юпка чармдан тикилган ихчам туфлилар эди.

Бу даврда маржонлар, билакузуклар, узуклар, нозик занжирли соатлар, гулдасталар (кўпинча чиннидан), тасвирлар чизилган елпигичлар тутишган.

XVIII АСР ИККИНЧИ ЯРМИ КОСТЮМИ

Бу даврда санъатга Классицизм бадийи услуби кириб келди. Буржуазия инқилобга тайёргарлик кўрган даврда классицизм услуби яхлит миллий давлатчилик, ижтимоий бурч, ватанпарварликни акс эттирди.

Бу услуб дунёни идрокли қонунийлигига, қахрамонлик ва ахлоқий идеалларга, мантиқий ва уйғун намуналарнинг сипо тартиблигига интилаганди. Ўз гоёларини маърифатчилар антик тарихдан ўзлаштирганди. Қадимийларнинг сиполиги ва оддийлиги сарой бебошлигига ва бошқарманинг хўжасизлигига қарама-қарши қўйилганди. Юнон ва Римга кизиқиш декоратив ва ғайритабиий рококо услубига нисбатан салбий муносабатга олиб келди. Айниқса, 1748 йилда Помпея ва Геркуланумни казиш ишларининг натижасида антик санъат билан кизиқиш кучайганди.

Адабиётда Вольтер, Ж. Расин, Лафонтен, Гёте, Шиллер, Лабрюйер, Ломоносов, Державин; тасвирий санъатда Ж. Л. Давид, К. Лорен, Д. Энгр; ҳайкалтарошлиқда Э. Фальконе, Б. Торвальдсен; санъатшуносликда Винкельман ва б. ижод этишган.

Тасвирий санъатда ва меъморчиликда классицизм услуби дархол муҳим роль ўйнаган бўлса, амалий санъатда, гарчи бадийи усуллари қарама-қарши бўлса ҳам, классицизм рококо услубининг элементлари билан бирга қўшилганди. Костюмда эса аввалги рағбатлар ҳукмдорлик қиларди. Мода саройда яратиларди ва аристократик жозибалар яққол кўринарди. XVIII асрнинг модалари рококо костюми тизимларини ривожлантирганди ва “кеч рококо” деб аталарди.

Асрнинг 70-йилларида шакли ва ранги сипо инглиз модалари кенг тарқалди.

Эркаклар костюми. Дид ва хушбичимлик тушунчасининг ўзгарганлиги тўғрисида молия назоратчисининг

вазири де Силуэттенинг қарорларига биноан пайдо бўлган модалардан кўриш мумкин. Кафтанинг шакли кичрайди, кюлотлар чўнтаксиз, тамаки кутичалари безаксиз бўла бошлади. Костюмнинг нозик ечимлари давр услубини тўлиқ акс эттирди. Кийимларнинг бичими ҳам ўзгарди. Кафтан “аби” нинг олди торайганлиги учун у тугмаланмасди. Абининг узунлиги тиззагача эди.

Тор кюлотлар тиззани беркитиб, тўкага тугмаланарди. Уларнинг бичими ҳам ўзгарганди.

Абининг ўзгариши билан камзол “веста” ҳам ўзгарганди. Уни энгсиз ва калтароқ қиладиган бўлишди ва “вестон” ёки “жилет” деб номланди.

Эркаклар костюмидаги ўзгаришлар айниқса “фрак” да жуда сезиларли бўлди. Энди унинг чўнтаги йўқ эди, бичими ўзгарганди ва фракни доимо шпагасиз кийишарди. У кичкина қайтарма ёкали ва тор энгли бўлди. Фракнинг пайдо бўлиши эркаклар костюмининг янги тури пайдо бўлишининг белгиси бўлди (52-расм).

Асрнинг 70-йилларида фрак эркаклар кийимида муҳим ўрин эгалларди. У сипо рангли, тўқ инглиз мовутидан тикиларди. Фракнинг

52-расм. XVIII аср иккинчи ярми костюми.

53-расм. Саёхат учун либослар. 1776 й.

тик қайтарма ёқаси ва белидан қайтарилган олд бўлаги бор эди. Францияда тантанали маросимларда кийиладиган фрак шойидан қилиниб, кашталанарди. Француз кафтани ҳам фракка ўхшатиб бичиларди. Устки кийим сифатида редингот кенг тарқалганди. Унинг олди тўғри бўлиб, шол ёқали эди.

Устки кийими “редингот” плашчнинг ўрнини эгаллади.

Кюлотларнинг шакли деярли ўзгармаганди. Пайпоқлар оқ ёки йўл-йўл бўлган. Оёк кийими катта металл тўқа билан безалган туфли бўлган.

Причёскалари ҳам деярли ўзгармаганди. Париклар ва узининг сочларидан қилинган причёскалар модада эди. Париклар модадан чиққач, бош кийимини энди қўлда ушлаб юрмасдан бошга кийиб юришарди. Уч киррали шляпалар каторида (52-расм) тор соябонли конуссимон

54-расм. Киrol Людовик XV даврининг либоси. Киролича Мария Антуанеттанинг сарой хонумини портрети.

шаклли англиз шляпалар модага кирганди; редингот билан модага кирган “цилиндр” шляпаси урф бўлган эди.

Аёллар костюми. Бу даврда аёллар костюми рококо услубига хос сарой костюмининг асосий усулларини сақлаган холда шакли ва безаги такомиллашган эди (53, 54, 55-расмлар).

Бу даврда кенг, ёнларига чўзилган, олди ва орқаси япа-лоқ эллипсимон шакли

юбка бўлган. Юбканинг ён томони шунчалик чўзилган эдики, эркаклар аёлларнинг ёнида юролмасдан сал олдиروفида юриб кўлидан ушлашарди. Одатда, иккита юбкани бараварига кийишарди: ички юбканинг этагига волан тикилган, устки юбканинг олди очик бўлган ва лифга тикилган эди. Баъзан, каркас билан кийиладиган узун ички юбка ўрнига тиззагача қискартирилган юбка ёки ёнига чўзилган махсус каркас — “*фижма*” кийилган.

Кўйлакнинг лифи жуда тор, бели сиқилган ва оборка билан безатилган “каре” декольтели эди. Енглари аввалгидай тирсагигача тор бўлиб, уч катор турли оборкалар билан безалган. Баъзи аёллар устки кўйлак “*полонез*”ни кийишганди. Унинг олди очик бўлиб, этаги бир неча жойидан ярим доира шаклида кўтарилиб бурмаланган (53-расм). “*Левит*” — контушанинг бир тури — кенг, олди очик, бўйнидан боғланган кўйлак сарой либоси

55-расм. Француз модалар журналидан. Ички ва устки кўйлак. Устки кўйлак — “роба а ля фрассез” — енгил матодан ясалган, парикни ёпадиган капюшонли плашч.

хисобланарди. Янги кўйлаклар ноқулай бўлганлиги сабабли уни фақат тантаналарда кийишарди, бошқа жойларга эса улар каркас киймасдан ички юбкани ёки “*фижма*”ни кийишган. Баъзан, ички кўйлакнинг юбкаси тупи-вигача қискартирилиб, устки юбкаси белнинг атрофида

ярим доира шаклида кўтариларди. Бу кўйлакка қўшимча катта учбурчак рўмолни елкаларига ташлаб, орқадан боғлашарди. Кўйлақлар тўр, гулдасталар, мунчоклар, гулчамбарлар билан безатиларди.

Бош кийимлар товус ва туякуш пати билан безатиларди.

Оёқларига оч рангли пайпоқ ва атлас, бахмал ва парчадан тикилган баланд пошнаги туфли кийишган.

70-йилларда соч турмаклари ҳам жуда мураккаблашган. Турмакларнинг баландлиги 60см гача бўлиб, шакли ҳам хилма хил эди: кема, саватлар ва бошқа турли бўлиб, улар тасма, тўр, пат билан безатиларди (53, 54, 55-расмлар).

Кийимга қўшимча қўлқоп, соябон, хасса ва лорнетни олиб юришарди.

80-йилларда инглиз модаларининг таъсири сезиларли эди. Инглиз модаси оддий бўлиб, табиатга яқинликни акс эттирарди. Энди дағал каркасларни киймайдиган бўлиб, юбканинг орқасини драпировкалаб “турнюр” ҳосил қилишарди. Кўйлакнинг орқасида, одатда, оч, енгил матолардан тикилган, белидан сал баландроқ боғланадиган шлейф қилишарди. Кўйлакнинг лифи драпировкаланган, ёқа умизи овалсимон, енги тор эди.

БУЮК ФРАНЦУЗ БУРЖУА ИНҚИЛОБИ ДАВРИ КОСТЮМИ

1789—1794 йилларда француз буржуа инқилоби феодал тузумини барбод этиб, барча феодал тартиботларни, табақа имтиёзларини, урф-одатларни бекор қилди. Эркинлик, тенглик, дўстлик ғоялари француз халқини руҳлантирди.

Бу тарихий даврнинг мураккаблиги костюм шаклининг хилма-хиллигига олиб келди. Инқилоб аҳолининг барча табақаларини қўзғатганди. Уларнинг сиёсий карашлари костюмда ҳам ўз аксини топди. Мисол учун, киро

@tarixchi_kutubxonasi

56-расм. Ж.Л. Давид. "Француз буржуа инкилобининг катнашчиси".

@tarixchi_kutubxonasiga

57-расм. Ж.Л. Давид “Республиканинг конун чиқарувчиси”.
1794 й.

тарафдорлари жозибали костюм кийиб, сочларини улаб, жингалак килишарди. Бу хашаматлар билан улар камбағал табақани инкор этганликларини ифодалашарди.

Сиёсий кураш рамзий ранглар (кизил — эркинлик, оқ — тенглик, кўк — қардошлик) билан ифода этилган.

Энг инкилобий аҳоли табақалари — яқобинчилар — узун панталон “*санкюлот*”, калта курткача “*карманьола*” ни ва қизил “*фригия қалпоғи*” ни (эркинликка курашиш тимсоли) кийишганди.

Республика партиясининг тарафдорлари учли фалдали кўк фрак кийишган. Аристократизмга нафратларини костюм оркали бирмунча бепарволик билан кўрсатишарди: бу тугмаланмаган фрак ва палапартиш ўралган плашч бўлиб (56, 57-расмлар), бошларида икки ёки уч қиррали шляпалар ёки тепаси баланд, тор соябонли, лента ва тука билан безалган шляпалар эди.

Француз буржуа инкилоби эски урф-одатларни барбод этиб, янги эстетик қоидаларни модага киритмоқчи бўлганди. Инкилобнинг тенглик, қардошлик ва эркинлик мафкуралари билан илҳомланиб, антик сиймоларнинг демократик ғояларини, эстетик идеалларини ва одатларининг сиполиги тарғиб этилганди. Инкилоб Конвентининг аъзоси Жан Луи Давид давлат буюртмаси бўйича француз республикаси фуқаролари учун бир неча костюм лойиҳасини яратди. Конвент костюмлар ёрдамида одамлар орасидаги тенгсизликни йўқотмоқчи эди. Аммо бу лойиҳадаги костюм одамларнинг турмуш тарзига мос эмаслиги туфайли аҳоли уни қабул қилмади. Файритарихий ва табақавий чекланиш руҳи билан суғорилган классицизм эстетикаси бадиий ижод билан шуғулланувчиларни белгилаб қўйилган қолипдан чиқмасликка, олдиндан танлаб қўйилган ва мавхумлаштирилган мавзу чегарасидан ўтмасликка маҳкум этди ва бу билан эстетик тафаккур тарихида маълум даражада салбий из қолдирди.

Костюмда классицизм услуги Директория даврида (1795—1799 йй.) уз ифодасини топди. Бу даврда Париж

@tarixchi_kutubxonasiga

58-расм. Ж.Л. Давид “Мадам Рекамье”.

кучаларида антик костюмларни учратиш мумкин эди. Эркаклар узунлиги тиззагача бўлган туника ҳамда плашч ва шиппакни кийишганди. Аёллар бўлса барча каркасларни, хаттоки, ич кийимларни ҳам киймай қўйишди. Покиза антик кийимлар ўрнига тана рангидаги трико — балет трикосига ўхшаш, устидан узун, кенг, тахламлари чиройли жойлашган, ёнлари кесилган ва кўкрагининг тагидан белбоғ билан боғланган туникани афзал кўришди. Бўйин ва кўкраклари очик қайтарма ёқали оппоқ қўйлақлар урф бўлиб, юмшоқ муслинлар, вуаллар ва читлар кимматбаҳо духоба ва атласлар ўрнига келганди (58-расм).

Оёқ кийимлари узун лентали шиппаклар эди. Причёскаларини антик причёскаларга ўхшатишарди. Диадема-лар (тиллақошлар), ленталар ва тўрлар билан бошларини безатишарди.

Аёллар антик ҳайкалларга ўхшашга интилиб, факат оқ рангли либослар кийиб, танасининг очик жойларини (юзини, бўйнини, кўкрагини, гарданини) упалашарди.

Аммо эркаклар совуқ тушганда бу ноқудай кийимлардан воз кечиб, иситадиган кийимларни кийишадиган бўлишди. Аёллар либосида эса антик услуб сақланиб қолди.

Директория даврида Конвент қатл қилинган одамларнинг ворисларига мусодара қилинган мол-мулкларини қайтариб берганди. Бу ворислар, айникса, ёшлар аристократик клубга бирлашиб, “қурбонлик балини” ўтказишарди. Бу клубда ғайриодатий модалар яратилганди. Мисол учун, аёлларда “қурбон” номли причёска модага кирганди, соч калта қирқилган бўлиб (бундан олдин шундай причёскалар беадаблик деб ҳисобланарди), энсасига ҳам тушириб, қошгача қирқиларди. Аммо сочлари ўсган сари янги причёска, яъни “*а ля Титус*” ни қилишарди (уни “Мадам Рекамье” портретида кўрсак бўлади) (58-расм).

Олий табақага мансуб ёш олифталар ўзини “инкруаябль” (ақлга тўғри келмайдиган) деб аташарди. Уларнинг костюми жуда ғайриодатий эди: калта нимча, жуда катта адип қайтармали фрак ёки сюртук, кенг панталон, оддий тўрдан қилинган галстук ва қайтарма қўнжли этик кийишган. Кўйлагининг ёқаси оҳорланиб, юзини ярмини беркитарди. Причёскаси узун, қийшиқ қирқилган сочлардан иборат эди. Сочлар юзларининг кўп қисмини беркитиб, елкасига тушарди ва буни “ит қулоғи” деб аталарди. Бошларига жуда катта уч киррали шляпа кийишарди. Бўйинларига катта ойнали лорнетни тасмага осиб қўйишарди ва қўлларида таёк олиб юришарди.

Инкруаяблларга мос аёллар “*мервейёзлар*” (хайратли, ажойиб) қисқартирилган, кенг, кўкрагининг тагидан боғланган кўйлак, жуда катта шляпалар ва тор пошна-сиз туфлилар кийишган.

Бў жушқин йилларда модалар тез-тез ўзгарган. Модага патлар билан безатилган саллалар, турк шоллари ва Наполеон Миср сафаридан олиб келган кашемир шол-

лар кирганди. Аёллар гардеробида шоллар ва шарфлар керакли буюм эди, устки кийим бўлмаганлиги сабабли уларга ўралиб юришарди.

Аммо аста-секин инглиз модалари ғайриодатий костюм ўрнига кириб кела бошлади. Консуллик ва Империя даврларида костюмлар анча сипо бўлган.

Консуллик даврида эркаклар юпка батистдан тикилган тик ёқали кўйлак, кенг бўйинрумол, нимча, бахмал ёқали металл тугмали сюртук ва оч рангли тор шим (узунлиги тиззагача), оёқларига туфли ёки қайтармали этик кийишган. Сочларини калта қиркиб, соябонли шляпаларда юришган.

Эркакларнинг кийимига аста-секин ёркин рангли духоба ва шойи ўрнига одми рангли жун матолар кирганди. Бахмал ва шойи фақат тантанали сарой костюмида безак сифатида қўлланганди. Фақат панталонлар ва жилетлар сюртук ва фракга нисбатан очроқ ва ёркинроқ эди.

Шундай қилиб, аср охирида эркаклар костюми рококо костюмига нисбатан сипо ва оддий бўлганди.

Аёллар костюми эса, аксинча, нозик ва енгил (оғирлиги 200 г) бўлган ва сохта антик костюмга ўхшаганди. Оч рангли енгил костюмлар тўқ эркаклар костюмига қарама-қарши эди. Кўйлақлар энди бал, саёҳат, уй учун ажраларди. Аввалгидай аёллар енгил, оч рангли, кўкрагининг тагида белбоғ боғланган, туникасимон кўйлақларни кийишган. Одатда, тантанали кўйлақлар шлейфли ва чуқур декольтели бўлган. Кундалик кийимда декольте турли румол билан беркитиларди. Енглари кичкина буф шаклли бўлиб, қисқа эди. Пайпоқлари оқ ёки тана рангида бўлган, туфлилари пошнасиэз эди.

Аёлларнинг устки кийими шоллар бўлган, уларга ўралиб юришарди. Асрнинг охирида калта курткacha "спенсер" пайдо бўлганди.

Причёскалари ва бош кийимлари аввалгидай қолиб, фақат ҳажми кичрайганди.

Шундай қилиб, антик мода Франция орқали Оврупога тарқалди ва XIX аср костюми тарихини очди.

XIX аср Оврупо костюми тарихи 1789 йилдан, яъни француз буржуа инкилобидан бошланади, деб ҳисоблана хато бўлмайди. Аср охирида костюмни шакллантириш асослари яратилганди.

Француз буржуа инкилоби феодализмни ағдариб ташлаб, капитализмнинг ривожланишига асос солганди. Янги давр жамиятнинг қизғин ривожланиши, иқтисодининг юксалиши, илмий кашфиётлар ва кескин ижтимоий зиддиятлари билан тавсифланади.

Ижтимоий муносабатларнинг мураккаблиги, ички зиддиятлар ва синфий тўқнашувлар маданиятнинг қарама-қаршилигини таърифлайди. Жамиятнинг тез ва нотекис ривожланиши турли услубий йўналишларни (қўпинча эклектика) вужудга келтирди ва аҳоли барча табақаларининг фикр ва дидини акс эттирадиган янги бадий воситаларни излашга йўналтирди.

Француз буржуа инкилоби расмий жиҳатдан синфий тенгсизликка костюмда ҳам барҳам берганди. Сарой модасидан буржуазия модаси устунлик қиларди. Агар олдинги асрлардаги костюм бекорчилик ва беҳудаликни кўрсатса, энди костюм янги давр одамнинг ишчанлигини, ҳаётий кучини ифодаларди. Эркақлар костюми энди амалий костюмга айланди.

XIX асрда умумий Оврупо костюмини яратиш жараёни ниҳоясига етганди. Аммо турли мамлакатларда ёки ижтимоий табақаларда миллий ва маҳаллий белгилари бўлган.

Жамиятда моданинг ўрни ҳам ўзгарганди. Унинг ижтимоий вазифалари мураккаброк бўлиб, мода кенг тарқаладиган бўлди. Мода энди шаҳар аҳолиси учун дид раҳбари ва дид тарбиячиси бўлиб қолганди.

Мода энди олдинги даврларга нисбатан тез-тез ўзгарадиган бўлди. Оммабоп истеъмол моллари (айниқса, ко-

стюм буюмлари) пайдо бўлиши ва улар сонининг кўпайиши модани демократиклигини номигагина ифодаларди. Модали либосларнинг борлиги, гардеробнинг миқдори энди ижтимоий табақани белгиларди.

XIX аср модасида асосий ўринни энди аёллар костюми эгалларди. Эркаклар костюми эса фақат мато сифати билан, ички кийимнинг оппоклиги билан фарқланарди. Энди кийимнинг ёрқинлиги ва безакларнинг кўплиги билан ажралиб туриши эркаклар учун келишмаган қилиқ деб ҳисобланарди. Аёлларнинг кийими эса эркаклар учун “визит карточкаси” бўлиб қолди.

Агар XIX аср давомида эркаклар костюмининг фақат деталлари ўзгарса, аёлларники эса санъатнинг барча услубий йўналишларига бўйсуниб, кескин ўзгарганди.

XIX аср аёллар модасини яратишда биринчилик Францияда қолганди, эркакларникида эса — Англия эди.

XIX аср ўз замондошининг диди, ташқи кўриниши тўғрисида сон-саноксиз маълумот қолдирган. Бадий адабиёт, тасвирий санъат, сон-саноксиз мода журналлари, фотосуратлар, саноат кўرғазмаларининг ҳисоботлари ва шарҳлари, олимларнинг модага бағишланган асарлари — булар барчаси XIX аср одамининг ҳаётини ва костюмини акс эттирган.

Биринчи давр (1800—1815 йй.)

1804 йилда ёш консул Наполеон ўзини император ва Францияни империя, деб эълон қилди. Бу давр санъатида ампир (imperia, фр. — империя) бадий услуби барпо этилганди. Энди санъат янги тартибга қарам қилиб қўйилди. Наполеон ўзини санъатнинг кадрига етувчи шахс деб ҳисобларди, у санъатни ўз ҳарбий ютуқлари ва ҳокимлигини мақташ учун ишлатганди. Наполеон империя инқилобнинг ютуқларини давом эттиради деб эълон қилди, ҳарбий диктатураси классик мерос асосида яратилганди.

Наполеон сарой меъморлари Персье ва Фонтенга Қадимий Миср ва Қадимий Рим бадий услубларига асосланган янги амбир услубини яратиш вазифасини топширганди. Меъморчилик ва интерьернинг ташқи курилиши классицизмни эслатарди, чунки амбир шакллари антик санъатга асосланганди. Аммо рассомлар ва меъморларни энди грек ибодатхоналарининг сиполиги, оддийлиги ва нозиклиги илҳомлантирмасди. Рим меъморчилигининг оғир ва ҳашаматли шакллари эътиборда эди.

Қадимий Миср санъати аънаналаридан текисликларнинг оғирлиги, яхлитликнинг бўлинмаслиги; Римдан эса нақш, ҳарбий белгилар олинганди, чунки бу рамзлар давлат буюклигини ва ҳарбий кучларни, ғалабаларни акс эттирарди.

Наполеон француз тўқимачилик саноатини ривожлантириш мақсадида атлас ва бахмални модага киргизади. У армияда мош ранг, судьялар учун — қора, суд маслаҳатчиларига — қизил ва барча аҳоли табақаларига ок ранг либос кийишни урф этади.

Эркаклар костюми. Эркаклар ички кўйлаги баланд тик ёқали оқ кўйлак бўлган. Устидан ола-була нимча, баъзан, баравар бир нечтасини кийишган.

Галстук (*halstuch*, нем. — бўйин рўмоли) шарфсимон бўлиб, бўйинга ўралиб, олдида ҳар хил усулда боғланганди: катта бант ёки тугун қилиб, учлари эса нимчага биркитиларди.

Аср бошларида эркаклар узунлиги этигигача бўлган панталон кийишган. 1818 йилга келиб, панталон тўпиккача узайиб, модага бутунлай кирди. Панталонлар “*подтяжка*” (шимни тутиб туриш учун икки елка оша тортиб кўйиладиган тасма) ёрдамида маҳкамланар эди, шим почасига эса “*штрипка*” лар (початасма) қилинарди.

Энг кенг тарқалган устки кийим фрак бўлган. Унинг бели сал баландроқ кўтарилиб, енг қиямаси кенг ва учиде воронкасимон манжет бўлган. Кўпинча, ёқаси бошқа рангли духобадан қилинганди. Фраклар, асосан, сидирға

59-расм. Саёҳат учун либослар. Июнь 1808 й.

матодан тикиларди, аммо нақшли (йўл-йўл, чакма гулли ва б.) ҳам учрарди. Тугмалари кумуш, чинни ва баъзан, қимматбаҳо тошлардан бўлган (59-расм).

Устки кийимлар ва панталонлар ҳар хил рангли эди; шу давр қоидаларига биноан, панталон ранги очроқ бўлиши керак эди.

От минганда аввалгидай редингот кийишган. Кейинроқ у ўзгариб кундалик кийим “сюртук” га айлаңди. Олдин сюртукни (surtout, фр. — устидан кийиладиган) фрак ва мундир устидан кийишган. Сюртук ҳозирги замон пальтоси вазифасини бажарарди. Аста-секин уни

фрак устидан киймасдан, фрак ўрнига кийиладиган бўлди. Сюртук белга ёпишиб турган, узунлиги тиззагача бўлган. Енгининг шакли фракникига ўхшаш эди. Асрнинг 20-йилларида сюртук кўчада кийиладиган кийимга айланди.

Француз инкилоби даврида пайдо бўлган калта сочли причёска XIX аср ютуғи бўлиб қолганди. Эркаклар причёскаси ўзгариб турган бўлса ҳам, энди узун парикларга қайтиш йўқ эди. Фақат зиёлиларнинг алоҳида гуруҳлари — рассомлар, ёзувчилар — баъзан узун сочли причёскалар қилишган ёки париклар кийишганди.

Кўпинча сочларини оркасидан калта қирқишарди, олди эса узунроқ қолдирилиб озгина жингалак қилинарди. Ҳарбийларнинг орасида “бакенбард” қўйиш одатга кирганди (бакенбардлар француз инкилобидан кейин пайдо бўлганди).

Оёқ кийимлари баланд қайтарма кўнжли, қора, сариқ рангли этик ва балга оид очиқ туфлилар бўлган.

Дворянларнинг яшаш тарзи аслзодалиқни белгилайдиган аристократик удумлар пайдо бўлишига сабаб бўлганди. Буржуазия ҳам ўз костюмини ва яшаш тарзини “аристократлаштиришга” интиларди: булар интерьерда, тантанали ва кундалик кийимларда яққол сезиларди. Костюмда тантанали абининг бичими кундалик фракдан оркасидаги чуқур тахламлар ва тик ёқа билан фарқланарди. Улар узун панталонлар билан эмас, фақат кюлотлар, ок пайпоқлар ва енгил пошнасиэ туфлилар билан фарқланарди.

Ҳарбий кўмондонлик ва офицерлар таркиби аристократлар орасида ва саройда асосий ўринни эгалларди. Шунинг учун уларнинг формаси уч турга бўлинарди: дала, тантана ва балларга оид эди. Биринчиси одми ва соддароқ бўлган; иккинчиси эса тилла зарли кашта билан тикилган оч рангли матодан эди; учинчиси эса худди тантаналик кийимга ўхшаш бўлган, унда куруллар ва шпагалар бўлмас эди, уларни вестибюльда қолдириб киришарди.

60-расм. "Паризьен" костюми. Кечки туалет. 1810 й.

Ишчилар ва майда буржуазия кийими кўйлак, инкилоб карманьоласига ўхшаган куртка, узун ёки калта шимлар, қўпол оёқ кийим ва “фетр” (намат) шляпа бўлганди.

Аёллар костюми. Амбир услубининг таъсири аёллар кийимида тез сезилди. Бу Францияда император саройи ва янги аслзодаларнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ эди. Улар учун Наполеон турли Оврупо мамлакатларининг қирол саройлари одатларига биноан сарой этикетини яратган эди. Ундан ташқари, қимматбаҳо матолар ишлаб чиқаришнинг тикланиши аёллар костюми пластик ечимининг ўзгаришида кўринарди. Костюм оғирлашиб, турли декоратив элементлари кўпайди, аммо олдинги мутаносибликлар биринчи давр давомида сақланиб қолган эди. Кўйлакларнинг бел чизиғи аввалгидай кўкракдан пастда эди, тўғри юбкани эса 1810 йилгача шлейфли бўлган. Балга оид кўйлакларнинг декольтеси чуқур бўлиб, шлейфи олиб қўйиладиган эди. 1810 йилдан кейин юбка кенг эмас, кўнғироксимон шаклда бўлиб, этаги сер безатиларди (59, 60-расмлар).

Аср бошида, асосан, оқ кўйлак кийишган, кейинчалик сидирға рангли кўйлаklar ҳам кийиладиган бўлди. Тантанали кўйлаklarда антик нақшли кашта қилинганди. Кўйлак матоси мўлжалга мос бўларди: ёзги кўйлаklar оч рангли енгил матолардан (дока, чит ва бошқалар) қилинарди; тантанали кўйлаklar атлас, тафта ва духобадан; кундалик кўйлаklar эса енгил жун матодан эди. Айни шу даврда Францияда қуйидаги мақол туғилганди: “Чиройли бўлиш учун азоб чекиш керак”.

Устки кийимлари кўп эмас эди — “спенсер” курткачаси ва “редингот” эди. Аммо аёллар гардеробида кўп турли ёпинчоқлар бўлган. Кўпинча, енгил матодан қилинган узун учли “канза”ни елкага ташлаб, оркасида учларини боғлашарди. Аёллар Наполеоннинг Ҳиндистонга ҳарбий юришларидан олиб келинган кашемир шолларга ўралиб юришарди. Шоллар жуда қиммат турарди ва аёллар

61-расм. Кучалик либослар. 1810-1811 йй.

гардеробининг асоси бўлиб қолганди. Шолни драпировка қилиш маҳорати айниқса қадрланарди. Шу давр аёллари туғрисида “яхши кийинган” дейишмасдан, “яхши драпировкаланган” дейишарди.

Бу даврда модага рус пўстини (шуба) кирганди.

Уй кийими сифатида турли “пеньюар” (peignep, фр. — сочини тараш) кирганди.

Бир кун мобайнида кийимни бир неча мартаба ал-маштириш шарт эди. Мисол учун, олифта аёлнинг 365 тадан шляпаси ва оёқ кийими, 12 та куйлаги булиши лозим эди.

Аёллар фасонларнинг хилма-хиллигига интилишарди, ammo силуэти бир хил — антик устунига ўхшаган эди. Қоматни шу силуэтга мослаштириш учун корсетга мухтожлик туғилганди. Корсетлар 1809 йилда амалга кирди.

Фасонларнинг хилма-хиллигига ёқаларнинг турли-туманлиги билан, бўйин ва кўкракни беркитадиган кичкина “пелерина”нинг пайдо булиши билан, пирпираклар билан безатилган декольтелар билан эришиларди. Лекин иккинчи давр бошланишига қадар кўкрак ва бўйин очиклиги урфда эди. Енглари, кўпинча, “фонарча” шаклида ёки кенг, қиямаси бурмаланган ва ялтироқ ёки гавхар тўқа билан кистирилганди. “А l'anglaise” деган, узунлиги тирсакгача бўлган, ён қирқимлари учта тугма билан кистирилган енглар ва, ниҳоят, “a la pomeluck” деган узун, кенг, 5-6 жойида тасма билан боғланган енглар кенг тарқалганди (60, 61-расмлар).

Причёскалар кийимнинг деталларига ўхшаш тез-тез ўзгарарди. Ҳар хил жингалаклар ёрдамида юнон “туғуни”симон причёскалар қилинганди. Бош кийимлар ҳам тез-тез ўзгарган. Асосий бош кийим “кибитка” бўлган. 1812-1814 йилларда ҳарбий “кивер” га ўхшаган бош кийимни кийишган. Балларга эса доқадан салла кийишган.

Оёқ кийими енгил, пошнасииз, учи тор бўлган. Уни тасма ёрдамида чалиштириб оёкка боғлашарди.

Кийимга кўшимча қилиб узун кўлқоп, елпигич, халтача ва кичкина соябон тутишган.

Аср бошида аёллар костюмининг жуда кўп қиммат-баҳо безаклари бўлган: барча бармоқларига узук, олтин занжир, билакузук, марварид маржон, тиллақош, турли безаклари бўлган тўқалар тақишган. 1810 йилда ким-

62-расм. "Паризьен" костюми.

матбаҳо безаклар модадан вақтинча чиқиб, ўрнига гуллар, пат ва гулчамбарлар, тасмалар ва бошка безаклар кенг тарқалганди.

Оддий аҳолининг кийими оддийроқ бўлсада, силуэти сақланганди.

Биринчи босқич охирларида аёллар костюмига хос бўлган композицион оддийлик ва яхлитлик аста-секин йўқолиб борди. Аср бошидаги конструктив чизиклар сақланган ҳолда пластик майин матолар ўрнига зич туқилган оғир матолар келди. Кўйлакнинг узунлиги калтарок бўлиб, уни кўпинча калин астарли қилиб, безаклар билан оғирлаштириб юборишган эди (62-расм).

Француз аёлларига тантанали кўйлаklar янги ташқи кўриниш бахш этарди. Улар энди кўйлаklarни оғир шойи, атлас ва духобадан тикишар эди. Энди орқа декольтени олдингига нисбатан чуқурроқ қилишарди ва декольтени охорланган тўрдан қилинган бурма ҳошия билан безатишарди, четларига эса марварид мунчоқлар тикишарди.

Аввал шлейф юбка билан яхлит бичилган бўлса, энди у кийимнинг махсус қисми бўлиб қолди. Уни фақат маликалар кийиши мумкин эди.

Сарой ва тантаналарда кийиладиган аёллар костюми аср бошидаги ўз пластик бадий сиймосини йўқотди. Мато ва шакл бирлигининг бузилиши натижасида шоллар ва костюм органик бирлигини йўқотганди. Аммо уларнинг қимматбаҳолиги тақинчоқлар каторида қолганди, чунки улар эгасининг бойлигини ақс эттирарди.

Классицизм услуби аста-секин йўқолганди.

Романтизм

Иккинчи давр (1815—1830 йй.)

Наполеон империяси барбод бўлиши билан Францияда монархия тикланди. Бу давр Франция тарихида Реставрация деб аталарди. Оврупонинг энг реакцион монархиялари — Пруссия, Австрия, Россия — ўз халқлари-

нинг инкилобий курашига қарши туриш учун “муқаддас бирлашма” тузишганди.

Оврупо маданияти XIX асрнинг иккинчи чорагида жуда мураккаб ва қарама-қарши бўлган. Энди аввалгидай ягона буюртмачи — сарой эмас; дидни энди буржуазия ўзига буйсундирганди. Жамиятнинг тез ривожланиши, дунёқараш ва диднинг тез ўзгариши санъат ва костюмда ўз аксини топди. Энди меъморчиликда, тасвирий ва амалий санъатда умумий услуб йўқ эди. 20—30 йилларда адабиёт ва тасвирий санъатда *романтизм* услубий йўналиши вужудга келганди. Классицизм ва маърифатчилик реализмининг бадий ижод йўналишлари ўрнини босишга жазм қилган романтизм услубий йўналиши ўта мураккаб ва ранго-ранг бадий ходиса бўлиб, унда инкилобий ва реакцион оқимлар қоришмаси асосий ўрин эгаллади. Бу оқимнинг сиёсий қарашларида фарқлар бўлишига қарамай, улар жузъий ва умумий ижод акидалари бўйича бир-бирлари билан бирлашдилар.

Романтизм ижодий-услубий йўналиши Франция инкилобидан кейин ижтимоий-сиёсий ва маънавий ҳаётда содир бўлган туб ўзгаришлардан сўнг вужудга келди. Романтизм моҳиятини буржуа воқелиги юзага келтирган ярамас, ғайринсоний акидаларни рад қилиб, унинг ўрнига инсон кадр-қимматини ўрнатиш ташкил этарди. Шу боис романтизм йўналишида яратилган санъат асарларида ноёб шахслар қиёфалари акс эттирилди. Романтизм жамият билан муросасиз зиддиятга юз тутган шахснинг ички дунёсини биринчи марта асосий мавзу қилиб олди. Романтизм ички кечинмалари ноёб бўлган шахснинг фақат ўз кучига ишониши, қалб амрига кулоқ солиши билан тасвирланади. Романтизм классицизм қонун-қоидаларига кучли зарба бериб, реализм йўналишига йўл очиб берди.

Романтик санъати буюк сиймолар: Байрон ва Шелли асарларида; Делакруанинг расмларида; Бетховен, Шуберт ва Шопеннинг мусикасида; В. Скотнинг романларида ўз аксини топганди.

Эркаклар костюми. Агар 20-йилларнинг эркаклар костюми силуэтига астойдил эътибор берилса, унда ўрта асрларнинг таъсири сезилади. Енги тела томонини хурпайганлиги, редингот белининг торлиги ва этагини кенгайганлиги ўрта аср жакетига ўхшаб кетади. Аммо ўрта аср силуэтининг тикланиши шу вақтнинг образли ечимини яратмасдан, кўпроқ гузаллик ва нафисликни шаҳарликларга берарди.

Одатдагидай, мода шу пайтда юз бераётган ходисаларга ўз муносабатини билдирарди. Мисол учун, 1817-йилда рус кўшинлари Парижга киргандан кейин “*а ля рус*” казаклар иштони ва мўйна урфга кирганди.

Эркаклар кийимларининг асосий турлари қора, кўк, сарғиш-яшил ва жигар ранг фрак ва редингот бўлганди. Фракнинг олди узун ва духобадан қилинган шол ёқали бўларди. Реддингот эса баланд тақилмали, кичкина лацкан (адип қайтарма)ли, тик ёқали ва пелеринали эди. Олий модада альпакдан (юпка, ялтирок, махсус навли жундан қилинган мато) қилинган юмалок лацканли рединготлар бўлганди.

Устки кийимда кенг, қулай шакллар сақланиб қолди. Одатдаги плашчдан ташқари битта ёки иккита пелеринали мантони кийишарди.

Галстуклар кам ўзгарганди, аммо кечқурун балга фрак билан кийиш учун янги, борланмайдиган, яъни 12 тўғноғич билан бириктириладиган галстук “*plastron*” ихтиро қилинганди.

Тор соябони сал қайтарилган баланд шляпалар кенг тарқалганди. 20-йилларда Колумбиянинг ҳалоскори Боливар шарафига соябони ва тепаси кенг шляпа “*боливар*” кийишганди.

Аёллар костюми. Аёллар костюми олдинги даврнинг конструктив чизикларини сақлаган ҳолда, безаги (айникса, қўйлагининг этагида) кўпая бошлади.

Францияда Бурбонларнинг тикланиши аристократлар қалбини ғоят завқ-шавққа тўлдирганди ва 1815 йилда

энг модали ранг — ок ранг (кирол лилиясининг ранги) бўлди. Костюмга ўзига хос рамзий ишоралар киргизилганди. Қирол Людовик XVIII шарафига кўйлакда 18 тахлам қилиниб, қиролий гербнинг ранглари (ок ва зангори) кўлланганди.

1819-1820 йилларда аёллар костюмининг силуэти ўзгарди. Бел чизиги аста-секин пастга туша бошлади, энгнинг тепа томони кенгая бошлади, юбка торайди ва корсетнинг шакли ўзгарди. Силуэт энди аёлни устунга ўхшатмасдан, табиий қоматини кўрсатарди. Чуқур декольте ва калта энглар фақат балга оид кўйлакларда сақланиб қолинганди; бир неча қатор пелериналар, рўмол, фрезалар бўйин ва кўкракни беркитарди. 20-йилларнинг охирида энг икки қаватли эди: ички энги қисқа “фонарик” шаклида, усткиси эса — узун, пастига торайтирилган бўлиб, ҳарир матодан қилинган эди. Олдингидай спенсер кийишарди.

Янги силуэт, кўйлак этагида безакларнинг кўпайиши мутаносибликни ўзгартирган эди. Аёлларнинг бўйи энди пастроқ кўринарди. Пластикли аёлнинг ўрнига 20-йилларда қурук, дағал шаклли; шляпа, лиф, энг ва юбкасида кўп безакли кийимдаги аёл бўлганди.

Учинчи давр (1830—1848 йй.)

Санъат соҳасида 30-йиллар романтизмнинг энг авжига чиққан даври ҳисобланади. Классицизмнинг рационал нормалари барбод этилиб, романтизм ғалаба қозонганди. Амалий санъатда ва костюмда услублар ва номлар Франциядан келар эди, чунки Франция моданинг қонундори эди, Париж эса — Оврупонинг маданий маркази ҳисобланарди. Аммо XIX асрнинг биринчи ярмида Франция ва Англия қаторига Австрия, Олмония ҳам кирган эди. Шунинг учун санъатда ва костюмда 30—40-йилларда устунлик қилаётган бадний йўналишга биринчи марта

немис номи “бидермайер” берилганди. Францияда бу услубий йуналиш Луи Филипп услуби деб аталганди.

1840—1850 йиллар фешенебллар даври деб аталган.

Эркаклар костюми.

Эркаклар костюмида принципиал ўзгаришлар бўлмаганди. Лекин унинг характери янги идеалларга мосланганди. Жамоа барча табақаларининг костюми бир хил бўлгани холда, одамлар бир-бирларидан “яхши одатлар” ёрдамида ажралиб туришга ҳаракат қилишарди. Англияда элегантлик тўғри-

63-расм. Кўчалик либослар.
1810—1811 йй.

сида янги тушунча тарқалган бўлиб, бу тушунча костюм бичимида, матонинг сифатида, ички кийимнинг оппоқлигида ва қимматбаҳо буюмларни менсимасликда ўз аксини топганди. Умуман, 30-йилларда романтизм модасини “романтик бепарволик” тавсифларди: атайлаб тугмаланмаган ёқалар, ёйилган сочлар ва бошқалар. Бундай бепарволик билан кийиниш шахс интеллектуаллигининг муҳимлигини кўрсатарди. Башанглик нуқтаи назаридан қараганда, фракни ҳар уч ҳафтада, шляпани — ҳар ойда, оёқ кийимни — ҳар ҳафтада алмаштириш лозим эди. Ҳаммага маълумки, бундай данғилламаликни фақат бойлар кўтариши мумкин эди (63, 64-расмлар).

Эркаклар фрак ёки сюртук кийишарди. Улар белга ёпишиб, бўксада кенгайиб турар, енглари эса сонсимон шаклли, хурпайган эди.

64-расм. Джентельменларнинг эрталабки либослари. 1834 й.

Шарқ экзотикаси билан қизиқиш “феска” (турк эркаклари бош кийими), халатлар ва б. кийишда ифодасини топганди.

Модалари причёска жингалак сочлардан иборат бўлиб, улар пешонадан тепага кутариб қўйилиб хўроз тожигига ўхшар эди.

40-йилларда фрак ва сюртукнинг бел чизиги сал пасайиб, енги торайганди. Немчаларнинг бичими ҳар хил эди. Оқ кўйлақларининг ёқалари охорланганди. Сидирға ёки ола чипор матолардан бўлган кенг галстук бант килиниб ёки турли усулда борланиши мумкин эди.

Эркаклар устки кийимида янги турлар пайдо бўлганди: “каррик” — бир неча қават ёқали пальто, пальто — “бурнус” эди.

65-расм. Тушликдан кейин кийиладиган куйлак.
1830 йиллар.

1830—1832 йилларда панталонлар кенгайганди (*pie d'elephant* — фил оёғи), 40-йилларда эса қайтадан то-райди. Кечки костюм тор, узунлиги туликдан баландрок панталон ва турли пайпоқдан иборат эди.

Сочлар узунрок, баъзан, жингалак қилинарди. Асо-сий бош кийим цилиндр эди. Ундан ташқари кенг соя-бонли шляпа “*боливар*” ва юмшоқ фетрдан шляпа “*га-рибальди*” кенг тарқалганди.

Оёқ кийимлари ним этик ва туфли — *лодочка* (олди очик илгаксиз туфли) эди.

Костюмнинг қўшимчалари қўлқоп, хасса, соябон, даст-рўмол, лорнет ва қамчи бўлган.

Эркаклар костюми яшил, кўк, тамаки, кул ва жигар рангли жун матолардан тикилганди, панталонлар эса оч-рок рангли қилинарди. Тўқ рангларга интилиш ҳам сези-ларди. Сарой костюмлари ва нимчалари шойи ва духоба-дан бўларди. 40-йилларда катак-катак матолардан кийим тикиш модага кирганди.

Аёллар костюми. Асрнинг 30-йилларида аёллар кий-ими силуэтида талай ўзгаришлар юз берди. Бел чизиги табиий жойига тушди, лифнинг узунлиги ҳам табиий бўлиб, юбкаси ва енглари жуда кенгайди. Белни имко-нийат борича торайтириш мақсадида корсет кийишган ва кўйлак белини кенг белбоғ билан боғлашган. Кенг юбка-нинг тагидан бир неча ички юбкалар кийишарди. Пасайти-рилган елка чизиги ва ўтказма катта кенг енглари белни тор ва ингичка қилиб кўрсатарди. Кўйлакнинг узунлиги ту-пиккача эди. Улар турли оч рангли шойи матолардан (муар, репс, тафта, кашемир, читлар) тикиларди. Кўйлак-нинг устки қисми юракка ўхшаши керак эди, шунинг учун балга кийиладиган кўйлақларда лифни декольтеси иккита ярим доира шаклида қилинарди. Енглари эса “сон-симон” ҳурпайган бўлган. Кундалик кўйлакнинг узун енглари ўрта асрнинг “жиго” енглари эслатарди (65, 66-расмлар).

Аёллар орасида отга миниб юриш кенг тарқалгани учун махсус кийим “*амазонка*” вужудга келганди. У узун

@tarixchi_kutubxonasiga

66-расм. Балга онд либослар. 1830 йиллар.

мовут юбкадан, тор кофта, вуалли шляпа, кўлкоп ва қамчидан иборат эди.

Шу даврда аёллар гардеробида пелериналар, шарфлар, кашемир шоллар муҳим роль уйнаган бўлса ҳам, аввалгидай спенсер ва мантони кийиларди.

Оёқ кийимлари ҳам аввалгидай пошнасиз тор, лентали эди. Аммо очиқ туфлилар қаторида тугмали ботинкалар ҳам мода бўлганди.

Костюмга қўшимча бўлиб, кўлкоп, куйма бурмали соябон ва муфталар ҳисобланарди.

Причёскалари жуда мураккаблашди. Жингалак қилиб ўрилган сочларга сунъий гуллар, ленталар, тўрлар ва кимматбаҳо тошлар қадаларди.

Причёскаларнинг баландлиги туфайли шляпалар баланд ва кенг соябонли бўлганди. Асосий бош кийим “капот” бўлган. Ёзги шляпалар похол ва енгил матолардан бўлиб, лента, тўр ва гуллар билан безатиларди; кишиклари эса — духоба, бахмал ва қалин шойидан қилинар эди.

40-йилларда аёллар костюми замоннинг янги идеалларига биноан ўзгарганди. Аёлларнинг тенглик учун кураши (эмансипация) костюмда ҳам ўз аксини топганди (67, 68-расмлар).

Кўйлак юбкаси узайиб, елкаси торайгани туфайли силуэти чўзилганди. Кўйлакнинг лифи тор бўлиб, бел чизиги сал пасайганди. Одатда, лиф берк, баъзан кичкина қайтарма ёқали эди, аммо балга кийиладиган кўйлакларнинг ёқа ўмизи чуқур ётик бўлган. Енглари қисқа ёки узун бўлиши мумкин эди, аммо, албатта, тор бўлиши шарт эди. Юбкасида юмшоқ тахламлар қилинарди, ёнлари эса бурмаланарди. Юбка остидан саккизтагача охорланган ички юбкалар ёки кринолин кийишарди. Юбканинг тагидан туфлининг фақат учигина кўринарди. Кўйлақлар, одатда, оқ ёки рангли эди. Шотландиянинг тарихи билан қизиқиш туфайли модага катак-катак матолар кирганди.

@tarixchi_kutubxonasiga

67-расм. Сайр учун костюм. 1840 йиллар.

68-расм. Аёллар устки кийими. 1840 йиллар.

Ч. Диккенс романлари билан кизиқиш аёллар киймига оддийликни олиб кирди. “Саховатликка ишқибозлик” костюмда ҳам сезила бошлади. Аёл сипо уй бекасига ўхшаш учун тўр билан безатилган шойи пешбанд киярди ва белига қистирилган бир даста калитларни олиб юрарди. Кучага ва меҳмонга борадиган кийими иккита кўйлақдан иборат эди: ички кўйлаги берк ва усткиси — олди очик бўлиб, кўйма бурма ва зар ука билан безатиларди. Бахмалдан тикилган ва мўйна билан безатилган калта кофта — “кацавейка” қишки кийим сифатида модага кириб келди.

Оёк кийими энди пошналар бўлганди.

Причёскалари пастроқ ва одмироқ бўлди, инглиз модаси таъсирида сочларини силлиқ тараб, тўғри фарк очиб икки ёндан жингалак елкага тушириб кўйиларди. Бош кийимлари ҳар хил эди, аммо, кўпинча юзнинг ён томонини беркитадиган чуқур, тўғри соябонли кичкина “кибитка” шляпани кийишарди.

Костюм қўшимчалари аввалгидай соябонлар, елпигичлар, кўлқоплар, муфталар ва б. бўлганди.

Тўртинчи давр (1850—1870 йй.)

1848 йилги француз буржуа инқилобидан кейин Оврупо мамлакатларида капитализм тез ривожланди. Маданиятнинг ривожланишида буржуазия асосий ролни ўйнаганди. Модаларда аввалгидай буржуазия диди ҳукмронлик қиларди, аммо уларнинг доираси анча торайганди. Майда буржуазия модасига бидермайернинг ўрнига, йирик буржуазия вакиллари бойлигини кўз-кўз қилиб кўрсатадиган чексиз дабдабалилик кириб келди.

Матони бўяшни арзонлаштирадиган анилин бўёқларнинг пайдо бўлиши, тикув машинасининг ихтиро қилиниши, тикув саноатининг ривожланиши моданинг тарқа-

лишида муҳим роль ўйнагани. Фотографиянинг пайдо бўлиши XIX аср модалари тўғрисида кўп маълумот қолдирди.

Аввалгидай меъморчиликда ва интерьерда эклектика (турлича бадий услубларни бир-бирига қориштириб юбориш), бунинг устига 50—60 йилларида XVIII аср бадий услуби — рококо — алоҳида эътиборга эга эди. Унинг таъсирида интерьер ва мебелда хашаматли эклектик услуб яратилгани (“иккинчи рококо” ёки “*күрғазма*” услуби).

Эркаклар костюми. XIX асрнинг иккинчи ярмида эркаклар кийимида оддийлаштириш ва демократизациялаш юз бергани. Феодал ўтмиш эстетик анъаналари билан боғлиқ декоратив элементлар: тўр, пар-паралар билан безалган кўйлақлар, парчадан қилинган нимчалар ва б. аста-секин йўқолгани. Аммо “*арзон дабдабалик*” — тугмаланадиган охорланган ёқалар, манишка ва манжетлар — пайдо бўлиб, қимматбаҳо ички кийим кўринишини берарди ва уларни ўртамиёна одамлар кийишарди. Галстуклар ҳам оддийлаштирилгани.

Костюмнинг шакли энди, асосан, ишчан одамнинг турмуш тарзига мосланиб, қулай бўлгани. Шунинг учун эркаклар гардероби ва костюм силуэти ўзгаргани. Энди костюмда бел чизиги аниқланмасди ва одамнинг қомаига эътибор берилмасди. Фрак тантанали кийимга айланди ва бой одамларнинг белгиси бўлиб қолди. Редингот ва сюртук охирги “*ҳаётини*” кечиргани. 50-йилларда унинг тури “*jaquette*” ёки “*визитка*” пайдо бўлгани. У, сюртук бичимини саклаган ҳолда, олди очиқ, лацканли ва олди думалоқлангани. Кийимнинг янги тури — “*визитка*” — эlegant кўчалик костюм бўлиб қолди. Кундалик туалет визитка ва йўл-йўл шимдан иборат эди. Одатда, қора визиткани йўл-йўлли кул рангли қора шим билан ёки йўл-йўлли қора кул рангли шим билан кийишгани. 60-йиллардаги визитка буржуазиянинг мажбурий буюмларидан бири эди.

Уйда ва дала ховлида ҳар хил жакетлар ва модага кирган духоба блузкани кийишарди (кейинчалик шундай кийим бадиий ижодкорлар кийими бўлиб қолди).

Асрнинг биринчи ярмидаги овчилар костюмининг бўлими — *“veston”* — *пиджак* ёки куртка эркаклар кундалик костюмида энди асосий ўринни эгалларди. Энди пиджак, нимча ва шим бир матодан тикилган классик кийимга айланди. Эркаклар кийими ранг-баранглигини йуқотиб, кўк, тўқ яшил, қора ва жигар ранг бўлди. Фақат ёзда оч рангларни, яъни ок, сарғиш ва кул рангларни кийиш мумкин эди. Катак-катак костюмлар, айниқса Англияда, кенг тарқалганди. 60-йилларда модага қора ёки кул рангли йўл-йўл шимлар кирганди.

Айнан бу даврда ҳозирги замонгача сақланиб қолган бичимлар яратилди. Шундай қилиб, эркаклар костюмида асрга оид стандартлик ва барқарорлик мавжуд бўлганди. Мода киргизган ўзгаришлар арзимас деталлардан иборат эди.

Арзон нархда сотиладиган тайёр костюмлар эркаклар кийимининг турғунлигига сабаб бўлди.

Нимчани аср давомида доимо кийишганди. Ўзгаришлар фақат деталларида эди: ёқа ўмизининг чуқурлиги, ёқанинг шакли ва б. Фрак билан фақат ок нимча кийиларди.

Шимлар ҳар ўн йилда ўзгарарди. 50-йилларда шимлар початасмали (штрипкали), 60-йилларда эса штрипкасиз бўлган.

Устки кийим плашч *“reglan”* ёки *“macfarlane”* — бир бортли, енгсиз, катта пелерина ва қайтарма ёкали пальто эди. Кундалик пальто мўйна ёкали эди.

Галстук аввал кенг ва кейин тор бантга боғланарди.

Цилиндр аввалгидай асосий бош кийим бўлган эди. Спорт костюмида фетр шляпа — *“мелона”* — бўлган. Ёзда кенг соябонли панама, юмшоқ фетр шляпа ва каттик соябонли паст шляпа — *“канотье”* кийишарди.

50-йилларда оёқ кийимининг тумшуғи учли, 60-йилларда — тумтоқ бўлиб, баланд пошнали эди. 50-йилларга келиб резина оёқ кийимлар пайдо бўлди.

50-йилларда узун сочлар қийшик фарққа очилиб, жингалак қилинганди, соқол ва мўйлов кўйиларди. 60-йилларда эса қисқа қирқилган сочлар, мўйлов ва бакендбардлар модага кирганди.

Аёллар костюми. XIX асрнинг 50—60-йилларида аёллар костюми маълум даражада барқарорлашди. Белни жуда сиқадиган корсет, унга мос лиф ва кенг юбка сакланиб қолганди. Силуэтнинг ўзгариши юбка кенгайишида, деталларнинг янги вариантларида сезиларди. Силуэтнинг асосий тузилиши — иккита карама-қарши учбурчак — ўзгармасдан қолганди. Костюмнинг хилма-хиллигига безаклар ёрдамида эришиларди, улар йиллар сайин кўпайганди (69-расм).

Мода конундори яна француз саройи эди. Модалар иккинчи империя модаси деб аталарди. Император рафиқаси Евгения ва унинг атрофидаги олифталарнинг дидлари мода йўналишига таъсир этарди. Санъатнинг эклектик оқимлари орасида мода рококо услубига мосланганди, маркиза Помпадур даврининг костюмлари XIX аср кийимларининг намунаси бўлиб қолганди. Кўйлак силуэти бел чизигининг табиий жойда жойлашганлиги билан, пасайтирилган елка ва катта кринолинли юбка билан тавсифланарди. Белни торайтириш учун доимо зич шнуровкаланган корсет кийишарди. Юбкалар жуда кенгайганди, чунки тагидан от қилидан ёки бир неча металл гардишдан қилинган “кринолин” кийишарди. 60-йилларда кринолин орқага тортилиб овал шаклли бўлди. Кундалик кўйлак лифи берк эди, балга оид кўйлакларнинг декольтеси эса чуқур бўларди. Кундалик кўйлакларнинг енги пастига кенгайган ва оқ манжетли эди, балга кийиладиган кўйлаklar, одатда, енгсиз бўлган. Саёхатга ва меҳмонга белга ёпишиб турган жакет “казакин” кийи-

69-расм. Иккинчи рококо услубий йўналиши.
1850—1860 йиллар. Аёллар либоси.

ларди. Устки кийимлар кофта — жилетлар, “фигаро”-лар, шоллар, ёпинчоқлар, мантильялар, пелериналар ва мўйна билан сирланган “ротонда” лар эди.

Кўйлақлар хилма-хил матолар: шойи, атлас, штоф, репс, тўр, духоба ва жундан тикиларди. Ранглари жуда ёрқин, қизил, нафармон ва пушти бўлганди.

Безаклар: сунъий гуллар, тасма, тўқалар, шокилалар, кашталар ва тўрлар кўп миқдорда бўлган.

XIX асрнинг костюми XVIII аср костюмига ўхшашга интилса ҳам уларнинг эстетик маҳорати ва ташқи кўриниши бутунлай бошқа эди. XIX аср костюмининг юзаси кўп миқдордаги хилма-хил безаклар билан бўлингани ва ҳар хил матоларнинг бир кийимда қўллангани туфайли костюмнинг яхлитлиги бузилганди.

Причёскалари хурпайган шиньондан ёки тўғри фаркка таралган ва орқасида махсус тўрга солинган сочлардан иборат эди.

Бош кийимлари шойи ёки похолдан қилинган ва гул ёки ленталар билан безатилган кичкина шляпалар ёки

тўрли чепецлар эди. Шляпалар энгакка ленталар билан боғланарди. Ёзда флоренция походидан қилинган шляпа кийишарди. Асрнинг 60-йилларида пат билан безалган уч киррали шляпалар модага кирди.

Оёқ кийимлари туфлилар ва боғичли ботинкалар бўлган.

Ҳашаматли либослар кўп миқдорда тақинчоклар билан безатиларди. Модага тўғноғичлар, зираклар, кулонлар (бўйнига такиладиган занжирли асл тош, зийнат буюми) кирганди.

Сумкачалар, лорнет, соябонлар кийим қўшимчаси эди.

Аёллар костюмининг силуэти 1866-1867 йилларда ўзгарганди. Бел чизиғи баланд жойланиб, юбканинг тепаси бурма ва тахламсиз бўлганлиги туфайли, лиф юбкага силлиқ ўтарди. Шу ҳолда кўйлакнинг силлиқ юзаси аҳамиятга эга бўлган. Юмалок шаклларнинг ўрнига тўғри чизик ҳамда бурчаклар ва янги мутаносиблик пайдо бўлганди. Улар аёлларнинг бўйини баландроқ қилиб кўрсатарди.

Бу даврдаги бичим — яхлит бичилган кўйлак "*princesse*" эди.

Оғир, қалин ва кам чўзиладиган матолар чизикларнинг аниқлигига сабаб бўларди.

Кўйлакнинг силуэтига биноан причёска ҳам ўзгарганди. Сочлар тепага кўтарилиб, бўйинни очганди. Сочлар жингалак қилинганди.

Силуэтнинг ўзгаришига карамасдан, 1869 йилда кўйлаклардаги чизиклар аниқлиги йўқолиб, костюмда яна ўзгаришлар рўй берди.

Бешинчи давр (1870—1880 йй.)

XIX асрнинг 70—80-йилларида санъат "*позитивизм*" услубий йўналиши билан тавсифланарди. Бу бадиий оқим уйнинг саранжом-саришталигини ва қулайлигини, бур-

жуазиянинг дидини ифода этарди. Интерьерда тўқ ранглар; юмшоқ, пружинали, кавилган, чарм ва духобадан қилинган мебеллар; оғир драпировкалар ва б. эди.

Асрнинг иккинчи ярмида мода қаҳрамони ихтирочи-муҳандис, конструктор бўлган. Айни шу йилларда муҳандис Эйфель халқаро кўргазма учун минора қурган. Кейин бу минора Эйфель минораси деб аталганди ва Париж рамзи бўлиб қолганди.

Эркаклар костюми. Эркаклар костюмининг ривожланиши олдин белгиланган йўналиш бўйича борганди. Тайёр кийимлар шаҳар ва қишлоқларга кенг тарқалди. Тикувчига кийим тиктириш жуда қимматга тушарди.

Эркаклар костюми силуэтининг ўзгариши фақат пиджак ва пальтонинг эни ва узунлигига, ёқа ва адип қайтармасининг фасонига, шимнинг эни ва узунлигига, нимчанинг ёқа ўмизи шакли ва чуқурлигига ва б. тегишли эди (70-расм). Кўйлақлар унча ўзгармаган; асосан, ёқа ва галстукнинг фасони ўзгарганди. Учлари қайтарилган баланд ёқалар фақат тантанали маросимларда кийиларди.

Шимнинг пасти кенгайиб, воронкасимон ҳолга келди, ёнида хошия — “лампас” лар пайдо бўлди.

Цилиндр асосий бош кийим бўлиб қолганди. 80-йилларнинг ўртасидан бошлаб думалок, кичкина каттиқ соябонли “котелок” шляпа мода бўлди.

Аёллар костюми. Бу даврда энди буржуазия салонлари мода марказига айланганди. Позитивизм услубий оқими буюмларнинг нархини ва кийимнинг бойлигини намойиш этарди. “Шик” сўзи энг кенг тарқалган сўз эди. Шинам интерьерларда юмшоқ мебель атайлаб тартибсиз жойланарди. Мебель духоба ва бахмал билан қопланиб, шокила ва попуқлар билан безатилганди. Сердрапировкаланган пардалар, гиламлар, гуллар буржуа хонадонини тўлдирарди.

Костюм ҳам кўп деталлар ва безаклар билан бойиди. Кўпинча улар турли ранг, фактура ва нақшли матолардан қилинадиган бўлди.

70-расм. Эркак ва аёл костюми. 1870 й.

1869 йилда вужудга келган силуэт 1873 йилгача сакланиб қолди, аммо конструктив усуллар ўзгарди. Костюмга драпировка киргизилганди ва композицион маркази орқага кўчирилди (70, 71-расмлар).

1873 йилда кўйлак силуэти жуда ўзгаради. Энди баланд хушбичим фигуралар модага кирди. Шу туфайли кўйлакнинг бели қирқилмасдан яхлит бичиларди. Кўйлак бўксагача танага ёпишиб, бўксадан кўйлак орқасига тортилиб драпировка қилинарди (*"турнюр"*). Турнюр драпировкасининг ҳажми катта ва мустаҳкам бўлиши учун юбканинг остига белидан сал пастроқда юмшоқ ёстикча ёки металл каркас (синч) кўйиларди. Корсетлар фигурани бўксанинг ўртасигача сиқиб турар эди. Драпировкалар плиссе, кашта, кунгурали безак ва шокилалар билан беа-

тиларди. Газмолнинг "харакати" тюник драпировкасининг битта нуктасидан бошланиб, бант ёки курси билан белгиланиб шлейфга ўтарди ва баланд кўтарилган прическанинг йирик жингалаклари билан мос эди. Бу бирлик костюмга динамик йўналиш берди ва бу давр янгилиги эди. "Полонез" ва "принцесс" кўйлак бичимлари кенг тарқалганди. Силуэтга мосланиб ички юбкаларнинг шакли ўзгарди. "Полонез" юбкаси XVIII асрдан ўзлаштирилиб, XIX аср силуэтига мосланганди. "Принцесс" бичимининг бир неча тури учрарди: кўйлаклар гавдага жуда ёпишиб ёки сал ёпишиб турарди.

71-расм. Кечки либослар. 1873 й.

70-йилларнинг костюми ранг-баранг бўлган. Лиф билан юбка бир хил рангда қилинарди, драпировкаланган тюник эса иккинчи рангда бўларди, шлейфда бу икки ранг моҳирона кўшиларди. Уларга ҳар хил безакларнинг ранги кўшиларди: плиссировкаланган куйма бурмалар, "бульоне" (газ ёки бошқа юпка матодан қилинган буфли тасма), ленталар, кашталар ва тугмалар. Рангли пайпоқлар ҳам модага кирганди.

Бу ранг-баранглик каторида кийимда тўқ рангларга интилиш пайдо бўлди. Кийимни ҳар хил ранглигига қарамасдан, ансамбль тузишга интилиш сезиларди: безакнинг

72-расм. Кечки кўйлақлар. 1877 й.

ранги шляпа ва манто ранги билан, кўйлақнинг ранги пайпок ва оёқ кийим ранги билан мослантириларди.

70-йилларда берк ёкалар ва духобадан “*ривера*” (лацкан)лар ва катта турли ёкалар кўп учрарди. Декольтени янги шакли — узайтирилган қаре — пайдо бўлганди. У “*рюш*” (қўйма бурманинг бир тури) ва тур билан безатиларди.

XIX аср иккинчи ярмида шаҳарлар ва саноатнинг кескин ривожланиши шаҳарликлар ижтимоий табақаларининг ўзаро нисбатининг ўзгаришига олиб келди. Майда ва ўрта мансабдорлар, техникавий хизматкорлар ва хизматчилар сони кўпайганди. Уларнинг кийими модалари ва тежамли бўлиши керак эди. Аёл талабалар ва хизматчиларнинг пайдо бўлиши аёллар ташқи кўринишининг ўзгаришига сабаб бўлганди. Уларнинг кийимида эркакларнинг кийимига интилиш пайдо бўлди. Қотирма ёқалар, манжетлар, галстуклар кийимда учрайдиган бўлди. Инглиз костюми (блузка, юбка ва жакет) кенг тарқалганди.

1876 йилга келиб кўйлакнинг ҳажми кичрая бошлади. Орқаси шнуровкаланган лиф “*кираса*”нинг узунлиги бўкса ўртасигача эди, этагига кенгайган тор юбка одатдаги йўналишида сал драпировкаланганди, лекин турнюр деярли йўқолган бўлса ҳам, шлейфда хурпайган драпировка сақланганди, янги силуэт фигуранинг узунроқ қилиб кўрсатарди, айниқса яхлит қилиб бичилган кўйлак ва пальтода яққол кўринарди (72-расм)

XIX аср 70-йилларида ўтган давр усулларидан нусха олиш ва уни ўзлаштириш ўз кизигини йўқотганди. Костюм ва интерьерларда халқ ва, айниқса, Шарқ санъатига интилиш сезилар эди. Аёллар костюмига “япон” халати кирганди. Беш йил мобайнида, яъни 1881 йилгача, тор ва тўғри силуэт билан қизиқиш давом этди. Аёллар костюмида оддийлик ва конструктивликка интилиш пайдо бўлганди. Қалта, “*трес*” (шлейф)сиз кийим вужудга келди. Безаклар энди кам қўлланиларди. 1872 йилда Англияда “Аёллар рационал кийимининг ассоциацияси” ташкил этилганди. Уларнинг асосий талаби: ички кийимни ўзгартириш ва корсет ўрнига эластик гигиеник белбоғни қўллаш эди. Аёллар кийимининг рационализацияланиши эркаклар кийимига ўхшашликда ва устки кийимда кўрина бошлади. Ноқулай мантилья, “*долман*” ва бошқалар устки кийимларнинг ўрнига сал ёпишиб туради-

73-расм. Кечки ва йўклаш учун либослар. 1884 й.

ган силуэтли икки бортли пальто “дипломат” пайдо бўлди.

Аммо асосий мода йўналиши ўзгармаганди. Мода ва янги турмуш тарзининг чуқур ихтилофлари, бадий санъат буюмларидаги диднинг пасайганлиги санъаткорлар орасида маънавий жиҳатдан замонни яхшилаш учун интилишни туғдирди. Англияда “Эстетик ҳаракатлар” пайдо бўлди. Улар бадий санъатни қайта тикламокчи бўлганди. Бу ҳаракат реформаторлик бўлиб, ҳозирги замон костюми талабларига ўхшаш эди. Танага эркинлик берадиган, чизиклари оддий, функционал кийим аёлни шахсий хусусиятларини кўрсатиши керак эди.

80-йилларнинг кўйлак силуэтида бел чизиғи пасайтирилган, хунук турнюр ва баланд ёпик ёка бўлганди (73-

расм). Қизлар турнюр кийишмаганди. Костюмда контраст рангли ва фактурали матолар қўлланган. Жун, ним жун ва ип матолар кенг тарқалганди. Шойи газмоллардан кечки, тантанали, театрга, балга ва концертга кийиладиган кийимлар тикиларди.

Шляпаларнинг соябони тор, тепаси баланд эди. Қўлоқлар, сумкалар ва муфталар костюмга қўшимчалар эди.

Оёқ кийимларнинг пошнаси баландроқ бўлиб, уларнинг шакли кийим шаклига мосланарди. Асосий пойабзал — шнурли ботинкалар ва туфлилар бўлган.

Олтинчи давр (XIX асрнинг 90-йиллари)

1890—1900 йиллар костюмининг хусусиятлари сиёсий ва ижтимоий ўзгаришларга биноан ўзгарганди. Санъатда ва адабиётда *символизм*, *мистицизм* ва *декадентлик* оқимлари ҳукмронлик қилар эди. Улар каторида реалистик оқимлар ҳам бўлганди.

Бу давр меъморчилигида техникавий прогресс ўз ифодасини топди. XIX аср охирида янги услуб яратишга ҳаракат қилинди. Вужудга келган янги бадий услуб “*модерн*”, яъни замонавий услуб, деб аталди. Сўлгин ва оқувчан чегараларда, суйри шакллар ва ассиметрияда янги услубнинг қатъиятлиги ифодаланарди. Нақшда нилуфар гули, сув ўтлари ва сув париларини тасвирлаш урфга айланди. Нақш чизиклари ҳам суйри, оқувчан эди.

Интерьерда, асосан, кичкина шином хоналар, кўпинча, нотўғри шаклли; деворларни оч рангли матолар билан копланарди, кўпинча рангли шишани қўллашар эди.

90-йилдан бошлаб темир йўл транспортдан ташқари автомобиллар пайдо бўлди; хавода учиб тажрибалари ўтказила бошланди. Фотография — суратга олиш омма-

лаша бошлагани туфайли мода жаҳонга кенг тарқалиб, халқаро мавқега эга бўлганди.

Буларнинг барчаси модерн костюмида ўз аксини топганди.

Эркаклар костюми. Эркаклар костюми аввалгидай қулай бўлиб қолганди, аммо спортнинг таъсири кўпроқ сезиларди. Костюм кенгрок бўлди, велосипедда юриш учун калта шим ва куртка пайдо бўлди. Сюртук ўрнини пиджак олди. Оқ котирма ёқали, рангли кўйлақлар ва фетр шляпалар пайдо бўлганди. Цилиндр энди факат аристократик кийимларда учрарди. Ёзда панама ва шляпа “канотье”ни кийишарди. Сочлар калта қиркилиб, тўғри ёки ён фаркига тараларди. Эркаклар соқол ва мўйлов қўйишарди.

Костюмга қўшимча қилиб даструмол, хасса ва “монокль”ни (бир кўзга тутиладиган кўзойнак) олиб юришарди.

Аёллар костюми. Аср охирида костюмда янги йўналишлар бўйича изланишлар давом этарди, мода тез-тез ўзгарарди.

Аёлларнинг бели корсет билан унчалик сиқилмаганди; юбка силлик, бурмасиз эди, бўксасигача ёпишиб турган ва пасти кенгайган эди; тепа томони кенг, энглари бурма, плиссе, воланлар билан безатилганди.

Бу даврга келиб “замонавий санъат” бадий йўналишининг эстетик идеалларининг таъсири бўлганди. Янги услубда япон санъати элементлари, скандинав халқ мавзулари, ўсимлик шакли ўз аксини топганди.

1893—1897 йилларда аёллар костюмининг силуэти ўзгарди. Тор лифнинг ўрнига олди осилиб турадиган лиф бўлди; бели ингичка, юбкаси клёш, махсус корсет ёрдамида фигура “S” шакли чизикка ўхшатиб эгилганди. Энгларнинг тепаси кенг, пасти тор эди. Конуссимон причёскалар ўрнига тепага кўтарилган, хурпайган, баланд ҳар хил шакли причёскалар қилишар эди. Модерн услубининг таъсири костюм чизикларида, рангида ва уларнинг безакларида сезиларди. Илонсимон чизиклар мўйна-

дан, туякуш патидан, турдан қилинган “боа”лар бугма илон билан аниқланарди.

Сипо, баланд тик ёқали, янги силуэтли узун кўйлақлар аёлларга қандайдир яширин нозиклик берарди. Улар юпқа газмоллар (батист, линобатист)дан тикилиб, турлар, ленталар ва нозик кашталар билан безатиларди.

Аммо бу даврда пайдо бўлган реформаторлик ҳаракати аёллар кийимининг қулай бўлишига интилганди. Тиббиёт ходимлари корсет ва корсажнинг зиёнлигини исботлашганди. Тўғри силуэтли узун “*Reforma*” кўйлагига бели сал белгиланганди. Лекин бу йўналиш асосий бўлмади. Аёллар, ҳаттоки, хизматчилар ҳам корсетларини барибир кийишарди.

Аёлларнинг велосипед спорти билан қизиқиши костюмга ўз таъсирини ўтказди. Узун кўйлақнинг ўрнига блузка ва юбка-иштон кийилди. Уларда конструктивлик ва қулайлик ўз ифодасини топганди ва улар келажакдаги аёллар костюмининг даракчиси бўлганди.

Шундай қилиб, XIX аср костюмида модалар тез-тез ўзгарганди. Лекин бу мураккаб жараёнда асосий рағбатларни аниқлаш мумкин эди. Эркаклар костюми аёлларникига нисбатан анча секинроқ ўзгаради. Кийимнинг айрим турларида стандартлаштириш, бичимни барқарорлаштириш ва тўқ ранглارнинг устунлиги рўй берганди.

XX АСР КОСТЮМИ

XX аср Оврупо костюмининг ривожланиши шу даврнинг ҳаётий мураккаблиги ва зиддиятлари билан чамбарчас боғлиқдир.

Фан-техниканинг кескин тараққиёти, янги турмуш тарзи моданинг тез-тез алмашишига ва унинг ижтимоий вазифаларининг ўзгаришига олиб келди. Мода ва кийим-

74-а расм. Эркаклар фланел костюми. 1902 й.

74-б расм. Эркаклар костюми. 1904 й.

нинг демократизацияланишига саноат молларининг мода йўналиши бўйича ишлаб чиқарилиши сабаб бўлганди.

Оврупо костюми тарихида янги йирик давр бошланди.

Биринчи давр (1900—1908 йй.)

Эркаклар костюми. Аср бошида эркаклар турмуш тарзи спорт таъсирида сезиларли даражада ўзгарганди. Спорт костюми ва унинг элементлари кундалик кийиладиган костюмга мослашганди. Куннинг иккинчи ярмида

шахарликлар одми костюмда юрмасдан, спорт костюмини кийишарди. Айниқса, велосипед ва мотоциклнинг кенг тарқалиши модага ҳам сезиларли таъсир қилди.

Аммо аввалги одат ва қонунқоидалар осойишталик билан ўз ўрнини янги урф-одатларга бермасди. Ноқулай, азоб берадиган баланд охорланган ёқа “падаркуш” яна модага кирганди.

Лекин костюм бичимида эркинлик бўлди, сюртук ўрнига тамомила пиджак кирди, цилиндрнинг ўрнига эса фетр (намат) шляпа кирди. Тантанали кечаларда фрак ўрнига “смокинг” (шол ёқаси атлас матодан қилинган) киядиган бўлишди.

Костюм рангининг одмилиги унинг деталларида ҳам сезиларди: галстук ва оёқ кийимлари ҳам оддийлашди.

Эркаклар костюмининг унификацияланиши кийимда барча ижтимоий фарқларни йўқотганди.

Лекин бой буржуазия вакиллари ва Лондон олифталари — “денди” ажралиб туриш учун костюмнинг айрим бўлимларини ўзгартиришга интиландилар. Бойликни кўрсатиш учун уларда олтин тўрноғич, соат, занжир, узук, илматугма (запонка)ни тақиш одати сақланиб қолганди. Эркакларнинг орасталигининг сирлари ва нозик тафсилотлари классификацияланганди ва бой одамлар уларни қунт билан ўрганар эдилар.

Аммо XIX аср охиригача кийим ёрдамида эркаклар гавдасининг гузаллигини кўрсатишга интилган бўлишса, энди мода барчани бир хил силуэтга кийинтириб, гавдага аҳамият бермас эди (74-расм).

74-в расм. Эркаклар ёзги костюми. 1907 й.

75-расм. Модерн услуби.
Шифондан кўйлак. 1901 й.

76-расм. Модерн услуби.
Кундузги кўйлак. 1907 й.

Аёллар костюми. XIX асрнинг 90-йиллари охирида яратилган костюм XX аср бошида сақланиб қолганди (75, 76, 77-расмлар). Амалий санъатда модерн услубининг таракқий топиши билан ва таназзулга юз тутган адабиёт билан кизиқиш шу бежамдор идеалнинг асосий хусусиятларини кескинлаштирганди. Париж Мода уйлари бу йўналишни астойдил таркатганди. Бу даврда аёллар костюмининг силуэти ўзгармаганди. Кийимнинг хилма-хиллиги айрим деталлар ёрдамида бурма (оборка) ёки буф ёрдамида кенгайганди; бел чизиги олдида сал пасайтирилиб, белбоғ билан аниқланарди. Енгил ёз кўйлақлар ва блузкалар воланлар, плиссировкалар ва тўрлар билан безатиларди.

Соябони бежамдор эгилган ва сал кайтарилган, катта шляпалари гуллар, патлар, тўрлар ва бантлар билан безатилганди.

77-расм. 1900—1914 йй. оёк кийимлари.

1906—1907 йилларда силуэт маълум даражада ўзгарди: буксага унчалик ахамият берилмасдан, гавда янада эгилганди.

Оддийликни фақат кундалик костюмларда учратиш мумкин эди. Спорт ва саёхат учун кийимлар кискарок қилинарди, аммо баланд берк ёқали ва қалин жун матодан бўларди.

Иккинчи давр (1909—1914 йй.)

Эркаклар костюми. Бу даврда эркакларнинг купчилиги стандарт костюм кийишарди. Олдинги даврга нисбатан кийимлар пальтонинг янги узунлиги билан; тугма ва чўнтакларининг сони билан; шим — “гольф” қалин жун пайпоқ билан биргаликда тарқалгани билан; шляпалар, ёқалар, кўйлақлар, хассалар ва бошка буюмлар билан фарқланарди.

Аёллар костюми. Парижда Дягилев рус балет гуруҳининг гастроллари аёллар костюмида янги силуэт пайдо бўлиши билан нишонланганди. Париж модельерлари рус рассоми Л. Бакстнинг эскизлари бўйича костюмлар

яратишди. Янги силуэт модерн услуби чегарасида яратилганди, чизикларнинг эгилувчанлиги сақланганди.

Бел чизиғи кутарилганди, аммо сақланиб қолган узун корсет аввалгидай фигурани эгиб турарди, туғри юбкани фақат этаги қия бичилган “*трен*” ёрдамида кенгайтиришарди, кундузги ва кундалик кўйлақларда тор енглар тугмаланарди.

Чизик ва безакларда асимметрия кенг қўлланганди; лиф ва юбкада драпировка пайдо бўлганди.

Аёл гавдаси энди хурпайган, гулнинг сал эгилган поясига ўхшаганди. Бу ўхшашликни гул ва патлар билан безатилган катта шляпалар кучайтирарди.

Рус балети билан қизиқиш кийимда хашаматли ранг бирикмалари билан (кўк ва яшил, сариқ ва тилла яшил, пушти ва кул ранглар); қўлланган фактура бирикмалари билан (бахмал ва атлас, шифон ва атлас ва б.); каштанинги кенг тарқалгани билан ифодаланарди.

Янги шакл изланишлари ўтқазма енг ўрнига яхлит бичилган енгларга олиб келганди.

Модали силуэт чизиклари сақланган ҳолда кундалик костюм анча оддийлашди. “*Реформа*” кўйлақлари сақланиб қолганди ва унинг туғри чизикларига қарамасдан корсет кийишганди.

1910—1914 йилларда бел чизиғининг пасайиши силуэтнинг ўзгаришига сабаб бўлди.

Япон санъатига қизиқиш эркин лифнинг елкасига юмшоқлик ва майинлик берадиган “*японка*” бичимининг (яхлит бичилган енг) вужудга келиши билан нишонланди.

1911—1914 йилларнинг майин, “*оқиб*” турган чизиклари олдинги силуэтлардан фарқланарди. Фигуранинг эгилганлиги йўқолиб, гавда туғрироқ ва кенгрок бўлганди; 1914 йилга келиб костюм силуэти чўзилган ромб шаклига айланди. Янги мутаносиблик “*тюник*”нинг пайдо бўлишига сабаб бўлди. Пасти сал кенгайган лиф—тюник ва тор юбка нисбатлари ўзига хос гузаллик яратганди (78-

@tarixchi.kitobxonasiga

78-расм. Аёллар костюми ва оёқ кийими. 1910—1915 йй.

расм). Майин чизикларни махсус усулда бириктирилган газмол бўлакларининг эркин драпировкалари яратганди. Йирик рассом-модельерлар Дусе, Покен, Ворт яратган драпировкаланган кўйлақлар бир бўлак матодан бир ҳаракатда килинганга ўхшаганди.

Ранглар гаммаси ҳар хил эди: кизил, тўқ кизил, кўк, оч бинафша, сарик, кумуш ранглар. Кундалик кўйлақларда эса кўпроқ қора, жигар ранг ва кул ранглар учрарди.

Қайтиб келган драпировкалар эластик матолардан қилинарди: ҳарир шифондан "фай феодал" (юмшоқ, оғир,ғижимланмайдиган мато)гача эди. Газмолларнинг пласт

тик ва колористик хусусиятларини тўлқроқ кўрсатиш учун юпка рангли матоларни бирининг устига бирини кўйиб драпировка қилинарди ва, натижада, рангларнинг фазовий аралашмаси яратилиб, янги ранг гармониясига эришиларди.

Бу даврда мўйна модага кирганди, айниқса, мўйнали манто кенг тарқалганди. Кўпинча қоракўлни сувсар билан, денгиз мушугини қопчиқли каламуш мўйнаси билан қўшиб ишлатиларди. Улар жуда қиммат турарди.

Агар кийимда оддийликка, қулайликка, соғлом танани кўрсатишга интилиш пайдо бўлган бўлса, аёлнинг ташки кўринишида эса модернизм таъсири ҳалигача сезиларди. Грим ёрдамида ҳосил қилинган чуқур жойлашган катта кўзлар, бўзарган тана, хумор кўзлар шунинг ифодаси эди.

79-а расм. Сайр учун аёллар костюми. 1910 й.

79-6 расм. Сайр учун аёллар костюми.

79-в расм. Сайр учун аёллар костюми.

Причёскаси баланд, конуссимон, пешонасига тушган йирик жингалаклар ёки силлик, тугри фарқ очилган, юзига тушган сочлар ва паст жойланган урилган соч тугунлари эди.

Кундалик кийимда ҳам ўзгаришлар бўлганди. Шаҳарда янги турмуш тарзи ва янги шароитлар — трамвай, метро, автомобилларнинг кенг тарқалиши ва ишлайдиган аёлларнинг кўпайганлиги қулай кийимни талаб этарди. Энг аввал корсетлар ўзгарганди. Ҳаракатга ҳалақит бермаслиги учун аввал эластик резинани қўшадиган бўлишди, кейин бутунлай резинали эластик матодан қилинадиган бўлди ва олд металл планшеткасини қисқартиришганди.

Юбка ва блузкалар қулай кийим бўлгани учун кенг тарқалганди. Костюмлар ҳам оддийлашганди. Бу даврда биринчи мартаба устки кийимни жунли трикотаждан қилишга уринишганди.

Қулай кийимлар каторида ноқулай тор узун юбка “*трубка*” ва жуда катта кенг соябонли шляпалар модага кирганди (79-расм).

Учинчи давр (1915—1918 йй.)

Биринчи жаҳон уруши модага кучли таъсир кўрсатган эди.

Эркаклар костюми. Эркаклар костюми деярли ўзгармаган, фақат қулай ва оддий ҳарбий кийимларнинг таъсири сезиларди. Ҳарбий френчга ўхшаган олди берк пиджаклар, “*галифе*” шимлар ва этик қўнжи ўрнига “*крага*”лар одат бўлганди.

Аёллар костюми. Эркаклар костюмининг барқарорлигига қарама-қарши аёллар кийимининг янги турлари пайдо бўлди. Оврупо аёлларининг ижтимоий ҳолининг ўзгариши бунга сабаб бўлган эди.

1915 йилда аёллар кийимида асосий ислохотлар амалга оширилган эди: аёллар узун корсет ва узун юбка киймайдиган бўлишди.

80-расм. Аёллар костюми.
1914—1916 йй.

Кундалик костюм аёлларнинг ҳаётида муҳим уринни эгаллаганди. Юбка ва блузка энди фақат кундалик кийимда эмас, башанг кийимда ҳам кенг тарқалди. Устки кийимда эркаклар, айниқса учувчилар костюмига таклид этилганди. Кенг пальтолар “aviatique” деб аталарди. Бу оғир йилларда аёллар иш костюми пайдо бўлганди ва у эркаклар иш костюмининг тулик нусхаси эди.

[Бу давр мобайнида ҳозирги замон костюмининг асосий хусусиятлари яратилганди: конструктивлик, бичимнинг

оддийлиги ва аниқлиги, безакларнинг конструктив чизикларда жойлашганлиги — буларнинг барчаси янги услубий йўналишнинг пайдо бўлишини англатарди (80-расм).

1918 йил, урушнинг охириги йили, аёллар костюмига оддийликни олиб келганди. Аёллар кийими қисқара ва торая бошлади, сочлари қисқа қирқилганди.

Тўртинчи давр (1919—1928 йй.)

(Фан ва техниканинг ривожланиши аёллар кийимида конструктивизм қоидаларининг кенг тарқалишига ҳамда уларнинг келажакка асос бўлиб қолишига сабаб бўлганди.)

81-расм. Аёллар кундузги кўйлаклари. 1919 й.

Аёллар ва эркаклар орасидаги муносабатлар ўзгарганди. Энди улар хизматдош бўлди. Иш куни давомида уларнинг бир-бирлари билан музокаралари аёлларнинг ташки кўринишига таъсир этганди. Ўтган урушни ва дўстона муносабатни эслатадиган аёлнинг ғалати сиймоси вужудга келганди. Аёл ўспиринга (*la garconne*) айланганди. Ингичка, серхаракат, узун озгин кўлли, тор бўксали, ясси кўкракли, киска қирқилган сочли (*babiscorfe*), кўзлари ва лаблари бўялган ва оғзида доимо папириси бор аёл ўспиринни ва кўпни кўрган аёлни ўзида мужассамлаштирганди (83, 84-расмлар).

Асрнинг 20-йилларида аёллар костюмини яратишга техниканинг ривожланиши ва тикув саноатининг меха-

82-расм. Эркаклар костюми. 1920 й.

руктив чизиқларини бойитганди (85, 86-расмлар).

Конструктивизмнинг асосий қонунларидан бири — матонинг пластик хусусиятларини акс эттириш костюмга ҳам ўтганди. Балга оид кўйлақларнинг текис юзаси асимметрик драпировкалар билан ифодали қарама-қаршилик асосида яратиларди (85-расм). Кўйлақ енгсиз бўлиб, олд ва орқасида чуқур декольте қилинганди. Бу қарама-қаршилик, айниқса, кўйлақнинг калталигида ва қисқа қирқилган сочда сезиларди. Чуқур, юмшок, кичкина, тор соябонли олди кўтарилган, ёнлари тушиб турган шляпа аёлларга ажойиб бир кўриниш берарди. Пальтонинг баланд ёқалари энгакни беркитарди.

Моделлашнинг янги муаммолари кундалик, касбга ва спортга оид кийимларнинг янги турларининг пайдо бўли-

низацияланиши таъсир этганди. Бичим ва тикув технологияси қулай ва оддийлиги, гавдага кийимнинг мосланганлиги тайёр кийим маҳсулотининг арзонлаштирилишига ва бозорда кенг тарқалишига олиб келди. Энди кийимнинг (пальто, кўйлақ ва жакет) таянч нуктаси фақат елка бўлди. Кўйлақ энди тор туғри шаклли бўлиб, тор буксада белбоғ ёрдамида боғланиб, солиниб турарди. Декоратив элементлар конст-

83-расм. Аёллар кундузги кўйлаклари. 1920 й.

шига олиб келди (83-расм). Кўйлак-пальтонинг яратилиши шу даврнинг катта ютуғи бўлди.

Кийим калта бўлгани учун пайпок костюмда муҳим ролни ўйнайдиган бўлди. Оч рангли ялтирок ипак (вискозали) пайпокни саноатда ишлаб чиқариладиган бўлди. Унинг арзон ва ҳаммабплиги аёллар костюмининг де-

84-расм. Аёл сиймоси. 1928 й.

мократизациялашганлиги рамзи бўлиб қолганди. Улар турли туфлиларга мос келарди (87-расм).

Қўплаб чиқарилаётган оммабоп матолар орасида хилма-хил рангли ва деярли арзон сунъий ипак матолар муҳим ўрин олганди. Улардан кундалик кўйлақларни тикишадиган бўлди. Ички кийим, блузка ва кўйлақни тикиш учун жун ва шойи трикотаж матолар кенг реклама қилинарди. Шойи трикотажнинг пластик хусусиятлари 20-йилларнинг ички кийимига жуда мос бўлгани учун ип газладаларга энди эҳтиёж йўқ эди.

Ип газладалар, асосан, ёзлик кийимларда қўлланарди.

Катта ва қулай сумкани аёллар доимо олиб юришарди.

Қимматбаҳо тақинчоқларни энди деярли тақишмасди. Сунъий марваридлар ва бошқа сунъий тошлар табиий тошлар ўрнига келганди. Аёлларнинг ташқи кўринишига башанглик ва тантаналилик бериш учун, асосан, ялтироқ сунъий тошлар қўлланарди.

“Дансинг”ларнинг (ракс тушиш учун хоналар) кенг тарқалиши ишлайдиган ёшлар учун кечки кўйлақ турларини яратишга асос бўлди.

Бешинчи давр (1929—1939 йй.)

Ғарбий Оврупо ва Американинг иқтисодий юксалиши 1929 йилда чуқур иқтисодий кризис билан якунланганди. Ишсизлик, турғунлик (депрессия), моддий ва маъна-

85-расм. Кечки куйлак.

86-расм. Сайр учун либос.

вий турғунсизлик янги шафкатсиз урушга тайёрланишга олиб келди.

Булар барчаси маданий сохаларга ва, шу жумладан, аёлларнинг ташки кўринишига ва костюмига таъсир этганди. Тенг ҳуқуқлик “ла гарсон” аёллар орасида мешчанлик фазилатларини олиб келди. Энди улар Олмонияда қадрланган уйнинг саранжом-саришталигини орзу қилишарди.

Назокатликни қайтаришга интилишарди. Аммо турмуш тарзи ўзгаргани сабабли эски урфдаги костюмларга қайтиб бўлмасди. Балоғат ёшига етган аёлларга мўлжалланган силуэт ва ундаги мутаносиблик, причёскалар ва б. вужудга келганди. Узунлиги болдирдан пастрок тор

87-расм. Оёқ кийимлари.
1925—1929 йй.

турли кўринишлар берарди (88-расм).

Устки кийимда катта мўйнали ёқа ва манжетлар урф бўлганди.

1934 йилдан бошлаб аёллар костюмида вужудга келган янги силуэт кўп йилларга асос бўлди. Елка кенгая бошлади, энгнинг тепаси ҳам кенгайди. Кокетка билан яхлит бичилган реглан энг кириб келди. Гавдага ёпишиб турган силуэт каторида янги эркин тўғри ёки пастга кенгайган силуэт вужудга келди. Бир неча силуэтларнинг баравар мавжуд бўлиши давр янгилиги эди.

Кийимга ҳарбий костюмнинг элементлари ва ранглари кирганди.

кўйлақлар озғин, яси кукракли, тор буксали аёлларга мўлжалланганди. Бел чизиги табиий жойига кўтарилганди. 20-йилларнинг қатъий конструктивлигига қарамай ассиметрик драпировкаланган тюниклар, оғир ёқалар, воланлар, плиссировкалар пайдо бўлганди. Кундалик кўйлақларда кўп майда чизиклар — кесимлар, ҳар хил шаклли кокеткалар қилина бошлади. Йўл-йўл матолар ҳар хил йўналишда бичилиб,

88-расм. Ланвин. Нью лук. Кундузги ва кечки аёллар кийимлари. 1931 й.

Олтинчи давр (1940—1949 йй.)

Янги давр Оврупода замбарак ва бомбаларнинг гум-бурлаши билан бошланди. Оврупо харбий лагерга айланди. Олмонияга буйсунган Оврупо саноати урушга ишлаганди. Франция Мода уйлари Америкага кучиб келганлиги сабабли Америка мода конундори бўлиб қолганди.

Агар биринчи жахон урушида аёллар мамлакат иктисодий ҳаётида эркаклар ўрнини эгаллаган бўлишса, иккинчи жахон урушида эса аёлларнинг кўпчилиги харбий хизматчи бўлишган эди. Шунинг учун харбийлашган кенг

89-расм. 1940 йиллар костюми.

ва тўғри елкали силуэт таглик ёрдами кўп вақт давомида сакланди.

Бу даврда бараварига учта силуэт вужудга келганди: Н — тўғри тўртбурчак, А — учбурчак билан тўртбурчак, Х — иккита учбурчак. Кийимларнинг узунлиги тиззасидан сал пастроқ эди. Фасонларда харбий элементлар кўп учрарди: тахламлар, чўнтакли кокеткалар, кенг белбоғлар, манжетлар, эркаклар кўйлагига ўхшаган ёкалар ва б. бўлган. Ундан ташқари, харбий давр шаронтига мос шим аёллар кийимида зарур буюмга айланиб қолганди. Буларнинг каторида тўр ёкалар ва жаболар, бантлар, қўш этаклар ҳам учрарди (89-расм).

Оёқ кийимлар паст ёки ўртача баландликда, кенг пошнали эди.

Сочлар жингалак килдиганди.

1945 йилда кенг умизли, кичкина елка тагликли янги бичим — “японка” пайдо бўлганди. Яхлит бичилган енг янги силуэтга асос бўлди. Шу йилдан бошлаб кийим узая бошлади.

1947 йилда “Кристиан Диор” француз фирмасининг янги модалар коллекцияси жамиятнинг янги эстетик талабини вужудга келтирганди. Ёпишиб турган лифли, узун кенг юбкали, суйри елкали кўйлак, баланд ингичка пошналар енгил туфли

назозатлилики акс эттирарди. Бу услуб “нью лук” (янги нигоҳ) деб аталарди (90-расм). Бу даврда “от Кутюр” мода фирмалари модельерлари яна иккита силуэтни: тўғри тўртбурчак ва овал шаклларни тақдим этишганди. Тўғри юбкалар асосан костюмларда сакланиб қолди, юбка-клёш, “қуёш” ёки этаги кенгайган бир неча бўлимли юбкалар ҳам кенг тарқалган эди (91-расм).

Бу даврга келиб химия саноати янги — синтетик товлани яратганди. Унинг янги хусусиятлари табиий матолар (зиғир, жун, ипак ва пахта) ўрнини сал орқага сурганди.

Бу даврда аёллар ва эркеклар костюмлари бир-бирига яқинлашиб, аёллар ҳам шим ва спорт куртчаларини кийиша бошлашди. Эркеклар бўлса, аёлларникига ўхшаш

90-расм. Ланвин. Нью лук.
Кечки кўйлак. 1947 й.

91-расм. Нью лук. Кечки кўйлак.
1948 й.

катак матолардан кўйлак, спорт куртчаларини олдин спорт кийим сифатида кийишган бўлса, энди у кундалик кийимга айланган эди.

Эркаклар кийимида буларнинг қаторида классик костюм ҳам сақланиб қолганди. Эркаклар кийимининг силуэтига янгилик бўлиб кириб келган урф елканинг кенглиги ва баландлиги, пиджак ва шимнинг узунлиги, кўйлак ёкасининг катта-кичиклиги, галстукларнинг ранги ва эни ҳамда матоларнинг рангида бўлди.

Устки кийимнинг шакли ва силуэти худди шундай ўзгарганди.

40-йилларнинг иккинчи ярмида эркаклар кийимининг ранг гаммаси кенгайганди. Агар 30-йилларда жигар ранг дадил янгилик деб ҳисобланган бўлса, энди яшил, кўк-яшил, оч кўк ранглар, айниқса ёшлар орасида кенг тарқалган эди.

Еттинчи давр (1950—1960 йй.)

50-йиллар аёлларнинг ташки кўринишига, модасига мустамлакачиликка қарши мустақиллик учун курашлар таъсир этганди. Мода уйлари шарқ манбаларини ва шарқ “макияж”ини костюмга киритган эди.

Эркаклар костюми. Аввалги модалардан фрак ва смокинг қолганди. Цилиндр ва котелок ўрнини юмшоқ шляпалар, беретлар эгаллаган. Бош яланг юриш модаси ҳам пайдо бўлди. Кийимлар енгиллашди. Олдин фақат аёллар кийимида бўлган яхлит бичилган енглар пальто ва курткага ҳам ўтди.

Эркаклар гавдаси табиий ҳолга яқинроқ бўлиши учун модельерлар шимнинг пастини торайтиришганди.

Жунли матолар ўрнига америкаликлар дидига биноан ғижим бўлмайдиган синтетик матолар кирганди.

Ёқасиз пиджаклар ва калта енгли ип кўйлаклари пайдо бўлди.

Оёк кийимлари енгил ва қулай эди.

Аёллар костюми. (Аёллар костюмида баравар бир неча силуэт пайдо бўлди: ёпишиб турган лифга кенг ромбсимон, овал ва трапециясимон юбкалар эди. Бунга қармасдан, шаклларнинг барчасини оддийлик ва мантикийлик тавсифларди. Шахснинг индивидуаллигини намоён этиш учун безаклар энди муҳим роль ўйнаганди. Улар мутаносибликларни ва композицион марказни аниқлар эди. Аммо безаклар оддий материаллардан (лой ва ёғочдан) қилинганди.

50-йилларнинг костюмида олдинги даврнинг элементларидан шакл ва бичиш усулларигина қолганди (92, 93-расмлар).

92-расм. Нью лук.
Кундузги кўйлак. 1953 й.

93-а расм. XX аср 50 йиллар аёллар модаси.

1954 йилдан бошлаб Шанель моделлари яна оммабоп бўла бошлади. Улар асосан тўғри силуэтли жакет билан кўйлак ва юбка, блузка ва жакет эди. Ёқаси, борти, чўнтаги, енг шлицаси чилвир, тасма, попук билан безатилганди. Блузканинг ёқаси бант ёки галстук билан безатилар эди.

Саккизинчи давр (1963—1980 йй.)

1963—1965 йилларда Ғарбий Оврупо мамлакатларида эски буржуа идеалларига қарши ёшлар катъий норозилик билдирдилар. “Тинейджерлар” — 13-19 ёшли успи-

ринлар — ўз дидини ва кийим кийиш одатини ўрнатмоқчи бўлдилар. Ушбу йўналиш “*антимода*” деб аталганди. Жуда озгин; узун оёқли; калта малла сочли; ёпиштирилган узун қалин киприклари билан ўспирин киз *Твигги* (ингл. — чивикча) гўзаллик рамзига айланганди. Антимода одатдаги буюмлардан кечганди. Сунъий чармдан ямоқли мотоцикл курткеси, атайлаб йиртилган свитер, эскирган *джинси*, сандал (шиппак) уларнинг асосий кийимлари бўлганди.

Париж Мода уйларига қарама-қарши модалар коллекциясини яратишганди. А.Курреж конструктив элементларни, П.Карден — космик мавзуларни, Ив Сен-Лоран — циган романтикасини ва “*сафари*” услубини қўллашганди.]

1964-65 йилларда француз кутюрьеси А.Курреж ва инглиз модельери Мэри Куант кийимда “*мини*” узунлигини тақдим этишганди (94-расм).

1968 йилдан бошлаб кийимда бу узунлик ва геометрик услуб жуда кенг тарқалганди. Голливуднинг ковбой фильмлари таъсирида шу йилларда *джинсилар* даври бошланган эди.

[70-йилларнинг бошида антимода аста-секин эффектли дизайнер услубига айланди. Модала бир неча услублар баравар ривожланганди: *ретро* — ўрта ёшларга

93-б расм. XX аср 50 йиллар аёллар модаси.

94-а расм. XX аср 60 йиллар аёллар модаси.

мўлжалланган XX асрнинг 30—40-йиллар модасини стилизациялаш; *диско* — ғайриодатий ёшлар услуги; фирмага онд юқори сифатни тасдиқлайдиган модалар яратилди.

1967 йилда ёшларга онд “*оп арт*” (оптик санъат), “*поп арт*” (хаммабоп санъат), *янги реализм*, “*хэппенинг*” бадий услубий йўналишлари модада ўз ифодасини топганди.

Айни шу даврда доимо консерватив мамлакат Англия “*поппинг*” ва “*шопинг*” бўлган нарсаларни кўп миқдорда ишлаб чиқариб сотганди. Кўпинча сиёсий маъноли жуда муҳим хилма-хил ёзувли ва расмли майкалар ёшлар костюмининг зарурий бўлими бўлиб қолганди ва ҳар хил вариантларда ҳозиргача сақланиб қолган.

94-б расм. XX аср 70 йиллар аёллар модаси.

Космосга парвоз ҳам модага таъсир этганди. А.Курреж ялтироқ материаллардан келажак костюмини яратганди, унинг конструкцияси “оп арт” элементлари билан уйғунлашган эди. П.Карден биринчи бўлиб пластикдан кийим яратди. Пако Рабане эса пластик ва металл булакларидан амалга ошмайдиган костюмларни намоиш этганди.)

Бу йўналишларга карама-қарши 70-йилларда янги романтик услуб вужудга келди. Халқ санъати унга ижодий манба бўлди. Ола-була жун газмоллар ва ўзга мамлакатларнинг оддий бичимлари модага кирганди. “Гаучо” иштонлар, ёпинчок — “пончо”, кашталанган афғон курткалари, хинд шоллари, тўкилган перуан шапкалари ва

кўлқоплари, араб кийимлари ва бошқалар жаҳон мода-сида кенг тарқалганди.

70-йилларда Шарк дунёсининг Оврупо кийим услуби-га “бостириб” кириши билан япон модельерлари жаҳон мода доирасида таникли бўлишди. Айникса, Кензо Така-да ва Митсухиро Матсуда моделларининг донги чиккан-ди. Улар, бир томондан, оригинал Оврупо модасини яра-тишган бўлса, иккинчи томондан эса, — одатдаги шарк костюми элементларини янги услубга сингдиришганди. Кензо, хаттоки, Оврупо модасига Жануби-Шарқий Осиё кишлоқ костюми элементларини киритганди.

Айнан шу даврда Ив Сен-Лоран ҳам бу йўналишни маъқуллаб, халқ усулларини модага киргизганди (рус ва лулилар костюми усуллари).

Бу ўзгаришлар фақат “от Кутюр” (юкори мода)ни кизиқтирмасдан, аҳоли кенг қатламларининг модасини ҳам кизиқтирди. Бу бирликда модада икки йўналиш кўшилганди.

Париж мода конундори бўлиб қолган бўлса ҳам, энди мода яратувчиларининг шахсий услублари якқолроқ се-зиларди. Бир мавсумда Оврупо тарихий костюмларининг ва бошқа қитъалар халқлари кийимларининг таъсири бўлганди. Мисол учун, 80-йилларда Япон самурай услу-би, Тибет халқ кийими, ибтидоий қабилалар кийими, ўрта ва Жанубий Америка фольклор тенденциялари модада кенг тарқалганди. Шулар каторида “қашшоқлик” мода-сининг хилма-хил усуллари (эскирганга ўхшаш махсус бўялган ва йиртиқлар хосил қилинган матоларни кўллаш) ва замонавий (1910—1920 йй.) рассомчилик ва меъмор-чилик (кубизм, Мондриан) таъсирида костюмлар яратил-ганди.

70—80-йилларда ёшларнинг тажовузкорлиги “кўпол услуб” — “панк” ни юзага келтирганди. Тутуруксиз кий-имлар, сочларини ранг-баранг бўёқларга бўяб қилинган причёскалар атрофдагиларни хижолатда қолдирарди.

Эркин вақт ўтказишга, дам олишга, спортга асосланган 80-йиллар модаси кийимга эркинлик ва шахсий ижодга имконият яратарди.

БОБИЛ—ОССУРИЯ КОСТЮМИ

Бобил—Оссурия маданияти ёдгорликлари — езув ва санъат асарлари — халқнинг урф-одатлари ва турмуш тарзи тўғрисида маълумот беради.

У кучли, катта бюрократ аппаратли мамлакат бўлган. Унинг яхши ўргатилган, замонавий ҳарбий техника билан қуролланган лашкарлари бор эди. Улар савдо-сотик, чорвадорлик ва қишлоқ хўжалиги билан шуғулланганлар. Тарихи, асосан, босқинчилик юришлари билан нишонланган ҳарбий мамлакат одамларининг қаҳри қаттиқ ва муомаласи қўпол бўлган.

Санъат асарлари оссурия-бобилликларнинг ташқи кўринишини сақлаб қолди. Улар шартли усулда тасвирланган. Гавдани, кийимни ва сочини тасвирлаганда улар наққошлик усулига риоя қилган эдилар. Санъат асарлари, асосан, подшоҳларнинг овга, урушга юришларига, шаҳарлар ва қалъаларни қамал қилишига, таслим бўлган халқлар ҳадяларини олишларига бағишланганди. Оссурликларнинг ташқи кўриниши мисрликлардан кескин фарқланарди. Улар бақалок, бакувват, бошлари катта, юзлари япалок, серсоқол ва сочларини жуда ҳафсала билан тарайдиган халқ эди.

Уларнинг кийимлари шарқ учун типик бўлиб, кийим бичимлари шарқий кийимларнинг барча турларига асос бўлганди.

Эркаклар костюми. Оссурия—бобилликларнинг барча синф ва гуруҳларининг кийими яхлит бичилган калта енгли кўйлак “канди” эди (95, 96, 97-расмлар). Ҳарбий-аристократик аслзодалар ва, айникса, подшоҳлар кийи-

95-расм. Оссур-бобил подшохи костюми.

ми хашамдор эди. Одамлариинг ижтимоий холи кийимда яккол ифодаланарди. Узун кандини фақат подшоҳ, кохин, подшоҳга яқинлар ва йирик амалдорлар кийиши

96-расм. Шох Ашурбанипал.

мумкин эди. Бошқа ахоли буксасида белбоғ боғланган калта кўйлак кийиншарди. Кийимнинг баҳоси ва баравар кийилган кийим сони қатъий белгиланганди. Бир йўла

97-а расм. Оссур-бобил эркаклар костюми.

бир кийимдан ортик фақат подшоҳ кийиши мумкин эди. Бой безатилган кандидан ташқари подшоҳ плашч “конас” (подшоҳ рамзи) (95-расм) киярди. Канди ва конас геометрик нақшли кашта билан безатиларди. Унга уйма нақшли олтин пластинани киритишарди. Конас ва кандини чегарасига тикилган попук махсус ингичка толали жундан қилинарди ва тўқ-қизил (қирмизи) рангга бўяларди. Шоҳнинг кандиси юқори сифатли оқ жун матодан қилинарди, плашч конас эса қирмизи рангга бўяларди. Олтин пластинкалар ва кашталар ёрдамида шоҳ костюми ёрқин таассурот қолдирарди. Тарихнинг барча даврларида шоҳнинг салтанат рамзи — бош кийими тиара “кидарис” бўлган. У наमतдан қилинган тепаси тор, металл пластинка билан безатилган калпок, сир ва қим-

97 б-расм.

матбаҳо тош билан безатилган олтин тож — боғич “фанонс” эди. Фанонснинг учи попукли бўлиб энсадан борланиб, орқага тушарди. Шоҳнинг қўлида тирсагидан юкори спирал билагузуклар, билагида эса оссур худоси тасвирланган билагузук тақиларди. Камон тортиб турган қанотли худо Оссур тасвири — куёш рамзи — доирада тасвирланганди.

Шоҳларнинг оёқ кийими — шиппаклар — кийимига нисбатан оддийроқ эди.

Подшоҳга яқинларнинг хизматкорлардан фарқ қилдиган белгиси — кандини безатадиган попук узунлиги ва эни эди. Попукнинг эни қанчалик кенгрок бўлса ва кийимда унинг микдори кўпроқ бўлса, табақа олий

97 в-расм.

хисобланарди. Попукнинг бир бўлагини кийимга тикмасдан танани айлантириб, турли усулда ўрашарди. Олтин пешона боғич ҳам аслзодаларнинг фарқ белгиси бўлган. У попукли узун тасма билан якунланарди.

Аёллар костюми. Ёзув ёдгорликларнинг маълумоти бўйича, Оссурия-Бобилда аёлларнинг аҳволи жуда оғир бўлган. Улар умуман ҳуқуқсиз бўлиб, умрбод отасига, эрига, ўғлига ёки эркак қариндошларига қарам бўлган. Шунинг учун, санъатда аёлларнинг тасвири деярли бўлмаган. Тасвирий ёдгорликларнинг бирида шох Ашурбанипалнинг хотини билан шийпончада, зиёфатда ўтиргани тасвирланган. Тасвирда шохнинг хотини ва унинг хиз-

98-а расм. Оссур аёллар костюми. М.а. VI—IV аа.

маткорлари узун кўйлак ва устидан ёпинчоқ кийишган, уларнинг бичими ва шакли эркаклар кийимидан фарқланмасди. Улар ҳам сер ва бой нақшланганди (98-а расм).

Кийимларда қўлланган асосий мато — жун газмол бўлган. Оссурия—Бобилда матолар жуда қиммат турган. Машхур каштачилар — сидон чўрилари — матони каш-

98-б расм. Оссур аёллар костюми. М.а. VI—IV аа.

таларди. Матони буюш касби жуда ривожланганди. Уларнинг қизил, зангори, сарик, кук ва жигар ранглари айнимасди; қирмизи ранг буюқни тайёрлаш ва газмолни унга буюш усуллари сир сакланарди.

Аслзодаларнинг кийими қимматбаҳо металллардан ясалган тақинчоқлар билан безатиларди. Турли маъноли рамз-

ни ифодалайдиган зираклар, билагузуклар, узуклар оғир ва оддий шаклли бўлса ҳам, чиройли, нақшли қилинади. Уларда қадимийликлар учун муқаддас тимсол тасвирига айланган коинот элементлари — қуёш, ой, юлдузлар — тасвирланганди.

Сақланиб қолган санъат ёдгорликларига биноан, Осурия—Бобилда кийилган кийимлар асрлар давомида кам ўзгарган ва шарқ халқлари кийимининг асоси бўлган.

ФОРС КОСТЮМИ

*Қ*адимий Эрондаги қабилалар алоҳида яшашар ва бошқа мамлакатларга нисбатан жаҳон тарихи доирасига кечроқ кирганди. Фақат милоддан аввалги VI аср ўрта-сида Қадимий Форс кучли, ҳарбий техника билан қуролланган армияга эга йирик кулдор мамлакатга айланди. Аммо узоққа чўзилган юнон-форс урушларидан кейин милоддан аввалги V асрда у барча ютуқларидан айрилиб, Осиё вилоятига айланганди.

Қадимий Форс маданияти ва, айниқса, тасвирий санъати босиб олган халқлар маданиятлари таъсирида яратилганди. Пересполь ва Сузадаги саройлар энг йирик санъат ёдгорликлари эди. Уларнинг рангли деворий тасвирлари форсликларнинг ташқи кўриниши ва кийими тўғрисида маълумот беради.

Эркаклар костюми. Асосий аҳолининг кийими эрон авлодлари — торли чўпон қабилалари — турмуш тарзини акс эттиради. Уларнинг кийими калта, гавдага ёпишиб турган “кафтан” (форс. елка кийими) (99, 100-расмлар), чарм иштон “анаксаридес” (101-расм) ва учли чўққили чарм қалпоқдан иборат эди. Юнон тарихчиси Геродот даврида (милоддан аввалги V аср) бу кийимлар дағал жун матодан қилинади, бош кийими эса фригия

@tarixchi_kutubxonasiga

99-расм. Қадимий Форс эркаклар костюми. М.а. VI—IV аа.

қалпоғига ўхшаш эди. Шундай кийимлар иклим ва чорвадорларнинг турмуш шароитига жуда мос эди.

Форс лашкарлари ва аслзодалари кийими бошқача бўлган. Тасвирларга биноан, улар кучли, жисмоний яхши

@tarixchi_kutubxonasiga

100-расм. Қадимий Форс эркаклар костюми.
Куйлак, кафтан, иштон. М.а. VI—IV аа.

тузилган, қорачадан келган, қора сочли, келишган юзли одамлар эди. Улар эркин, узун, кенг енгли кафтанни кийишарди. Кафтан кенг белбоғ билан боғланарди.

Бош кийимлари ҳар хил бўлиб, шахснинг ижтимоий ҳолини кўрсатарди.

101-расм. Қадимий Форс эркақлар кийими.
Кафтан, анаксаридес, калпок.

Оёк кийимлари чармли бошмоқлар бўлган.

Синфий фарқлар қадимий форслиқлар кийимида осурия-бобилликларникига ўхшаганди. Олтин билан кашталанган бош кийимлар, олтин занжирлар, кашталанган бошмоқлар ва бошқалар ижтимоий рамзлар бўлганди.

102-расм. Қадимий Форс эркаклар кийими.
Шоҳнинг кандис ва митраси.

Шоҳнинг кийими энг қимматбаҳо бўлган. У кенг қирми-зи кафтан, қизил анаксаридес ва қалин тагликли бой безатилган бошмоқдан иборат эди. Устки кийими плашч “кандис” эди. Унда шоҳ рамзи — калхат ва бургут —

103-расм. Қадимий Форс эркаклар бош кийимлари.

кашталанганди. Бош кийими “митра” (102, 103-расмлар) ҳам шоҳ рамзи бўлган. У тепага кенгайган трапеция шаклли бўлиб, қимматбаҳо тошлар ва олтин билан безатилганди.

Форслар кийимда зирфир, жун ва шойи матоларни қўллашган.

Форсларнинг безаклари олтин, кумуш ва қимматбаҳо тошли билагузуклар, зираклар ва маржонлар эди.

Аёллар костюми эркакларникига нисбатан узунроқ бўлиб, юпқароқ матолардан қилинарди. Кийим деярли гавдага ёпишиб турарди. Олд қисмининг кўкрагида кесим қилиниб, тасмалар ёрдамида боғланадиган тақилма ҳосил қилинганди. Олий зот аёллари, эркаклар сингари, устма-уст бир неча кийим кийишган.

Форсларни араблар босиб олганидан сўнг форс кийимида бир неча ўзгаришлар рўй берганди.

Эркаклар орасида қадимий араб кўйлаклари, салла, кафтанлар ва плашчлар кенг тарқалганди. Араб ва турк костюмларининг форс костюми билан қўшилганлиги натижасида янги костюм вужудга келганди. Узун, кенг, бели боғланган халат ва кесик конуссимон шаклли бош кийим энди форсларнинг кийими бўлиб қолди. Кийимларнинг энглари ергача осилган узун ёки кесимли эди. Қалта энгларнинг орқа қисми жуда узун (ергача) қилиниб, кенг бўларди.

XV аср охирида тасвирий санъат ёдгорликларида форс костюми тасвирланган эди. Бу даврда форслар бир неча кенг иштон ва олди тугмаланадиган кенг белбоғ билан боғланган узун кафтан кийишарди. Бошга рангли бош кийимларни (кўпинча духобадан) ёки салла кийишарди. Аёллар костюми оқ ип матоли кўйлақдан, кенг, рангли шалвар, узун энгли ички кафтандан, учи қайрилган учли туфлидан, белбоғ-шарфдан, вуаль ва қалпоқчадан иборат эди. Кўчага чиққанда форс аёли кийимининг устидан ёпинчок ва плашч киярди.

Форс оёқ кийими шнуровкали туфлисимон эди. Улар чарм ёки мато бўлагидан қилиниб, оёғига ёпишиб турарди ва дўнгсамда тасма ёрдамида боғланарди. Очик оёқ кийими дарал чармдан қилинган шиппақлар эди. Этиклар анъанавий пойафзал бўлган. Кейинроқ рангли оёқ кийимлар кенг тарқалган эди. Саройда энг қадрланган оёқ кийимлар қизил ва сариқ рангли бўлган, аслзодаларда қирмизи ранг энг қадрли эди.

Кейинги даврларда товонсиз туфли — “кавш” — аёллар орасида кенг тарқалди. Кавшлар одатда қора, қизил

ва, купинча, яшил рангларга бўялган сахтиён терисидан қилинарди. Патагининг четлари яшил рангли чарм билан тикиларди, таглигига пошнанинг жойига нақшли темир нағал қоқиларди.

Форсликларнинг миллий кийими иштон — анаксаридес ва тор кафтан оссурликларнинг кандисидан кейин биринчи бичилган кийим эди ва кейинги даврларнинг шарқ костюмларига асос бўлганди.

ҲИНД КОСТЮМИ

*Ш*арқ давлатлари каторида Ҳиндистон инсон цивилизациясининг бешиги бўлган. Ҳозирги замонда дунёга машхур ҳинд маданияти 5000 йиллик даврни ўз ичига олади. Бу маданият муқаддас Ганг дарёсининг водийсида туғилган эди.

Милоддан 1000 йил аввал Ҳиндистонда йирик қулдорлик давлатлари юзага келганди. Дехқон жамоалари ҳокимиятининг барқарорлиги жамоа муносабатларининг бўлинмаганлигига ва ибтидоий тузум сарқитларининг сақланиб қолишига сабаб бўлди. Шунга қарамадан, давлат иқтисоди ва маданияти ривожланган эди. Меҳнат тақсимооти жараёнида табақалар пайдо бўлганди. Уларни шимоли-ғарбдан келган арийлар жорий этганди. Энг улур қоҳин табақасига *брахман*лар кирарди, *кшатрий*лар табақасига — жангчилар, *вайшьи* табақасига — ер эгалари ва ҳунармандлар, *шудра* табақасига — харбий асирлар ва қуллар кирарди.

Ҳиндларнинг энг қадимий дини *ведаизм* (*веда* — билим)ни арийлар олиб келган. Бу динда табиий ҳодисаларга сифиниларди.

Кейин брахманлар ведалик худоларни чекинтириб, янги дин — *брахманизм*ни киргизишди. Бу динда Дунёни яратган Брахма, уни сақлаб турадиган Вишну, барбод

киладиган Шива ва бошқа билим, яхшилик ва ёмонлик худолари мавжуд эди. Брахманизм табақаларга бўлинишни сақлаб қолганди.

Милоддан аввалги III асрда брахманизмга қарши янги диний оқим *буддизм* кенг тарқалганди. Бу динда *касталар* (табақалар) тенг дейилгани учун буддизм давлат динига айланганди.

Феодал муносабатлар V—VI асрда барпо этилган эди.

Дехқон жамоаларининг каста системаси ва, айниқса, кохин табақаларининг мустақкамлиги брахманизмнинг қайта туғилишига сабаб бўлди. Лекин улар буддизмнинг баъзи фикрларини ўзига киритганди. Янги дин *индуизм* деб аталарди. Индуизм — фалсафа, дин, этик ва ҳуқуқий системаларнинг мураккаб комплекси. Бу динлар Ҳиндистон аҳолиси турмушининг барча томонларига, маданият ва санъатнинг ривожланишига асрлараро кучли таъсир кўрсатганди.

Илк феодализм даврида Ҳиндистон бошқа халқлар ва қабилаларнинг (юнонлар, шаклар, гунлар, кушонлар ва б.) босқинчилигига учраганди.

VIII—IX асрларда Ҳиндистонга араблар бостириб кирди. Улар ислом динини ва ислом этик асосларини олиб келган эди.

XVI—IX асрларда (1526—1858 йилларда) Дехли султонлигини Буюк Муғуллар (Бобурийлар) сулоласи бошқарганди.

XVIII асрнинг ўрталарида овруполик мустамлакачилар томонидан Ҳиндистонга босқинчилик урушлари бошлаган эди (португаллар, голландлар, французлар ва инглизлар). Натижада, XIX аср ўрталарида инглизлар Ҳиндистонни бутунлай босиб олди ва ўз мустамлакасини ўрнатди. Энди улар Ҳиндистонда насроний динини тарғиб қила бошладилар.

XX асрнинг иккинчи ярмида (1947 йил) Англия Ҳиндистонга мустақиллик беришга мажбур бўлди.

Ҳозирги пайтда Ҳиндистон аҳолисининг 84 фоизи индуизмга, 12 фоизи исломга, қолганлари буддизм, сикхизм, насроний ва бошқа динларга эътиқод қилади.

Ҳиндистоннинг табиати жуда бой ва хилма-хил бўлганлиги сабабли, у ҳар хил ажойиб шакллارни яратган. Одам ва табиат орасидаги қарама-қаршилик хиндларнинг фикр ва дунёқарашидаги хусусиятларининг жуда мураккаблигига асос бўлди. Тиззада турган одамнинг табиатга бўйсунishi, тушунмаслик ва қўрқинч, эзилганлик ва қаттиқлик диний фикрлаш асосида содир бўлганди. Сони кўп худолар хинд фикрлашини сон хусусиятига, миқдор ҳукмдорлиги хинд санъатининг тушунчасига олиб келди.

Ҳинд меъморчилиги — бу фақат меъморчилик, тузулиш, фикр ва ҳисни ифодалаш эмас, балки у хайкал ва тасвирлар учун асос эди. Диний ва фуқаролик меъморчилигида сони кўп тасвирлар такрорланиб, устуворлик қиларди. Тасвирий ва нақш шаклларини ажратиш мумкин эмас эди.

Қадимий замонларда Ҳиндистонда хайкалтарошлик ва монументал рассомчилик ривожланганди. Улар Аджантадаги ёр ибодатхоналарда ҳозирги вақтгача сақланиб қолган. У ерда, асосан, афсонавий ва индуистик композициялар тасвирланганди.

Миниатюра тасвирий санъати Ҳиндистонда қадимий замонларда мавжуд бўлган. XI асрда яратилган миниатюралар палма япроқларига ишланганди. Ҳинд миниатюрасининг бир неча йўналиши бўлган:

- Муғул мактаби;
- Паҳри — диний афсонавий мавзулар;
- Мальва — Фарбий Ҳиндистон гуджар миниатюраси, Рамаяна ва Махабхарата дostonлари шу усулда тасвирланган;
- Кангра — вишнуизмнинг қайта такрорланиши. Кришна — ҳукмдорлик мавзулари;
- Бенгал — афсона ва қишлоқ мавзулари.

Кўп асрлардан бери Ҳиндистон маънавий маданиятидаги фалсафий ва илмий адабиёт ёдгорликлари, Бахса,

104-расм. Раксга тушаётган Шива.

Калидаса ва бошқа шоирлар ва драматурглар яратган асарлар жаҳон маданиятида таникли ўрин эгаллайди. Адабиёт хазинасида Рамаёна ва Махабхарата эпик поэмалари, афсоналар, ривоятлар, халқ эртаклари ва б. тўпланган.

Ҳиндистон мусиқа ва ракс санъатига ғоят бой мамлакат. Қадимий ракс, ашула, мусиқа, пантомима ҳозиргача машхур ва оммабоп.

Минг йиллардан буён Ҳиндистон хунармандчилигида энг муҳим ўринни мато тўқиш эгаллаб келади. Ҳиндис-

105-расм. Кришна ўз гопилари билан найда ўйнапти.

тон пахта ватани бўлса ҳам, у ерда ипак, жун толадан юпка харир ёки калин дағал матолар тўкиларди. Матоларнинг сифати жуда юқори даражада бўлган. Ип газлама шунчалик харир бўлганки, етти қават мато остидан танадаги хол кўринарди. Газмолларнинг накши тўкима, босма, қўлда тасвирланган, трафарет ёрдамида батик ва тугунча усулида, кашталанган ёки ўйма модда ёрдамида

хосил қилинган эди. Мато нақшининг кўри-нишларида ўсимлик, хайвонот, одамий тема-тик тасвирлари, адабий мавзулар ва хирот (му-сулмон) мавзулари бўл-ганди.

Ҳинд костюмидаги шакл — бу дин билан юқори даражага кўта-рилган гўзал ва пок та-на; у хаёт беради ва ха-ёт давомчисидир. Уни беркитиш керак эмас, чунки тана шакли хар томонлама камолат чўк-киси деб ҳисобланарди. Тана баркамол эди ва унга фақат биронта нар-са қўшилиши мумкин эди.

Ижтимоий табақа-лар ажралиб туриш учун заргарлик тақин-чокларидан фойдалани-шарди. Уларнинг миқ-дори ва баҳоси шахс-нинг табақа белгиси саналарди.

Брахманларнинг ки-йимлари оппоқ харир матодан бўлиб, қўшимча кўп бе-заклар тақиларди.

Индуизм дини фалсафаси бўйича ҳамма нарса жуда яхши ва кийимни ўзгартиришга ҳожат йўқ. Ўзинг камол-га етгин, ортиқчалик — бу ўткинчилик, деб ҳисобланар-

106-расм. Эркақлар костюми.
Дхоти ва орхни.

ди. Бу кийимнинг янги шаклларининг пайдо бўлишига йўл қўймасди.

Энг қадимий тасвирланган кийим шакллари (милоддан аввалги III мингинчи йил) белга ва елкага ўралган тикилмаган мато бўлаклари эди. Елка кийими мато парчасидан иборат бўлиб, чап елкага ташланарди ва ўнг кўлтиқ остидан ўтказилиб, танага ўраларди. Бел кийими эса ҳозирги *дхоти*га (105, 106-расмлар) ўхшаш арийлар олиб келган кийим эди.

Костюмнинг асосий элементи “*ниви*” эди. Бу белга ўралган ва қоринда тахлам қилинган тикилмаган мато бўлагиди. “*Ниви*” сўзи санскрит (қадимий ҳинд тили)дан келиб чиқиб, ҳозиргача аёллар кийимида сақланиб қолган.

Тананинг юқори томони ёпинчиқ “*упаваса*” ва “*паридхана*”га ўралган (105-расм). Ушбу кийим элементлари эркак ва аёллар кийимининг асоси бўлган эди.

Милоддан аввалги 320-йилдан милоднинг 320-йилигача бўлган давр костюм эволюциясида муҳим роль ўйнади. Бу даврда бичилган ва тикилган кийимларнинг асослари мавжуд бўлганди. Марказий Осиёдан келган босқинчилар (хунлар, шаклар, кушонлар) ёпишиб турадиган, бичилиб тикилган кийимни олиб келишди. У кимхобдан, шойи астарли, тор, танага ёпишиб турадиган, туникасимон бичилган “*жома*”симон елка кийим ва этикка киргизилган, тор, тиззасидан тепага сал кенгайган “*пай-жома*”симон иштон эди. Лекин бу хил кийим ҳиндларга тўғри келмаганди. Улар кийимга янги шакл ва хусусият беришди — елка кийими юпка зарли иплар билан тўкилган муслиндан қилиниб, белида белбоғ билан бурма ҳосил қилиб боғланарди. Бел кийими эса “*нимдхоти*” — юмшоқ, тиниқ, йўл-йўл матодан қилинарди. Бу даврда ҳам жуда кўп тақинчоклар тақиларди. Эркаклар устки кийими “*адхиваса*” — бичилиб тикилган ва зар билан каштанланган кўйлак бўлган.

320—1100 йиллар ҳинд костюмининг барқарорлашган даври деб ҳисобланарди. Бу даврда эркак ва аёллар

107-расм. Раксага тушаётган икки киши.

нинг ҳамда маҳаллий кийимларнинг ажралиши юз берганди. Айнан шу даврда мусулмонларнинг Ҳиндистонга кириб келиши санъатнинг ривожланишида янги босқични нишонлайди. Янги дин — ислом — маҳаллий урф-одатларнинг ўзгаришига олиб келганди.

Агар олдинги даврда этник омил кийимнинг асоси бўлса (тикилмаган — маҳаллий аҳолиники, тикилган — чет элликларники), мусулмонлар келгандан сўнг диний омил бирламчи бўлиб қолди. Бу даврдаги кийимлар билан миниатюрадан танишиб чиқса бўлади. Ҳиндларда одатдаги тикилмаган кийимлар (бел кийими — *дхоти* ва ёпинчиқ — *дупатта*) сақланиб қолганди, ислом ди-

108-расм. Чумилишдан кейин.

нига кирганлар мусулмонлар кийимини кия бошлади. Лекин мусулмонлар кийими чапдан ўнга ўралса, хиндлар эса ўнгдан чапга ўрашарди (ўхшамаслик учун). Шарф ёки ёпинчикни елкага ташлашарди ёки бошга ўрашарди. Аёллар эса ёт кўздан сакланиш учун шарф билан юзларини беркитишарди, кейинчалик, XIX асрда, у "сари"га айланди. Ислом дини таъсирида аёллар кичкина, тор, ёпишиб турадиган, бичилган, орқасида тугмаланган кофтасимон кийим "чоли"ни кийишадиган бўлди (107, 108-расмлар).

Шундай қилиб, бичилган ва тикилган кийим этник тўсиқлардан ўтиб, костюм асоси бўлиб қолди. Аммо одат-

даги бўксага ўралган боғич камбағалларнинг кийимига айланди.

Бу даврда либослар кенгрок, аниқ шаклсиз ва узунрок бўлганди. Кейинрок кийим яна кискара бошлади.

Бел кийими шалвар эди (туркия шалварининг хили). Юпка ва қимматбаҳо матодан қилинган аёллар иштони “сутхна” (109-расм) деб, эркакларники эса — “сутхна” деб аталарди.

Елка кийим — “камис” (аввал уни “курта” деб аташарди, hozirgi вақтда курта деб

эркаклар кўйлагини аташади). Камиснинг олд ва орқа бўлақларини алоҳида бичиларди, елка кесими қия бўлганди, белида витачкалар қилинарди. Камиснинг узунлиги бўкса ўртасидан болдирнинг ўртасигача бўлиши мумкин эди. Белдан пастрок ён чокларда кесимлар қилинганди. Камисни олд ёқа ўмизи учбурчак шаклида бўлиб, орқасида кичкина тик ёқа бўлган. Кўйлак турли рангли нақшли ипак матодан қилинарди.

Эркакларнинг бел кийими, яъни иштони, “пайжома” икки пой ва ромбсимон оғдан иборат бўлганди. Иштоннинг тиззасидан тепа томони кенг бўлган, пасти эса ёпишиб турарди. Иштоннинг тепа томони узунрок бўлгани учун уни билагузук каби кўндаланг тахламлари ҳосил бўларди, шу сабабдан унинг номи “чуридара” (“чури” — билагузук) деб аталарди. Иштон кўпинча оқ ип газмолдан тикиларди (110, 111-расмлар).

109-расм. Радха ва Кришна.

110-расм. Мўғул сулоласи давридаги аёл ва эркак костюмлари.

Энг кўп тарқалган эркакларнинг елка кийими — “курта” — ил газламадан тикиларди. Кўйлак яхлит бичилган стан, ён қўшимчалардан, алоҳида бичилган енг ва хиштакдан иборат эди. Тик ёқа умизига планка тикиларди, ёқаси эса йўқ эди.

XIX асрда инглизлар ҳукмдорлиги даврида маҳаллий кийимга яна бир неча ўзгариш киритилди. Инглиз ҳарбий кийими хинд кийими билан аралашганди. “Сюртук” ва “пилотка” XX аср эркаклари миллий кийимига айланди. Аммо бел кийими дхоти бўйича қолди. Аёлларнинг кийими ўзгармасдан, бурунги холида қолди.

Безаклар хиндлар кийимида ҳозиргача, айниқса аёлларда, муҳим роль ўйнайди. Улар фақат безак белгиси эмас, балки кўпроқ ижтимоий роль ўйнайди. Хиндистонда безак тақмаган биронта ҳам аёл йўқ (бевалардан таш-

111-расм. Рақсга тушаётган икки киши. Мўғул даври.

қари). Ўрта ва паст табақали аёллар барча такинчокларини доимо тақиб юришарди. Заргарлик буюмлари хилма-хил бўлган: зираклар, узуклар, маржонлар, билагузуклар, тўқалар, камарлар, сочига ва пешонасига тақадиган такинчоклар ва бошқалар. Улар чиганокдан, фил суягидан, маржондан, марвариддан, донлардан, нозик, фаянс, рангли шиша ва ойначалардан қилинарди. Олтин ва қимматбаҳо тошлар ҳам жуда кўп қўлланарди.

Ҳиндлар костюмида косметика (бўяниш) кенг қўлланарди. Улар юзларини, қўлларини, оёқларини турли рангларга бўяшарди. Пешонадаги нуқта VII асрдан бошлаб Будданинг етти гўзалигидан бири деб ҳисобланарди. Кейин бу холсимон нуқта одатга айланди.

Оёқ кийимлари: чарм ёки ёғочдан ишланган шиппаклар, кишда сомондан туқилган туфли ва наMAT ёки чармдан қилинган этик. Ҳиндлар уйга кирганда оёқ кийимини ечиб киришарди (мусулмонлардан ўтган одат).

ХИТОЙ КОСТЮМИ

Хитой маданияти 4000 йил илгари вужудга келган. Унинг маданияти Миср маданияти билан рақиблик қилиши мумкин. Агар Миср маданиятидан фақат ёдгорликлар қолган бўлса (эҳромлар, ибодатхоналар ва санъат асарлари), Хитой маданиятининг васиятлари эса ҳозирги замонгача ўзгармасдан қолди (тил, ёзув, мусиқа ва бошқалар).

Хитойда феодал тузуми милоддан аввалги V—III (айрим маълумотлар бўйича XI—VIII) асрларда ташкил этилгандан то XIX асрнинг ярмигача ўзгармасдан қолган эди. Хитой маданияти ривожланишида қўшни мамлакатлар цивилизациясининг таъсири деярли бўлмаган эди. Хитойнинг майда вилоятлари Богдиханнинг ҳукмдорлигига сирғинишарди. У ўзини Осмон ўғли, мамлакатни эса — Дунёвий (Джунго)деб ҳисобларди.

Хитойда давлат хизмати, сарой қоидалари, хаёт, кийиниш одати давлат томонидан қатъий қонулаштирилганди.

Хитойликларнинг дунёқарашига ва тафаккурига бир неча фалсафий оқимлар ва динлар таъсир этган. Милоддан аввалги биринчи минг йилликда мавжуд бўлган фалсафий оқимлардан бири “*даосизм*” (дао цзя) эди. Унинг асосчиси Лао-Цзи бўлганди. Унинг асосий фикри — дао (йўл) таълимоти бўлиб, бу таълимотга кўра Коинотнинг ўз-ўзидан вужудга келиши, ривожланиши ва барбод бўлишининг азалий, табиий ва умумий қонуни бор (112-расм).

112-расм. Саккиз абадий яшайдиган даосликлар ва уларнинг аломатлари.

Конфуцианлик (жу цзя) — этик-сиёсий таълимот. Унинг асосида аждодларни хурмат қилиш турарди. Бу фалсафий оқим кейин динга айланди.

Кейин Ўрта Осиё орқали Хитойга асосий дин бўлиб **буддизм** кириб келди.

Қадимий Хитой фалсафалари табиатнинг қарама-қаршилигини (*Ян* — ёруғлик, *Инь* — қоронғулик) курашда эмас, балки мувозанатда, осойишталикда, қушилишда тан олган эди. Уларнинг тасаввурида дунё тузилишининг асосида эркак — *Ян* ва аёл — *Инь* омилларнинг ижодий ўзаро алоқаси бўлган.

“*И цзин*” (ўзгаришлар китоби) қадимий хитойликларнинг дунё тушунишида маъно сўз билан эмас, рамзий ишоралар билан ифодаланарди.

1. Дунё тузилиши диалектикасининг *график рамзлари*:

—— узлуксиз чизик эркак кучи — Янни акс эттиradi;

— — узлукли чизик аёл кучи — Иньни акс эттиradi.

Ян ўз моҳиятини бирликда, Инь — кўкликда кўрсатади.

Барча дунё воқеалари эркак ва аёллар кучларининг ўзаро алоқаси натижасида бўлгани учун, уларнинг ҳаммаси оддий белгили чизикларнинг бирикмалари билан ифодаланиши мумкин:

===== эркак кучининг мутлақо ҳукмронлигини барбод бўлиш чегарасида, улуг Ян, Ёз;

=====[·] аёллар кучининг мутлақо ҳукмронлигини барбод бўлиш чегарасида, улуг Инь, Қиш;

==== эркаклар кучининг ўсиш рамзи, ёш Ян, Баҳор;

==== аёллар кучининг ўсиш рамзи, ёш Инь, Куз.

Қоронғулик ва ёруғлик — бу бир-бирига интилаётган кучлар, улар бир-бирининг ўрнига келади. Ер билан Осмон ижодий ҳаракатда қушилганда, шу цикл авжига етган деб ҳисобланади. Айни шу воқеа қадимий Хитойнинг белги рамзлари ва нақшларнинг асоси бўлган. Шу сабабдан булут тасмалар, тўлқинли жингалаклар, мома-

қалдирук спираллар, булут ва чакмоқни туғдирадиган аждаҳолар хитой костюмининг безагининг доимий элементлари бўлган. Улар қадим-қадим ўтмишдан ўрта асрларга келган ва ҳозирги замонгача сақланиб қолган.

2. Геометрик шакллар рамзи.

Қадимий хитойликлар тасаввурида *Осмон* — доира шаклда, чунки у бир чизик чегарасида берк, боши ва охири йўқ ва Осмоннинг чексизлигини ифодалайди.

Ер — *квадрат* (4 томон ва 4 бурчак), ернинг чегараси бор, шунинг учун квадратнинг ҳар томони бурчак билан яқунланади.

Ушбу шакллар *Ер* ва *Осмон*нинг физик ҳолатининг тасвири эмас, аксинча, уларнинг фақат геометрик ишоралари ва космик омилларининг моҳияти. Шу иккита шакллар қўшимчаси санъатда ва костюмда кўп учрайди.

3. Сон рамзлари.

“И цзин”да *Осмон* ва *Ер* сон рамзлари куйидагича бўлган: *Осмон* — 1,3,5,7,9; *Ер* — 2,4,6,8,10. Демак, ўннинг мобайнида *тоқ сонлар* — *Янни*, *жуфт сонлар* — *Иньни* рамзи бўлган. *Осмон* сонлари бешта, *Ер* сонлари ҳам бешта эди. Бу сонлар қўшилишиб *Металл-“Цзинь”*, *Дарахт-“Му”*, *Сув-“Шуй”*, *Олов-“Хо”* ва *Ер-“Ту”*ни яратади. Демак, 5 табиий кучнинг айланишига иккита асосий сабаб бўлганди.

9 — *Ян* чизикнинг номи, 3 — *Ян* соннинг рамзи, 6 — *Инь* чизикнинг номи, 1 — *Осмон* рамзи, чунки у битта чизик билан ифодаланади, 4 — *Ер* рамзи, чунки у 4 чизик билан (*квадрат*) ифодаланади.

Костюмда шакл, сон ва рамз ишоралари кенг қўлланди. Қўшилган доира ва квадрат шаклли (*ер* ва *осмон* қўшилганлигини ифодалайди) император бош кийимида 5 нефрит ҳар хил рангли осилчоқлар қилинганди, улар 5

табий кучларнинг рамзи эди. Эркакларнинг кийимида тугмалар сони тоқ, аёлларникида — жуфт қилинарди; 8 аждаҳонинг тасвири эркаклар халатининг олдида бўлса, 9-си эса орқасида қилинарди.

4. Ранг рамзлари.

Геометрик шакл ва сонлар “тилига” нисбатан ранг ишоралари одамнинг туйғусига зўр таъсир этар эди. Аммо улар қарама-қарши ва мураккаб бўлган. Мисол учун, агар Осмон-Ян — Коинотнинг ёрқин омили, Ер-Инь унга қарама-қарши деб ҳисобланса, у ҳолда нима сабабдан Осмон қора — бинафша ёки қора, Ер — сариқ ранг рамзи билан ифодаланганлигини тушуниш қийин.

Иккита омилнинг ўзаро алоқаси билан туғилган 5 табий куч рамзлари:

яшил ранг — Баҳор ранги, ёш ўсимлик ва япроқлар ранги; табий куч Дарахт-Муни моҳиятини акс этувчи ранг; Баҳор — йилнинг боши; Шарқ — кун чиқадиган жой, шунинг учун яшил, туғилиш ва ёшликнинг рамзи; Юпитер сайёранинг кўкимтир-яшил ранги;

қизил ранг — Ёз, Олов-Хо, Жануб ва Марс сайёрасининг рамзлари;

оқ ранг — Куз рамзи, у пайтда омборлар оқ гуруч билан тўлади; кузга табий куч металл-Цзинь мос келади (қайралган болта тўғининг ранги); бу Ғарб — ўчган, қуёш ботадиган томони ва ўлган одамларнинг кетадиган жойи (мотам кийимлари оқ рангли қилинарди); Ой ва Зухра — Венеранинг (“Тайбо” — “буюқ оқ” — металл юлдузи) нурлари;

қора ранг — Қиш ранги, энг қоронғи даврни, зимистон салтанат — Шимол ранги, ёрқин эмас, Меркурий ранги, табий куч Сув-Шуйни ранги.

сарик ранг — Ёз фаслининг охириги ранги, дон экинларнинг етилиши, ҳосил туғдирадиган тупроқ ранги, табий куч Ер-Тунинг рамзи, бу марказ рамзи, яъни Ерни; Сатурн сайёрасининг рамзи (деҳқончилик худоси).

5. Ўсимликлар ва тирик жонларнинг рамзлари.

Хитойда Осмон ва Ернинг антропоморфик тасвирлари йўқ. Одамларни Осмон ва Ер унчалик кизиқтирмасдан, балки уларнинг қўшилиши — никоҳи кизиқтирарди. Шундан хитойликларнинг тасаввури келиб чиққан: *аждаҳо* — ёмғир ҳукмдори, эркак моҳияти эди. Аждаҳонинг булутлар орасида парвоз қилиб юргани ёки тулқинлар аро сузгани ва шу вақтда елкасидан ва буксасидан аланга чиқиб тургани тасвир этиларди. Сув — унинг ташки, Олов — ички муҳитининг рамзи деб ҳисобланарди. Шундай қилиб, аждаҳо икки қарама-қарши кучларни: Ер-Осмон ва Олов-Сувнинг бирлигини кўрсатарди.

Алангали дур — шарсимон чакмокни эслатадиган момақалдироқ сиймоси бўлган.

Аждаҳо — куёв рамзи бўлган; бақа ва куён — абадий элексир билан боғлиқ; кўршапалак — бахт, соғлиқ, саховат; хўроз — куёшга сифиниш билан боғлиқ; буғу — мартабани ошириш рамзи; зоғорабалиқ — муваффақият тилаш рамзи; анор — кўп бола тилаш рамзи; шафтўли — кўп йил яшаш истакларининг рамзи ва бошқалар.

Қадимий Хитой костюмининг оддий шаклининг пайдо бўлишига одамларнинг хўжалик ишлари, хом ашё имкониятлари ва иқлим шароитлари сабаб бўлганди. Тантанали ва расмий кийимларнинг шакллари оддий кийимлардан ўзлаштирилганди. Улар, бичими бир хил бўлгани ҳолда, матоси, безаклари ва арзимас конструктив фарқлари билан ажралиб турарди.

Хитойликлар кийимлари ички ва устки, елка ва бел кийимларидан иборат эди.

Елка кийими. Одатда хитойликлар елка кийимларининг олди очик бўлган. Ички ва устки кийимларнинг бичим асоси бир хил бўлган. Конструктив хусусиятлари бўйича барча кийимлари икки турга бўлинади:

— биринчи тури — *Шарқий-Осиё* тури — туникасимон бичилган, олд ва орқа бўлақларининг узунлиги тенг,

23

113-расм. Хар хил тарихий даврларда императорлар костюми.

елкасида иккига букланган икки эн матодан тикилган кийим эди; матонинг энига қараб енги хам бичиларди, етмаган узунлигига қўшимча мато бўлаги тикиларди; Рим туникасидан ва япон кимоносидан бу бичим станни қўлтиғи юмалокланганлиги билан, Ўрта Осиё кийимла-

ридан орқасида ўрта чоки борлиги билан фарқланарди (113, 114-расмлар);

— одатдаги хитой кийимининг иккинчи тури ҳам олди очик ва орқа ўрта чокли бўлган, лекин уларда қияланган елка чоки қилинарди; шу сабабдан уларнинг олд ва орқа бўлаклари алоҳида бичиларди (114-расм).

Ушбу икки тур кийимларнинг симметрик ва асимметрик бичимлари буларди. Симметрик бичимда олд бўлаклари учма-уч бўлган, асимметрик бичимда эса, чап олд қисмига қўшимча бўлак уланарди, унги бўлаги кўринмаслиги учун калтароқ қилинарди.

Шарқий-Осиё бичим туридаги симметрик кийимларга эркак ва аёлларнинг ички ва устки кўйлаклари киради, асимметрик кийимларига эса эркак ва аёллар халатлари ва ички икки бортли кофтлар киради.

Елка чокли кийимларга немчанинг барча турлари, ёни тикилмаган симметрик бичимли эркаклар ички кийими ва аёллар кўкрагини сиқиб турадиган ички кўйлаги киради.

Биринчи тур кийим бичилганда, ёнининг пасти сал кенгайтирилади, тор матолардан тикилган халат ва кофтларнинг ёнига қўшимча кийиклар тикиларди. Стан билан яхлит бичилган енгнинг асосий бўлақларига қўшимча бўлақлар тикилади. Енгнинг пасти томони (чок бўладиган жойи) тўғри енгларда горизонтал ва учига қараб тораядиганлари қия бичиларди.

Елка кийимнинг барча турларида ёқа ўмизи айлана қирқилган; олди қирқилган икки қаватли тик ёқаси бўлган. Этаги эса думалоқланганди.

Барча турли хитой кийимларда фарқловчи хусусиятларидан бири — маълум узунликда этагининг ёнларида, олдида ва орқасида ёки ҳамма томонларида кесимлари бўлиши шарт эди. Кесимлар бўлимларнинг пасти томонларининг тикилмаганлигидан ҳосил бўларди.

Хитой елка кийимининг яна бир қизиқарли хусусияти — ўзига хос тугмалаш усули. Одатда, асосий газмол-

114-а расм. Кунун бўйича белгиланган Мин давридаги костюмлар.
XIV—XVII аа.

дан эшиб шнур килинарди ва ундан шарсимон тугмача тўкиларди. Баъзан, шарсимон металл ёки шиша тугмалар ҳам қўлланарди. Шнурдан килинган измалар унғ томонига тикиларди. Асимметрик кийимларда тугмалар

114-6 расм. Цин давридаги кийимлар. XVIII аср.

ёкасидан ён кесимгача қилинарди. Одатда, эркаклар кийимида тугмалар сони тоқ, аёлларники — жуфт бўларди.

Башанг кийимларнинг бичими кундаликлардан фарқланмасди, лекин уларга қўлланган матоларнинг сифати анча юкори эди. Аёллар кийими, айниқса ёшларники,

ранглар ёркинлиги, нақш, ранг-баранг кашталари ва безаклари билан ажралиб турарди. Бой аёллар кофталарининг ёқа ва чап олд бўлаги айлана кашталанган хошия билан, камбағалларники — бир хил рангли тасма билан безатиларди.

Ҳар хил елка кийимлар, бел кийими — иштон аёллар ва эркаклар кийимининг асоси бўлган. Шунга эътибор бериш керакки, елка кийими ҳеч қачон иштонга тикиб кийилмас эди.

Энг кенг тарқалган эркаклар ички кийими — Шарқий-Осиё бичимидаги симметрик “*дуй цзинь*” ёки асимметрик “*се цзинь*” кўйлак-“*хань шань цза*” бўлган. Исик об-ҳавода кўйлакнинг ўзи устки кийим бўлиши мумкин эди. Бошқа вақтда унинг устидан тўқ рангли, астарли, пахтада қавилган яна битта ёки бир нечта кийим кийишарди.

Кенг тарқалган эркакларнинг устки кийими Шарқий-Осиё бичимидаги узун халат “*чан пао*” эди (113-расм). Ҳашаматли безатилган халатлар аслзодалар ва амалдорлар учун расмий костюмнинг мажбурий элементи эди.

Кўчада ва хизматга оид жойларда халат устидан олд бўлақларининг узунлиги тенг калта ёки узун кофта кийишарди.

Урта табақали аҳоли шунга ўхшаган, лекин безатилмаган халат ва устидан кофта ёки нимча кийишарди. Кўпчилик олдида халатсиз юриш беадаблик ва камбағаллик ҳисобланарди. Камбағал шаҳарликлар ва дехқонлар халатсиз юришарди.

Аёллар ички кийимининг эркакларникига нисбатан фарқи бор эди. Қадимий Хитой одатлари бўйича аёллар гўзаллигининг асосий белгиси — ясси кўкрак ҳисобланарди. Унга эришиш учун қизлар ва аёллар кўкрагини узун ип газламали тасма “*бао сюн тяо*” билан таранг сиқиб боғлаб кўйишарди. Шу мақсадда ҳам танани сиқиб турадиган ички нимча “*кань цзянь, кань цзяр*”ни кийишарди. Фақат хомиладор ва бола эмизадиган аёллар кўкрақларини боғламас эдилар.

Кадимий Хитойда аёллар устки кийими Шарқий-Осиё усулида турли асимметрик бичилган кофта “пао” бўлган. Уни узун иштон ва юбка — плахта устидан кийишарди. Кофта устидан нимча “бей сий” ва тантанали маросимларда этаги шокила билан безатилган узунроқ нимча “ся лей” кийишарди. Бой аёллар кофталарининг ёқаси ва чап олд булагининг этагини кашта ва хошия билан безатишарди. Камбағал аёллар кофтаси безаксиз эди ёки бир рангли тасма билан безатиларди. Кофтани иштон устидан кийишарди.

Аёллар халати “ци пао” Шарқий-Осиёли, асимметрик бичимли эди. Халатнинг шакли тўғри ёки сал танага ёпишиб гавда шаклини кўрсатар эди. Модага асосланиб, уларни енги тўғри, кенг ёки тор, қияланган, узун ёки калта бўларди. Ёзлик халатлар енгсиз бўлиши мумкин эди. Халатларнинг узунлиги тиззадан ёки тўпикқача бўлиб, ён кесимли ёки кесимсиз бўларди. Чап олд булагининг борти қияланган, думалоқланган ва бошқа шаклларда бўлиши мумкин эди. Халатнинг икки қаватли тик ёқасининг эни урфга оид ўзгарарди (115-расм).

Халат “ци пао”ни кофтадан асосий фарқи — уни узун иштонсиз кийишарди.

Эркаклар елка кийимининг ранглари кўк, қора, оқ, кул ранг ва жигар ранг, аёллар кийимларининг ранглари ёрқинроқ бўлган.

Эркаклар ва аёллар бел кийимлари иштон “куцза”, юбка-плахта “цюньза” ва пешбанд бўлган (113-расм).

Устки ва ички иштонларнинг бичими фарқланмасди. Иштонлар икки ёки бир нечта мато бўлакларидан бичиларди. Икки пойча бўлақларига кенг оғ ва тепасига оқ тўғри тўртбурчак шаклли мато тикиларди. Тепаси жуда кенг иштонлар бўксада тўқ рангли ип матодан қилинган тасма ёрдамида маҳкамланарди. Ортиқча кенглигидан олдида тахлам қилинарди. Аёллар иштони оғида ўрта чок қилинмас эди (ёвуз рух кирмасин деб), эркакларникида эса ўрта чок қилинарди. Иштонлар чўнтаксиз бўларди.

a

б

в

г

д

е

115-расм. Юкори табақа аёлларининг кийимлари: а — Суй сулоласи. VI—VII аср; б — Тан сулоласи. VIII аср боши; в — Тан сулоласи. VIII аср. г — Цин сулоласи, XVIII а; д — Цин сулоласи. Манчжур аёл костюми; е — Цин сулоласи. XIX а.

Совук пайтда, баъзан байрам ва тантана муносабати билан иштон почаси пайпоқ устидан чиқарилиб, махсус кора тасма билан боғлаб қўйиларди.

Уч фаслга мос иштонлар бўлган: ёзлик — астарсиэ, ок, қора, кук, кул ранг матодан; баҳор-кузлик — астарли, тўқ рангли матодан; кишлик — пахтали, қавилган қилинар эди.

Иштон-пайпоқ “токау” Хитойда пайдо бўлган. Бу алоҳида, оғи бириктирилмаган, пайпоксимон пойчалар эди. Улар боғич ёрдамида белбоққа маҳкамланарди. Ҳозирги даврда “токау”ни иштон устидан кийишади.

Одатда, иштонни каноп тола “бу, мабу” ёки шойи ва ип матодан тикишарди.

Совук фаслда иштон устидан пахта билан қавилган иштон токау ҳам кийилади.

Кўпинча хитойликлар иштон пойчасини тизза пастидан боғлар эдилар. Баъзан уни *гамаш “би”* билан тортиб қўйишарди ёки устидан *этиксимон пайпоқ “ва”*га киргизишарди.

*Юбка-плахта “шан”*ни ўрта ва юқори табаканинг эркак ва аёллари кийишарди. Унинг бичими бир хил бўлган: икки тўғри тўртбурчакли матога белбоғ тикилар эди (пешбандга ўхшаш) ва улар ёрдамида белга маҳкамланарди. Шанни ён томони плиссировка, ўртаси орқа ва олд булакларида кашта қилинарди (114-а, б расмлар).

Аёллар ёнлари тикилган, ёнининг тепасида учбурчак кесиклари қилинган юбка кийишарди. Кесиклар орасидан ичига киргизилган кофта қўринарди.

Кўпинча кофта ва плахта кийишганда олд белбоққа *пешбандни* қистириб қўйишарди. Уни қурбонлик маросимларда кийиш шарт эди. Пешбанд одатда қизил рангли бўлиб, шахснинг ижтимоий шароитига мос қилиб безакланарди.

Костюмнинг энг муҳим бўлимларидан бири белбоғ “дай” ҳисобланарди (114-а, расм). Аслзодалар ва амалдорларнинг бойлик белгиси бўлиб, улар хилма-хил бўларди. Уларнинг икки тури учрарди:

1) матодан қилинган иккита изма ва узун осилиниб турган учи билан белбоғ;

2) чармдан қилинган ва нефрит, металл ёки шох пластиналар билан безатилган белбоғ-камар.

Нефрит халқалар ва бошқа безаклар билан тукилган рангли *шнурлар* — “шоу” шахснинг ижтимоий ҳолини кўрсатарди. Шоуни белига боғлашарди, учлари эса ёнида ёки орқасида осилиниб турарди. Унга баъзан керакли фойдали буюмларни (пичок, чакмоқтош, узук ва б.) осиб кўйишарди (114-а расм).

Нефритдан ясалган *осилчоқлар* “пэйюй” ҳам кийимнинг беағи бўлган, улар ҳам одамнинг ижтимоий аҳолини кўрсатарди.

Бош кийим ва прическалар. Қадим замонларда хитойликлар сочларини қиркмаганлар. Улар сочларини тугунга йиғиб, шпилька ёрдамида мустаҳкамлаб кўяр эдилар. Бош кийимларнинг шакллари ҳар хил бўлган. Уларнинг кийиш одатлари овруполикларникига қарама-қарши бўлган. Агар овруполиклар хурмат билан бош кийимни ечса, хитойликлар эса қайтага уни кияр эдилар.

Очиқ ҳавода ёки бинода ўтказиладиган маросимларда (учрашувлар, аудиенциялар, банкетлар ва б.) бош кийимни кийиш шарт эди.

Қадимий Хитойда бош кийимни ечиш лавозимдан озод қилишни ёки айбига иқрор бўлиб келишини билдирарди.

1644 йилда манжурлар босиб олгандан сунг, хитойликларнинг ташки кўриниши ўзгарди, чунки манжурлар эркакларнинг пешона сочини қирқишга, орқасида қолган сочини эса узун қилиб ўришга мажбур қилдилар.

Бош кийим вояга етганда кийиларди.

Бош кийимда маҳаллий ва ижтимоий белгилар бўларди. Нефритдан осилчоқлар қилинган бош кийим фақат тантанали маросимда кийиларди.

Хитой аёллари одатда бош кийимни деярли кийишмасди, фақат тантанали маросимда, айниқса, тўйда мураккаб бош кийим кийиларди.

Бош кийимлар наमतдан, мўинадан ва тўкилган похолдан қилинарди.

Бош кийимларнинг шакли 6 киррали, 3 киррали, думалок, соябонли ёки соябонсиз, конуссимон ва б. бўлганди.

Оёқ кийимлар. Матодан, каноп толасидан ёки похолдан тўкилган енгил *туфли* “Цзуй”, кейинроқ “ли” деб аталган оёқ кийим кенг тарқалган эди (116-расм). Матодан тўкилган *туфлининг бошлиги* “семян” кўпинча нақшли қилинарди. Қалин таглиги бир неча қават елимланган ва тикилган қоғоздан ишланарди. Чармдан қилинган туфлилар ҳам учраб турарди.

Тантанали туфли “си” икки қават хошия билан безатиларди. Товонининг ён томонлари янчилган чиранок тошдан қилинган бўёқ билан безатиларди. Учи эса, қўшимча елкансимон қўшимча билан безатиларди.

Ёғингарчиликда ёғочдан қилинган *скамейкасимон*, тепаси йўқ *шиппак* “цзи” кийишарди. Матодан қилинган тасма ёрдамида цзи оёққа боғланиб қўйиларди.

Кучманчилар таъсирида Хитойга *чарм этик* “сюэ” кириб келди, шулар қаторида матодан қилинган этик ҳам бўлган.

Цин даврида саройда учи сал кўтарилган ипак ёки чарм этик кийишган. Фукаро амалдорлар квадрат тумшукли этик кийишарди. Бу Осмон ва Ернинг жисмоний ва интеллектуал кучларининг карама-қаршилигини кўрсатарди.

Этик қўнжи — “сюэтун”дан кўпинча чўнтак сифатида фойдаланар эдилар.

116-расм. Хитой оёқ кийимлари: а-похол шиппаклар, б-қавилган матодан туфлилар.

ЯПОНИЯ КОСТЮМИ

Япония — жуда қадим замонлардаёқ цивилизация пайдо бўлган Шарқий Осиёдаги мамлакатлардан бири.

VI асрдан бошлаб Нара шаҳрида император ҳокимияти ва Хитойга оид ривож бошланган эди. VI—IX асрлар феодал Япониянинг энг юқори ютуққа эришган даври эди. XIX асргача (1868 й.) Япония ташқи дунёдан ажралиб турган феодал мамлакат бўлган. Аммо Хитой, Хиндистон, Корея ва Индонезия маданиятлари билан Япония алоқа борлаган эди.

Япония динлари *синтоизм* ("син"-худо, "тао"-йўл) ва VI асрда Корея орқали Хитойдан келган *буддизм* эди.

"Япония маданиятининг муҳим, ўзига хос хусусияти шундан иборатки, бу маданият табиётга онд, яъни табиат намуналарига қараб тузилган ва шу хусусияти билан бошқа Осиё мамлакатларидан, айниқса, Хитойдан фарқланарди" (Сюнкити Акимото. Изучая японский образ жизни. М., 1961.). Табиат билан инокликда туриш японларга одат бўлган. Табиат билан уйғунликка интилиш — япон санъатининг муҳим хусусияти эди.

Япон санъатининг кучи — бу унинг хаддан ташқари оддийлиги ва самимийликда бўлиб, материалнинг моҳиятини тушуниш учун майда-чуйдага эътибор берилмаганлигидадир.

Япон санъатининг асосий негизи шуки — барча атрофдаги нарсалар бадий таъсир остига олинган. Бу санъат — бутун жон-тани билан чамбарчас борланган турмуш санъати.

Японларда гузалликни англаш учун 4 тушунча мавжуд: 3 тушунча (*саби, ваби, сибуй*) томири билан қадимий дин — синтоизм билан асосланади, 4-си эса (*югэн*) буддизм фалсафаси билан борлик.

"*Саби*" — японлар учун гузаллик ва табиийлик бир-бирига айнан ўхшаш тушунчадир. Файритабиий нарса-

лар гўзал бўла олмайди. Фақат махсус сифатларни қўшиб табиийлик яратиш мумкин. Саби — бу табиий занг, архаик мукамал эмаслик, эскиликнинг гўзаллиги, вақт тамгаси. У табиат ва санъат орасидаги алоқани амалга оширадиган воситадир.

“Ваби” — санъат ва кундалик ҳаёт орасидаги кўприк. Ваби тушунчасини, японлар таъкидлаши буйича, сўз билан тушунтириб бериш қийин. Уни сезиш керак. Ваби — бу биронта бежамдорликни, якқолликни, журттага қилинганликни, яъни японлар тушунчасида беодобликнинг йўқлиги. Ваби — бу доимий гўзаллик, доно изчиллик, табиат гўзаллиги, буюмларнинг гўзаллиги — мана шуларнинг ҳаммаси “ваби” тушунчаси билан боғлиқ.

“Сибуй” (саби+ваби) тушунчаси японларнинг буюм билан ишлашига боғлиқ. Япон устаси буюмга ҳукмдор қулга эмас, балки севган аёлига, ундан ўзига ўхшаган бола бўлишини хоҳлаган эркакка ўхшаб ёндошади. Япон рассоми материални зўрламасдан унинг моҳиятини, гўзаллигини кўрсата олади. Япон санъатининг мақсади — тошни, ёғочни, қоғозни ва бошқа материалларни шундай ҳолатга етказиши керакки, улар энг тўлиқ ўз табиий гўзаллигини очиши лозим бўлсин.

Санъат сири шундаки, этилмаганни эшитиш, кўринмайдиганни томоша қилишдир. Бу тўртинчи гўзаллик тушунчаси “югэн”нинг асосидир. Бу шаъмани, тағмаънони усталик билан амалга ошириш, охиригача айтмасдан, шаъма билан яқунлаш ҳам ўзига хос гўзалликдир. Японлар ўткинчи гўзаллик манбаини ҳис қилишган ва уни томоша қилишган (сакуранинг гуллашини, вулқон Фудзияманинг тутунини, сувнинг оқишини ва б.). Ифодали қилиб кўрсатиш ўрнига шаъма қилиш — японлар принципи бўлган. Ҳаётни абадий ривожлантириш ва баркамоллик бири бирига тўғри келмайди деб ҳисоблашарди. Айни шу сабабдан улар симметрияни инкор этадилар. “Уроғлик хатда бўш жойлар мўйқалам билан чизилган жойларига нисбатан кўпроқ маънога эгадир” (Лао Цзы).

Факат битта сўздан ёзилган шеър — “хайку”, битта поэттик сиймодан иборат театр — “ноо” югэнни ифодалайди. Тош ва қумдан ясалган поэма боеи югэн тушунчасининг энг муҳим ютуғи деб ҳисобласа бўлади.

Японлар шу сабабдан буюмларни узоққа чидамайдиган қилиб ясашади.

Япония меъморчилиги узоқ вақт Хитойнинг таъсирида бўлганди (ибодатхоналар, пагодалар ва б.). Меъморчилик ва пейзажнинг бир-бирига уйғунлик билан қушилиши — япон қурилишининг муҳим, ўзига хос хусусияти эди.

Керамика ва чинни санъати юқори эстетик ютукка эришганди.

Ҳайкаллар ёғоч ва бронзадан қилинарди. Майда пластика “нецке” XVII асрда кенг тарқалди. Бу ёғоч ёки суякдан ясалган ҳунармандлар, актёрлар, афсонавий қаҳрамонлар ёки хайвонларнинг ҳайкалчалари эди. Нецке тамаки халтани, қинни ёки камарни тасмасига тақиларди. Бу чўнтаксиз миллий япон кийимининг бир бўлими эди.

Локланган буюмларни, чинни буюмларни, металлопластикани тайёрлаш ва ипак матода кашта тикишда амаллий санъат юқори ютукка эришганди.

Ўзига хос қонун-қонидани, турмуш тарзини фалсафий мулоҳаза этиш, табиатни лирик тасаввур қилиш япон рассомчилигининг асоси бўлган. Тасвирий санъат асосан чизикли бўлган.

Газмоллар Японияда энг қадим замондан маълум эди. Улар зигир, пахта ва каноп усимликларни экар эдилар. VI асрда чет элдан келган қимматбаҳо ипак матолардан аслзодалар учун буюмлар қилинарди.

Япон санъатини ажратадиган хусусиятларидан бири бу газмолдаги нақшни рапортли эмас, балки, расмдай ёки рапорти яширилган қилинарди.

Японлар Осиёдаги матони бўяш техникаларига тақлид қилиб, бир неча газмол бўяш усулларини қўллашганди:

- газмолга эркин расм солиш;
- уйма андаза (трафарет) ишлатиш;
- мумда тасвир қилиш;
- батик;
- босма усулда гул босиш;
- тугун, қисқич ва тасма билан боғлаб матони бўяш;
- газмолга кашта тикиш.

Нақшда асосан табиий манбалар тасвирланарди.

Одамни ташқи дунёнинг бир бўлаги, деб ҳис этиш костюм санъатида ўз нозик аксини топганди.

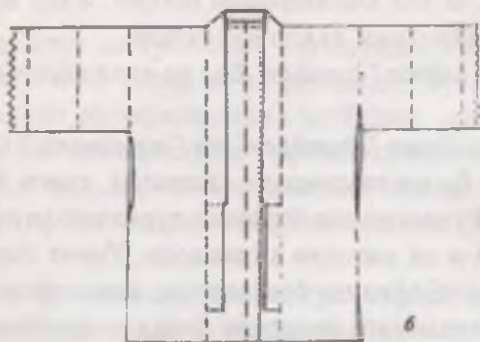
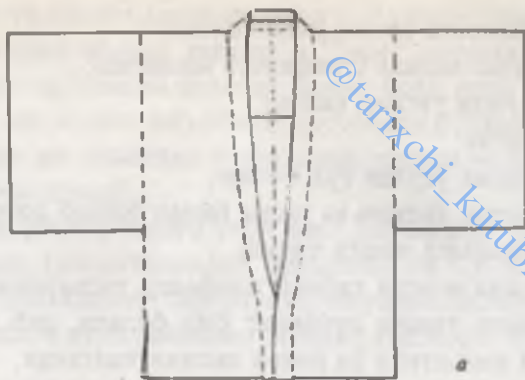
Эркаклар кийими. Эркаклар кийими ички ва устки, елка ва бел кийимлардан иборат. Улар шахснинг ижтимоий аҳволини яққол кўрсатади.

Ички кийим “*ситаги*” бел ва елка кийимларидан иборат.

Бел кийими “*фундоси*” ва “*косимаки*” бўлган. *Фундоси* — бу ип газламадан қилинган, сонга боғланадиган боғич. Фундосининг биринчи турининг узунлиги тахминан 2,25 м оқ матодан қилинарди. Унинг бир учи белдан айлангириб бўғимга боғланарди, иккинчиси эса оёқ орасидан ўтказилиб, орқасида белда маҳкамланарди. Фундосининг иккинчи тури “*эттю фундоси*” биринчисига нисбатан калтароқ бўлиб, белга махсус боғич ёрдамида маҳкамланарди. Уни феодал Японияда самурайлар ва амалдорлар, кейинроқ XIX асрда, аҳолининг барча табақалари кийишарди.

*Косимаки*нинг узунлиги тиззагача бўлган. Матони бўксага айлангириб ўраб, тасма билан маҳкамлашарди.

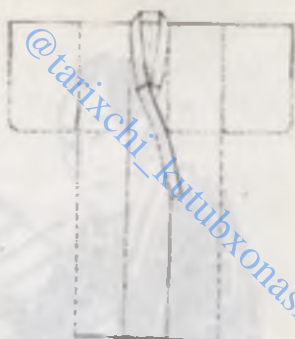
Елка ич кийими “*дзюбан*” ва “*нагадзюбан*” деб аталарди. *Дзюбан* (117-расм) ип газламадан қилинарди, енга эса оқ ёки рангли ипакли матодан бўлиши мумкин эди. Унинг бичими туникасимон бўлган. *Дзюбан* икки булак матодан қилиниб, орқасида ўрта чок тикиларди, ён чоки енг ўмизига ва ён кесимига жой қолдириб тикиларди; ёқа ўмизи ҳам қирқиларди; олд этаги тахминан 3-4 см

117-расм. Эркак ва аёллар дзюбанининг бичими.

торайтириларди. Эни тахминан 12 см мато ёқа умизига ва олдига тикиларди ва ёқа "эри" ва қайтарма олд "окуми" хосил қилинарди. Олиб қўйиладиган ёқа "ханъэри" ҳам тикиларди. Енг бичими туғритуртбурчак шаклида эди. У икки букланиб, енг умизига тикиларди. Енгнинг эни енг умизи узунлиги билан баравар қилинарди. Дзюбанининг орқасига ичидан кокетка (астар) тикиларди.

Ички елка кийимининг яна бир тури нагадзюбан эди. Дзюбанга нисбатан унинг узунлиги болдиргача бўлиб, енгининг эни енг умизидан кенгрок қилинарди ва ортиқча эни енг умизига тикилмас эди.

118-расм. Эркак кимоносининг ташки кўриниши ва бичими.

Эркаклар устки кийими елка ва бел кийимларидан иборат эди. Елка кийимига “*кимоно*” (118, 119-расмлар) ва “*хаори*” кирарди, бел кийимига — “*хакама*”.

“*Кимоно*” (*киру моно* — устидан кийиладиган) XVII—XIX асрларда устки кийим сифатида кенг тарқалганди. Кимоно — халатсимон, узунлиги тўпикқача тушадиган, этаги чапдан ўнга ўралган кийим. Уни кийганда ички кийим ёқалари “*ханъэри*” кўриниши керак эди. Кимонога эни 35см, узунлиги тахминан 9м мато кетарди. Ортиқча узунлиги ёки эни қирқилмасидан чокка тикиларди ёки қайтариларди. Кимононинг асосий бичими ички кийим бичимига ўхшаш эди. У икки бўлак, икки енг, икки олд қийик, икки ёқа “*окуми*”дан иборат эди. Асосий бўлаklar шакли тўғритўртбурчак, қийик тепа томони қия қирқилган тўғритўртбурчакдан иборат эди. Енг ўмизининг узунлиги енг энидан торроқ қилинарди. Елка чизигидан пастрок қийик узун томони билан олдига тикиларди. Ёқа ўмизига ва қийикнинг қия томонига ёқа тикиларди. Кимононинг бичими енг ва енг ўмизининг узунлиги, ханъэрининг бор ёки йўқлиги билан фарқланарди.

Фаслга мосланиб кимоно ҳар хил қилинарди:

— “*хитозэ*” — ёзлик, астарсиз;

@tarixchi_kutubxonasiga

119-расм. Эркаклар кимоноси.

120-расм. Жангчининг костюми.

— “авасэ” — салқин мавсумга мосланиб, астарли қилинарди;

— “косодэ” — қишлик, астар ва авра орасига хом ашэ ипак толаси солинган, аммо қавилмаган;

— “вата ирэ” — кишки, астар ва авра орасига пахта солиниб қавилган.

Совуқ пайтда японлар устма-уст бир неча пахтали кимоно кийишган.

Кимоно сидирға ёки йул-йул туқ рангли ипак матодан тикиларди.

Эркаклар кимоноси кашта қилинган бешта оқ *герб* “мон” билан безатилиши мумкин эди. Улардан учтаси орқасида ва иккитаси олдида бўларди.

Кимононинг устидан белбоғ “оби” боғланарди. Уларнинг икки тури бўлган: “хэко оби” — кундалик кийимда ва “каку оби” — кишилик ва тантанали кийимда. Хэко оби юмшоқ эшилган матодан қилинган, икки қайта бўксадан айлантриб, учларини пастга қаратиб боғланарди. Каку-оби тўқ кўк, жигар ранг ёки кул ранг йўл-йўл қалин ипак ёки ип газламадан қилинарди. У уч қайта бўксадан айлантрилиб, учларини тепага қаратиб унғ томонида тугунга боғланарди.

Улардан ташқари эркаклар кийимида яна бир неча турли белбоғлар бўларди:

— ишқий муносабатларга кийиладиган майда гулли юпка матодан эни тор (5-6см) оби;

— сипо рангли, аёлларникига ўхшаш матодан қилинган, эни 10см, тахланган ҳолда унғ бўксасида галстуксимон боғланган оби;

— тўқ рангли “чайналган” матодан қилинган, эни 10см қалинликда эшилган, шарфсимон, орқада бантга боғланган оби.

Болаларнинг белбоғлари эса учинчи турга ўхшаш, лекин унинг ранги ёркинрок бўлиб, йирик расмли эди.

Устки кийим “хаори” фақат кимононинг устидан ёки хакама билан кийиларди. Бу олди очик халатсимон, узунлиги кимонодан қисқароқ кийим. Унинг олд бўлаклари учма-уч бўлиб, илгакларга илинган иккита боғич ёрдамида бириктириларди.

Одатда хаори астарли қилинарди, аммо кишликлари пахтали ва ёзликлари астарсиз бўлиши ҳам мумкин эди.

Байрам ва расмий тантананага оид хаори қора ипакдан қилиниб, оқ мон билан кашталанади; кундаликлари эса тўқ рангли йўл-йўл бўлиши шарт эди.

Хаорининг бичими ҳам туникасимон бўлиб, қуйидаги бўлимлардан иборат эди: стан, ён кийиклар (ён кийик-

лари бўлмаслиги ҳам мумкин эди), енг ва ёқа бўлган. Хаорининг енг умизининг узунлиги енгини энига тенг. Унинг силуэти пастга қараб кенгайган ёки торайган бўлиши мумкин.

Эркаклар устки бел кийими “*хакама*”нинг ташки кўриниши юбка-иштонга ўхшайди. У узун ва кенг кийим бўлган. Хакама беш асосий бўлимлардан иборат: оғи билан яхлит бичилган тепасининг марказ бўлаги, иккита пойчаси ва иккита белбоғ. Олд бўлақларида пастга қараб кенгайган, дазмолланган, қарама-қарши учтадан тахламалар қилинган; орқа бўлақларида эса устма-уст қилинган учта қарама-қарши, чуқур, диагонал йўналишда дазмолланган тахламалар қилинган. Расмий хакама жуда узун ва плиссировкаланган килинади. Олд ва орқа бўлақларига алоҳида узун боғич-белбоғлар тикиларди, ён чокларининг тепа томонида чуқур кесимлар қолдирилди.

Хакама ип ёки ипак газмолдан тикиларди ва астарли ёки астарсиз бўлиши мумкин эди.

Хакаманинг ижтимоий фарқи фақат матода эди, бичими эса бир хил бўлган.

Японларнинг костюми нимага мўлжалланганига қараб “*паст услуб*” — “*фундаги*” ва “*юқори услуб*” — “*рефуку*” га ажраларди.

Кийимнинг кийилиши қуйидагича бўлганди:

- “*сагефуку*” — иш кийим;
- “*фундаги*” — кундалик кийим;
- “*харэги*” — кишилик кийим;
- “*рефуку*” — расмий-тантанали кийим.

Мисол учун, *рефуку* уч бўлимдан: кимоно, унинг устидан хаори ва йирик плиссировкали хакамадан иборат эди. Кимоно ва хаорининг олди, орқаси ва енгларида оила герби — мон бўлиши шарт эди. Моннинг тасвирлари катъиян белгиланган бўлиб, ҳар бирининг номи бор эди. Рефукунинг ранги тўқ ёки қора бўлиши шарт эди, мон ва бант эса оқ бўларди. Иш кийими — “*сагефуку*” —

куйидаги бўлимлардан иборат эди: елка кийим *хантен*, иштон *момохики*, белбоғ *оби* ва болдирга кийиладиган буюм. *Хантен* туникасимон бичилиб бир бўлак матодан қилинарди, орқасида эса калбаки чок қилинарди. Олд бўлакларига тўртбурчакли қийиқлар ва ёка тикиларди. Енглари тўғритўртбурчак ёки трапециясимон қилинарди. Хантеннинг яна бошқа бичимлари ҳам учрарди.

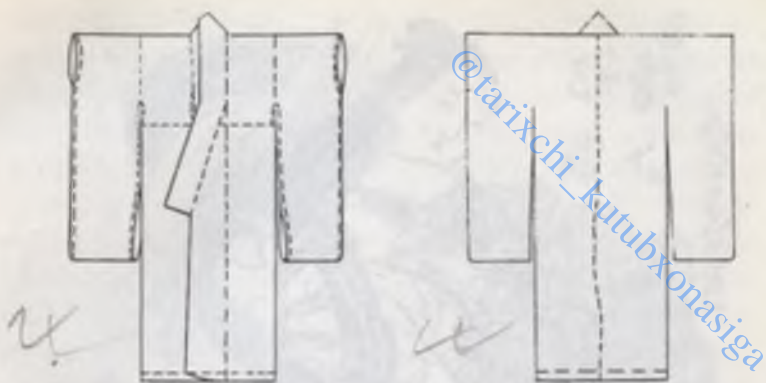
Иштон "*момохики*" тўққиз бўлакдан иборат булган: тўрт кўшалок бўлим — қийиқлар ва узун тор белбоғ. Ҳар битта тўрт қийиқлар ўзаро тикилиб алоҳида пойча ни ҳосил қилади, белбоғ эса тепа қисмининг тахминан ярмисига тикилади. Иштон белда эмас, бўксада маҳкамланади.

Аёллар кийими. Аёллар кийимининг моҳияти — аёл гап қайтармайдиган, қарам, босиқ ва нафис, хушфёъл, мулойим бўлиши лозим эди. Бу хусусиятлар аёлнинг ташқи кўринишида аксини топган эди.

Аёллар кийими ички ва устки, елка ва бел кийимлардан иборат. Ички кийим "*футано*" ва "*хададзюбан*" ёки *косимаки* ва *дзюбан* эди. *Футано* — оқ ип матодан қилинган, узунлиги тиззагача тикилмаган юбка эди. *Косимаки* — муслин ёки қарилар учун оқ ва ёшлар учун рангли крепдан, узунлиги тўпиққача қилинган, тикилмаган юбка. Бу бел кийимлар кимононинг олди очилганда кўринарди.

Дзюбан, *хададзюбан* ва *нагадзюбан* бир хил бўлаклардан иборат эди. Аммо эркакларнинг кийимида енг ўмизи ва станнинг ён чоклари тўлиқ тикилса, аёлларникида эса ён чокиннинг қўлтиқ томони маълум даражада тикилмасдан очик қолдириларди.

Ички елка кийимлар ўзаро эни ва узунлиги билан фаркланади. *Дзюбан* калта, *нагадзюбан* эса узун қилинади. *Хададзюбан*нинг устидан бичими кимонога ўхшаш *нагадзюбан* кийилади ва белбоғ "*датэмаки*" билан боғланарди. *Хададзюбан* совуқ пайтда *косимаки*нинг ўрни-

121-расм. Аёллар кимоносининг бичими.

га кийилади. Ички кийим ип ёки ипак газламадан тикилади.

Устки кийим кимоно ва, баъзан, унинг устидан кийиладиган кийим хаори эди.

Аёллар кимоносининг бичими (121-расм) эркакларникидан фарқланмас эди. Фарқи фақат кимононинг тикилишида бўлган: енгнинг ич томони ва енг ўмизининг қўлтиқ томонидан тикилмасдан очик қолдириларди.

Кимоно жуда қулай кийим бўлиб, қуйидаги хусусиятларга эга:

— белбоғ оби билан биргаликда иссиқни яхши сақлайди;

— енгнинг тикилмаганлиги ва ёқасини ёпишиб турмаганлиги ҳаво алмашинишига имконият беради;

— бичими эркакларникига нисбатан камроқ ўзгаради.

Аёллар кимоноси нимага мўлжалланганлиги матодан билинарди. Башанг кийимларда ёшлар кўк, кул ранг, бинафша, пушти матоларни қўллаган. Нақшлари эса (тўкилган, кашталанган ёки тасвирланган) енгларида ва этагида жойлашганди. Кундалик кимонога эса сипо рангли, кўпинча йўл-йўл матолар қўлланарди. Тантанали пайтда аёллар устма-уст бир неча (учтагача) кимоно кийишар-

122-расм. Аёллар кимоноси.

ди. Бу ҳолда ички кимоноларининг ханъериси ок бўлиши ва устки кимонодан кўриниши шарт эди.

Кимоно устидан белбор "оби" боғланади. У аёллар кийимининг энг муҳим безаги эди. Қимматбаҳо обини маҳоратли тўқувчилар қўлда тўқишади ва ҳашаматли тасвирлар билан безатишади.

123-расм. Аёллар кимоноси.

Оби белдан баландроқ боғланиб, енг ўмизи қўлтиқ тагигача бориб, уни беркитади. Белбор обининг боғлаш усуллари жуда мураккаб. Кимоно кийилгандан сўнг, ортиқча узунлиги кўтарилиб кўкракдан пастрокда махсус тасма билан боғланади. Кимононинг осилиб турган қисми иккинчи тасма билан мустаҳкамланади. Кейин устки

белбоққа нисбатан торроқ ички белбоғ “сита оби” кийилади ва у тасма билан мустаҳкамланади. Фақат шундан сўнг, иккига тахланган асосий устки оби билан гавда бир неча маротаба ўралади. Унинг тепа қиррасининг орасига махсус ёстиқча “облагэ-но-син” қуйилади. Облаге-но-син орқада боғланадиган ёстиксимон бантнинг асоси бўлган. Обининг олд томони каттиқ бўлиши учун махсус картон пластинкаси (“маэ-син” ёки “оби-ита”) ни қуйишади. Шундан сўнг, оби икки қават шнур “обзидамэ” билан мустаҳкамланади. Одатда обзидамэ орқага боғланади, олдда эса декоратив “денгиз” тугун боғланади ёки йирик мунчоқ қадалади.

Обининг тахламларида япон аёллари майда буюмларини солиб юришади, сиғмаганларини эса — *енгинг учи* — “содэ”га солишади, чунки улар сумка олиб юришмасди.

Устки кийим — хаорининг узунлиги модага боғлиқ эди. Унинг бичими эркакларникига ўхшаш, туникасимон бўлган, этак томонини эса сал торайтиришарди. Фарқи эса фақат қўлтиқ томонининг очиклигида эди.

Япон миллий кийим кийиш тартиби қуйидагича бўлган: олдин бўкса оқ мато билан ўралган; кейин оч рангли ёпишиб турган дзюбан кийилган; устидан халат “ситаги”ни ва сўнгра кимоно ва оби, баъзан, хаори кийиларди.

XV асрга қадар улар сочларини ташлаб юришган, кейин причёска қилишадиган бўлишди. Причёскалар хилма-хил бўлган ва кўпинча жуда мураккаб эди (124-расм). Причёскалар ёғоч, бамбук, металл, маржон ва тошбақа косасидан ясалган декоратив тароқлар ва шпилькалар билан безатиларди.

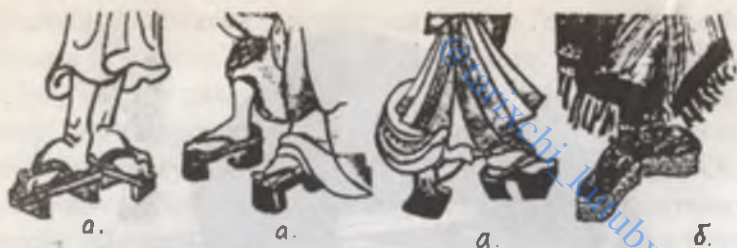
Японларнинг бош кийими бўлмаган. Унинг ўрнига исикда ва ёғингарчиликда соябон тутишарди. Сайрда ва ишлаган пайтда улар текис кенг соябонли похол шляпа-лар, қишда эса — рўмоллар ёки капюшонсимон ёпинчоқлар кийишган.

124-расм. Аёллар соч турмаги.

Оёкка калта пайпоқ кийишарди. Улар пахта ёки шой-идан қилиниб, таглиги эса қалин жун газмолдан эди. Уни ибодатхона, театр ва уйда ҳам кийишарди.

Оёқ кийими “гета” ва “дзори” бўлган (125-расм). Скамейкасимон ёғоч тагликли оёқ кийим *гета* японларнинг миллий пойабзали ҳисобланади. *Дзори* — оёкка чарм

125-расм. Япон оёк кийимлари: а-гета, б-дзори.

тасма ёрдамида мустаҳкамланган, юмшоқ тагликли пойабзал бўлган.

Япон миллий костюмида иссиқ пайтда елпиғичлар қўлланган. Уларнинг бир неча тури бўлган. I асрда хитойликларга тақлид этилган қоғоз елпиғич “*утива*” кенг тарқалган эди. VII асрда Японияда ихтиро қилинган тахлама елпиғич “*оги*” аскарлар костюмига кирди. Улар уни белбоғига қистириб юришарди. X асрда оги аристократлар орасида тарқалди. Японларда ўзига хос пантомима — “елпиғич тили” — тузилганди. Елпиғичлар олтин ёки кумуш иероглифлар билан, шеърлар ва нозик расмлар билан безатиларди. Гуллар, қушлар, пейзажли расмлар, ҳар хил сахна жанрлари: одам шакллари ва каллиграфия ажабланарли уйғунли яхлитлик касб этиб, елпиғичнинг нақш тасвирларига табиий равишда уйғунлашарди.

Эркаклар белбоғининг мажбурий қисми “*инро*” бўлган. Бу дори, хушхидлар ва пасталарни солиб юрадиган қутича эди. Улар хайкалча нэцке ёрдамида белбоққа қистирилиб қўйиларди. Одатда, инро ёғочдан қилиниб, олтин ёки рангли лок билан сирланарди ва рангли расмлар билан безатиларди. Йирик буюмларини квадрат шаклли ип ёки ипак газмолдан қилинган “*фуросики*” да олиб юришарди.

ЎРТА ОСИЁ АНТИК КОСТЮМИ

Милоддан аввалги 2-минг йилликнинг охири — 1-минг йилликнинг бошларида Ўрта Осиёда йирик қулдорлик давлатлари Бактрия, Сўғд ва Хоразм пайдо бўлганди.

Ўрта Осиёнинг катта қисмини милоддан аввалги VI асрда Эрон аҳмонийлари, улардан сўнг милоддан аввалги 329—327 йилларда Искандар Зулқарнайн қўшинлари босиб олиши ҳам бу ерда қулдорликнинг янада ривожланишига таъсир этган. Милоддан аввалги III аср ўрталарида Ўрта Осиёнинг ғарбида йирик қулдорлик давлати — Парфия вужудга келган. Кўпгина ёзма манбаларга кўра у ҳатто Рим империясининг ҳам хавфли рақибига айланган.

Археологик қазилмалар натижасида топилган қабарта суратлар, олтин ва кумуш идишларга ишланган бўртма манзаралар, турли хил тангалар фикримизга ёрқин далил бўла олади.

Ўрта Осиёда қулдорлик маданияти милоддан кейинги I—III асрларда, яъни Кушон подшолиги даврида ўзининг энг юксак даврини бошдан кечирганди. Бу юксалиш, албатта, ўз-ўзидан юз бермай, унинг бир қатор омиллари ҳам бордир. Бу ҳоллар, даставвал синфий зиддиятларнинг кескинлашуви, жамоанинг емирилиши, эркин жамоа аъзоларининг ҳаддан ташқари қашшоқланиши билан борлик бўлганди.

Парфия подшоҳлиги инкирозга учрагандан кейин (III асрнинг биринчи ярми) Ўрта Осиёнинг ғарбий вилоятлари, асосан, Эрон сосонийлари қўлига ўтди. IV—V асрларда Бактрия ва Сўғдиёнада эса Эфталитлар давлати пайдо бўлди.

Уруғ-аймоқлар уюшиб яшашига қўниккан Ўрта Осиё халқлари айниқса дехқончилик ва чорвачиликка зўр бердилар. Улар чорва молларини асраш мақсадида кенг майдонларни камраган қалъалар курдилар.

Буюк юнон муаррихлари Геродот, Квинт, Курций Руф, Плутарх, Арриан, Диадор, Старбон, Помпей Торг, Юстин, Аристотель, Ксенофонтлар Ўрта Осиё халклари ҳақида ажойиб тарих битганлар. Мисол учун, ёзма манбаларга кўра, Ўрта Осиё халклари кўпинча скифлар деб аталган. Юнон муаррихи Помпей Трог Ўрта Осиё халклари ҳақида гапириб, “Қадимийликда улар мисрликлар билан баҳслашардилар”, деб ёзган.

Ўрта Осиёда орамий, юнон, форсий ёзувлари кенг тарқалган. Улар моддий ва маънавий маданиятнинг кейинги равнақиға бекиёс таъсир кўрсатди.

Шу даврга тааллуқли расмларда ва ҳайкалларда ер ва унумдорлик худоси Анахита, отликлар, ҳайвонлар, ҳаёлий махлуқлар шакл-шамойилларини кўрамиз. Афросиёб топилмалари орасида чакмон, узун кўнжли этик, учли бош кийим кийган, бўйниға кимматбаҳо маъданлардан безаклар осиб олган ҳайкалчалар диққатимизни тортади.

Қадимда зарб этилган тангалар, идиш-товоқлар, курол-аслаҳаларға туширилган расмларда табиат манзараларини, одам ва ҳайвонлар тасвирини кўрамиз.

Айритомдан топилган ёдгорликларға кўра Ўрта Осиёда мусиқа санъати тараққий топган.

Ўрта Осиё халклари қадимда ажойиб меъморчилик обидаларини бунёд этдилар. Қадимдан қолган катта ёдгорликлар — Қўйқирилган қалъа, Тупрок қалъа, Айритом, Ёнбош қалъа, Далварзинтепа, Варахша ва бошқа тарихий жойлардан топилган ажойиб саройлар, қадимий санъат намуналари: меъморчилик, тасвирий санъат, наққошлик, ҳайкалтарошлик асарлари ўтмиш аждодларимизнинг юксак ақл-заковатидан далолат беради.

Ўрта Осиё ва Эрон халқларининг қадимги маданий меросининг асл дурдоналаридан бири бу муқаддас “Авесто” китобидир. “Авесто” зардуштийлик динининг муқаддас китоби бўлиб, бу дин куртаклари ибтидоий жамоа даврида пайдо бўлган. Зардуштийлик кулдорлик ва илк феодализм даврида Ўрта Осиёда асосий диний эъти-

код сифатида кенг тарқалган. Зардуштийлик бу ўлкаларда ислом дини жорий этилган илк даврларда ҳам бир неча йиллар сақланиб қолган. “Авесто” нафакат диний китоб, балки кўп мамлакатларнинг узоқ асрлардаги тарихи, ижтимоий-иқтисодий ҳаёти, тили, ёзуви, бадий маданиятини ўрганишда ҳам буюк манбадир.

Зардуштийлик моҳияти — эзгулик ва ёвузлик (яхшилик ва ёмонлик) ўртасидаги қарама-қаршиликка асосланган.

Кушонлар империяси даврида Ўрта Осиёга Ҳиндистондан буддизм дини кириб келган. Империянинг маданий марказларида барпо этилган будда ибодатхоналари ўша замон санъати билан безалганлиги билан ажралиб туради. Буддизм Кушонлар давлати томонидан мафкурага айланган бўлсада, аслида бу дин унчалик эътибор топмади.

Кушон подшолиги даврида мустаҳкам истехком-шаҳар қурилиши кенг ривожланганди. Шаҳарлар қалин деворлар билан ўралган, уларнинг ичида аркалар бўлиб, ҳар хил бинолар қад кўтарган. Сопол идишлар ниҳоятда нафис, нозик ва хилма-хиллиги билан ажралиб турган. Амалий санъат кенг тараққий этган. Зеб-зийнат буюмлари, меҳнат ва жанг қуроллари ва мато тўқиш ривожланганди.

Қадимий Ўрта Осиё санъат ёдгорликлари антик даври кийимларининг турлари билан танишишга бой имконият беради.

126-расм. Терракотадан ишланган хайкалча. Бош-Тева. Бухоро вилояти. Янги милод боши.

127-расм. Терракотадан ишланган аёл ҳайкали. Самарканд. Янги милоднинг боши.

Юнон муаррихи Геродотнинг маълумоти бўйича, ҳамма қабилладаги одамлар, хаттоки эркаклар ҳам, кийимсиз юришни уятли деб ҳисоблашарди.

Аёллар костюми. Аёллар костюми юнонсимон, скифсимон ва ҳиндсимон бўлганди. Улар ички ва устки: елка, бел, бош ва оёқ кийимлардан иборат эди.

Аёллар кўйлагининг икки тури учрарди. *Биринчиси* — туникасимон бичимли кўкраги тагида ва белида белбоғ билан боғланган тўғри кўйлак эди (126-расм). Унинг ёқа ўмизи думалок бўлган, олди эса томчисимон кесимли эди. Кўйлакнинг *иккинчи* тури *юнон хитонига* ўхшаш (127-расм) эди: буй баравар мато парчасини елкада тўғноғич билан бириктиришарди, этагининг ён бурчакларини тугунга боғлаб кўйишарди (антик юнон хитонларда эса этаги эркин тушиб, драпировкаларди).

Бу кўйлак белида ёки кўкрагини тагидан белбоғ билан боғланарди.

Устки кийимлари *скифсимон* кафтанлар ва ёпинчоклар (128-расм) бўлган. Кафтан бичими туникасимон бўлган, шакли тўғри ёки гавдага ёпишиб турган. Тор енги узун эди, баъзан, кўндаланг тахламалилари ҳам учрар-

ди. Кафтанлар тик ёки диагонал йўналишида қавиларди. Ёқа ўмизи ва олди тўқилган тасма билан безатилганди.

Кўйлак ёки кафтан устидан ёпинчок кийишарди. Улар бўй барабар тўғри туртбурчак матодан қилиниб, елкага ташланарди, олд учлари эса тўғноғич билан бириктириларди.

Бел кийими — узун, этикка киргизилган иштонлар эди. Улар кўйлакнинг тагидан кўриниши мумкин эди.

Бош кийимлари конуссимон наматдан қилинган қалпоқлар, юмшоқ ясси шапкалар, салласимон, тожсимон бош кийимлар ва ёпинчоқлар бўлган.

Причёскалари мураккаб ва хилма-хил бўлган. Ўрилган сочлар турли усулда турмаланганди (129-расм).

Безак тақинчоқлар: тожлар, зираклар, тиллақошлар, гривна ва бошқалар бўлган.

Оёқ кийимлари юмшоқ этик эди, гоҳида, кўнжининг тепа қисми қайтарилиши мумкин эди.

Буддизм туридаги кийимлар куйидагилардан иборат эди:

— гавдага ёпишиб турадиган ёки сер драпировкаланган кўйлак; устидан тугма ва нақшли тасма билан безатилган узун кўндаланг тахламли энгли кўйлак ёки кафтан ва яна устидан кийилган енгсиз кўйлак. Устки кийими ёпинчок. Бош кийими — юмшоқ, бир учи елкага ташланадиган рўмол. Безаклари: бўйнида гривналар, биллакузуклар, пешона осилчоқлари, тиллақошлар, оғир зираклар ва маржонлар бўлган;

128-расм. Терракотадан ишланган аёл хайкали. Самарқанд. III—IV аа.

129-расм. Аёллар бош кийимлари ва соч турмаклари. I—III аа.

— туникасимон, тор, узун, кундаланг тахламли енгли кўйлак, устидан бели боғланган хитонлар ёпинчоққа уралган эдилар; драпировкаланган иштонлар буксада кенг юмшоқ белбоғ ёрдамида маҳкамланганди;

— прическалари ҳар хил ва мураккаб бўлган: юзининг айланасига жойлашган ўрилган сочлар ёки жингалаклар.

Эркаклар костюми. Уларнинг кийими ҳам елка ва бел, устки ва ички кийимлардан иборат.

Елка кийими ички кўйлак ва устидан кийиладиган кафтандан иборат. Уларнинг бичими туникасимон, шак-

ли тўғри эди. Кийим гавдага сал ёпишиб турарди. Узунлиги буксасидан пастрок ёки тиззагача эди. Узун енги тор ёки кундаланг тахламали бўлган. Белга белбоғ борлашарди. Бел кийими тор ёки кундаланг тахламали иштонлардан иборат эди. Бош кийимлари ясси ёки конуссимон қалпоқлар бўлган. Оёк кийимлари эса юмшоқ, тепаси қайтарилган этиклар эди.

Шундай қилиб, Ўрта Осиё антик костюмига скифлар, эллинлар ва хиндларнинг таъсири бўлган. Аммо Ўрта Осиёликларнинг кийимларининг шаклида, кийиниш одатларида, кийим турларида маҳаллий одатларига оид хусусиятлари мавжуд бўлган ва у жуда кенг, бой тарихга эга эди.

ИЛК ЎРТА АСР ЎРТА ОСИЁ КОСТЮМИ

Ўзбекистон худудида кулдорлик муносабатларининг илк феодал муносабатларига ўсиб ўтиши учун зарур шарт-шароитларнинг етилиши III—V асрларга тўғри келади. VI—IX асрлар давомида илк феодал жамияти бу худудда узил-кесил қарор топди.

V асрда Ўрта Осиё ва Қозоғистон худудини ишғол этиб, ўз давлатини вужудга келтирган хунн қабилалардан иборат эфталитлар хукмронлиги даврида феодал муносабатлари анча ривож топади. Эфталитлар билан Эрон сосонийлари узоқ вақт уруш олиб бордилар. Эфталитлар зарб этган тангалар савдо-сотик муомаласида муҳим роль ўйнайди. Улар маҳаллий аҳоли билан тобора аралашиб, ўтроқ ҳаёт кечира бошлайдилар. Бу даврда бир қатор шаҳарлар бунёд бўлиб, савдо-сотик кенгайди. Шаҳарларда йирик қарвонсаройлар, шинам уй-жойлар ва ибодатхоналар қад кўтаради.

VI асрда ҳозирги Олтой ўлкаси худудида кўчманчи турк қабилаларининг бирлашуви натижасида турк хоқон-

лиги ташкил топди. Турк хоқонлиги хукмронлик таъсирининг ўсиб бориши Ўрта Осиё халқларининг кейинги тарихий тақдирида алоҳида ўрин тутди. Унинг кучли зарбалари таъсирида Ўрта Осиёдаги эфталитлар давлати барбод бўлди. Бу даврда феодал муносабатлари ўсиб, мустахкамланиб борди. Турк хоқонлиги савдо-сотиқ ишларини жонлантирди, Фарбий Осиё, Эрон ва Ўрта Осиёдан бошқа давлатларга, Хитойга борадиган савдо қарвонларини, “Ипак йўли”ни осойишта бўлишини таъминлашга ҳам катта эътибор берди. Бунинг ёркин ифодаси шуки, бу даврда бунёд этилган ва обод бўлган шаҳарлар ва аҳоли яшаш жойлари асосан қарвон йўллари бўйига қурилган.

VI асрнинг 80-йилларига келиб Турк хоқонлиги шарқий ва ғарбий қисмларга ажралиб кетди. Бундай вазиятдан араб истилочилари фойдаланиб қолдилар.

VII аср бошларида Арабистон ижтимоий-сиёсий кучлари янги дин — *ислом* ғояси байроғи остида қисқа муддат ичида ўз мавқеларини мустахкамладилар. Бутун Арабистон, Олд Осиё, Эрон ҳудудлари араблар томонидан босиб олинди, у ерлардаги халқлар мажбуран ислом динига бўйсундирилди.

VIII аср бошларидан эътиборан араб босқинчиларининг асосий диққати Ўрта Осиё ерларига қаратилди ва бу ерларни ишғол қилдилар.

Ўрта Осиёга ислом динининг ёйилиши ҳамда у билан боғлиқ бўлган диний расм-русмлар, шарият ва тарикат қонун-қоидалари, ақидаларининг таркиб топиб бориши, маҳаллий халқ намояндалари учун муайян ижобий роль ўйнади. Одамлар ҳар хил худолар, чилтонлар, муқаддас саналган нарсаларга сифинишдан халос бўлиб, яккаю ягона Оллоҳ таолога, унинг расули Муҳаммад алайҳиссалом кўрсатмаларига эътиқод ила амал қиладиган бўлдилар.

Ўрта Осиёга бостириб келган араблар бу ерда ўзларига қараганда анча юқори даражада бўлган моддий ва маънавий маданиятга, юқори турмуш даражасига дуч кел-

130-расм. Эркаклар устки кийими: 1, 2-олди очик халатсимои кийими ва унинг бичими; 3, 4-олди берк кийимлари ва уларнинг бичими.

дилар. Шу боисдан улар пировардида бу ердаги халкларнинг илғор маданияти, урф-одатлари ва анъаналарини қабул этиб, сингишиб кетдилар.

Тарихий ва археологик маълумотлар Сўғдиёна, Бактриянинг юксак даражадаги ўзига хос маданияти, санъати ҳақида гувоҳлик беради. Афросиёб, Варахша, Панжи-

131-расм. Эркаклар устки кийими. Сўғд, Панжикент. VII-VIII аа.

4-мусикачи; сўғдликлар эмас; 5, 6-аслзодалар вакиллари;

Варахша; 8-Бухоролик

кентдаги қазилмалардан топилган санъат буюмлари Урта Осиё халқлари қадимги ва илк ўрта аср маданиятининг нақадар бойлигидан дарак беради. Сарой ва ибодатхона, турар жой бинолари, деворлардаги нақшу нигоралар.

сўрдаклар: 1-аслзодалар вакили, 2-савдогар, 3-кохин.
Афросиёб: 7-Самарқанд шохига яқин шахслар — турклар;
аслзодалар вакили.

шоҳона базми жамшидлар, рақслар, пиёда ва отлик жангчиларнинг савашлари манзараларидан айрим сахналари, одамларнинг ҳайкалчалари, одам ва ҳайвонлар сурати туширилган ёроч ўймакорлиги буюмлари, Муғ тоғи ва

Афросиёбда топилган суғд ёзувлари Ўрта Осиё костюм тарихини ўрганишга янги йўл очди.

Илк ўрта аср рассомчилик услуби нозик, композицияси динамик кучларга тўла, қатнашувчиларнинг ҳаракатлари ва ҳолатлари пластикли, одамларнинг сиймолари имкон борича типиклаштирилган бўлган. Деворий тасвир ва коропластика санъати Ўрта Осиё матолари ва костюми тўғрисида бой маълумот беради. Уларнинг тахлили бу даврда тўқимачилик санъати юқори даражага эришганлигини кўрсатади. Тоғли жойларда жун, водийларда — ипак ва ип матолар қўлланарди. Улар асосан органик бўёқларга бўяларди. Бир ёки кўп рангли ипаклар, сидирга ёки нақшли ип газмоллар, зар қўшиб тўқилган матолар кийимларда қўлланарди. Нақшлари тўқима, босма ёки тугунча усулида қилинарди. Нақшда асосан геометрик, ўсимлик, хайвоний, фантастик ва қарта мавзулари учрарди. Нақш композицияси икки-уч ёки тўрт рангли бўлган. Ранг гаммаси қизил, сариқ, яшил, оқ, қора эди.

Ўрта Осиё газмол марказларида “занданачи” каби кўк рангли ипак ва бошқа матоларнинг ишлаб чиқарилиши ёпиштирма ясси, ғилоф кийимларнинг пайдо бўлишига олиб келди. Кийимнинг композицион маркази мато бўлганди.

Илк ўрта аср костюмида ўз манбалари бор эди. Кушон, эфталит, сосоний, турк, ҳинд, эрон таъсирлари билан маҳаллий мерос маълум даражада умумий услуб яратганди. Бу даврда эстетик идеаллари бадий услубга мос бўлганди.

V аср эркаклари кучли, бақалок, юмалок юзли, бодомсимон кўзли, калта қирқилган сочли, соқолсиз тасвирланган. Уларнинг кийими отга миниб юришга мос бўлиб, куйидагилардан иборат эди: калта кафтан ва кўйлақлар, кенг иштонлар ва баланд кўнжли этиклар (130-132-расмлар). Елка кийимида трапеция шаклли туника-

132-расм. Олди берк эркаклар устки кийими. Панжикент. VII—VIII аср боши. 1-шоҳ; 2-шоҳга яқин шахс; 3-хизматкор. Елкани безатиш турлари: 4-Сўғд (Панжикент), 5-Сўғд (Варахша); 6-Тоҳаристон (Чаганиан-Афросиёб).

симон бичим ён кийиклар ёрдамида (кийиклар қўлтиғидан ёки белидан тикилиши мумкин эди) ҳосил қилинарди. Иштон бичими уч бўлақдан, яъни иккита пойча ва битта оғдан иборат эди.

Этник дифференциацияси ҳам белгиланарди: эфталитлар костюмига олди очик бир томонлама қайтармали,

133-расм. Олди очик эркаклар устки кийимлари. Тохаристон. Балалык-тепа. VI а.: 1-аслзодалар вакили ва хизматкор бир томони қайтармали кийимда; 2-икки томонлама қайтармали кийимда аслзодалар вакили; 3-Бамнан, VII а. икки томони қайтармали кийим; 4-Фундукистон, VII а., икки томони қайтармали кийим.

туникасимон бичилган, билагида торайтирилган узун енг-ли ва этагида ён кесиклари қилинган кафтан кирарди. Уларнинг ёқаси, ён кесиклари, олди, этаги, енгининг учи бошқа мато билан безатиларди. Иштонларни пойчаси ва

болдиригача ён чоки бошқа рангли мато хошияси билан безатиларди.

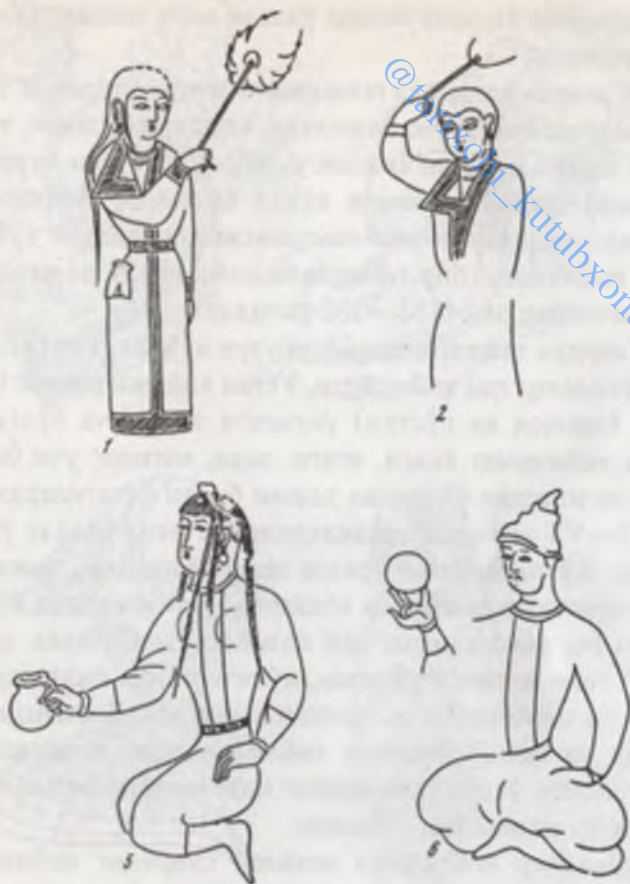
Бу даврда идеал аёл гавдасини мағрур тутарди. У туладан келган, кенг юзли, назокатли, қошлари ёйсимон, туғри фарк килиб очилган силлик узун сочли, туғри бурунли, кичкина оғизли ва нозик қўлли бўлганди. Аёлларнинг кийими эркаклар кийими комплексига ўхшаш эди: кўйлақлар, кафтанлар, бир томонлама қайтармали ёпинчоқлар ва иштонлар эди (133—135-расмлар).

Улардан ташқари шлейфли узун кўйлақ, кофта, юбка ва пўстинлар ҳам кийишарди. Устки кийимларининг (кафтан, ёпинчоқ ва пўстин) узунлиги тиззагача бўлганди. Елка кийимнинг ёқаси, этаги, олди, енгнинг учи бошқа рангли матодан қилинган хошия билан безатиларди.

VI—VII асрларда эркакларнинг эстетик идеали ўзгарганди. Қўпол кучнинг ўрнига ақл ва нозиклик келганди. Қад-қомати келишган ва аёлларга хушмуомалали бўлган киши шу даврда мард, деб ҳисобланарди. Идеал эркакнинг бели ингичка узунрок, қўли ингичка билагузук ва узук билан безатилган бўлиши керак эди. Костюмда чорвадор ва шаҳар аҳолиси кийимларининг ассимиляция бўлганлиги, ўтроқ халқларнинг маданиятига қизғин қўшилиши ўз ифодасини топганди.

Эркаклар костюмида аввалги даврнинг кийимлари қаторида икки томонлама қайтармали турк кафтанлари кенг тарқалганди. Кафтан гавдага ёпишиб турарди, узунлиги эса бўксагача бўлиб, ён кесими бўлмаганди. Декоратив мато билан фақат ёқаси ва енг учи безатиларди. Устки кийим — ёпинчоқ ҳам икки томонлама қайтармали бўлган. Бу даврда этиклари ҳам нозик бўлган.

VI—VII асрларда аёлларнинг эстетик тинсоли ҳам ўзгарганди. Энди у бели ингичка, юзи нозик аёл эди. Кийимнинг янги чегаралари янги пластик сиймосини яратганди. Косметика бунга анча ёрдам берди. Аёлларнинг кийими эркаклар кийим комплексига ўхшаш эди. Улар-

134-расм. Эркак ва аёллар кийимининг бир хил шакллари.
ёпинчоклари: Сўрд: 5,6-аёл ва эркак кўйлаклари:

дан ташкари, аёллар кийим ансамблида нимчалар, кофта-лар, тўғри шакли юбкалар ва узун кўйлақлар учраганди.

VII асрнинг охирида — VIII асрнинг бошларида Ўрта Осиё халқлари костюмининг бичими мураккаблашганди. Танага ёпишиб туришига қулайлик берадиган ўтқазма енгли кийим пайдо бўлди. Кафтан ва ёпинчокларнинг безагида қушонлар туникасимон кўйлагининг безакла-

Тоҳаристон: 1, 2-аёл ва эркак чопонлари; 3, 4-аёл ва эркак
7, 8-аёл ва эркак ёпинчоклари.

рининг таъсири сезиларди. Ёпинчокларда ранг-баранг матодан қилинган хошияли қийиқлар пайдо бўлган; уларнинг этаклари ва ёкаларининг беазаги ҳам ўзгарганди.

Кийимларнинг узунлиги энди тиззадан пастда жойлашган. Туникасимон бичим ҳам ўзгарган: енглари елкадан сал пастроқ тикиларди ва елка чоклари декоратив мато билан безатилганди.

135-расм. Аёллар устки кийими — ёпинчоклар: 1-Болалық тепа, 2-Панжикент; 3-Варахша; 4-Шаркий Туркистон.

Эркаклар ва аёллар костюмида тақинчоклар муҳим роль ўйнаган. Улар шахснинг ижтимоий холини кўрсатарди. Аёл ва эркаклар зирак, қўл ва оёқ билагузукларни, маржонларни, кўкрак осилчоқларни ва камарларни тақишарди. Тохаристонда фақат эркак ва аёл хизматчилар белбоғ кийишарди, аслзода аёллар эса белини боғламасди.

Араблар истилосидан кейин Ўрта Осиёда (IX—XII асрлар) феодал муносабатлар янада мустахкам негизда қарор топа борди.

X асрда Шарқий Туркистон ва Еттисувда Қорахонийлар сулоласи номи билан аталган қудратли феодал давлати вужудга келди. Унинг таъсир доираси Ўрта Осиёнинг Сомонийларга аввал тобе бўлган катта худудларга ёйилди. Қорахонийлар давлатида ўтрок ва ярим ўтрок ҳолда яшай бошлаган турк ва туркклаша бошлаган аҳоли Хоразм ва Тошкент воҳаларида, Фарғона ва Сўғдиёна ерларида асосий кўпчиликни ташкил этарди.

X асрнинг иккинчи ярмига келиб феодал хўжалиги ўсиши ва чўлли кипчоқлар, Волгабўйи халқлари ва Шарқ мамлакатлари билан савдо-сотикнинг йўлга қўйилиши натижасида Хоразмнинг мустақиллиги кучая бошлади, чунки Шимолий ва Шарқ мамлакатлари билан савдо-сотик ишлари Хоразм орқали амалга ошириларди.

IX—XII асрларда Ўрта Осиёда фан ва маданият бобида шу қадар ажойиб фан кашфиётлари ва тадқиқотлари яратилдики, бу ўтмиш аждодларимизнинг жаҳон маданияти хазинасига қўшган бебаҳо ҳиссасигина бўлиб қолмасдан, уларнинг даҳоси ва ақл-заковатининг ниҳоятда юксаклигидан ҳам далолат беради.

Ўрта Осиё халқларининг ушбу даврдаги маданияти, санъати ва маънавияти даражасининг нечоғли ўсганлиги, тараққий этганлиги далилини Бухоро, Пойкент, Афросиёб, Варахша, Ахсикент шаҳарлари харобаларидан, ҳозиргача сақланиб қолган ажойиб минора, мадрасалар ва мақбаралардан (Бухородаги Исмоил Сомоний мақбараси, Туркистондаги Аҳмад Яссавий мақбараси ва х.к.) ҳам билишимиз мумкин.

XIII аср бошларига келиб Ўрта Осиёда феодал муносабатлар янада кучайди ва кескинлашди. Бу сўзсиз марказий ҳокимиятни заифлаштирди.

XIII асрда мўғул қўшинлари Ўрта Осиёни ишғол этдилар. Босиб олинган шаҳар ва қишлоқлар шафқатсизлик билан таланиб, хонавайрон қилинди. Турмуш ва маданияти ғоятда паст бўлган кучманчи мўғуллар маҳаллий маданият обидалари ва ёдгорликларни хароб қилдилар.

XIV асрнинг 50—60-йилларида Мовароуннаҳр анча мураккаб даврни кечирди ва мўғул истилочиларининг бу ерларни истило қилишига олиб келди. XIV асрнинг иккинчи ярми — XV асрнинг бошларида Амир Темур ўзининг буюк империясига асос солди. Бу даврда Мовароуннаҳр мисли кўрилмаган даражада тараккий этиши билан нишонланди. Темурнинг авлодлари давлатнинг юксалишини давом эттирди. Темурийлар даврида Мовароуннаҳрда ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳаёт ўз маромида давом этди.

Бу даврда хунармандчилик бирмунча ривожланди ва савдо-сотик ишлари анча кенг ривож топганди. Ўрта Осиё кўп мамлакатлар билан савдо-сотик ва дипломатик алоқада бўлган. Ўз навбатида қўшни Ҳиндистон, Эрон, Балх, Россия ва бошқа мамлакатлардан катта-катта савдо қарвонлари бу дийёрга келиб турган. Ўрта Осиёдан чет мамлакатларга асосан тўқимачилик маҳсулотлари, бўз, ҳар хил рангдаги матолар, гиламлар, мис идишлар чиқариладди ва улар Шарқ бозорларида асосий ўринлардан бирини эгалладди.

Ўрта Осиё кеч ўрта аср даврининг миниатюрачи расомлари санъатда бой мерос қолдирган эдилар. Камолитдин Бехзод, Муҳаммад Чағри, Муассин Абдулло, Муҳаммад Мурод Самарқандий каби расомлар шу даврдаги аҳолининг барча табақаларини, турмуш тарзини, ташқи кўриниши, кийишган либосларини юксак маҳорат билан тасвирлашган. Аммо костюм билан миниатюра оркали танишганда тасвирларнинг шартлилигига аҳамият бериш керак. Матоларнинг ранги аслида ва расмда ҳар хил бўли-

ши мумкин, чунки расм ва матони бўяш учун бўёқлар хар хил бўлган.

Миниатюраларга кўра, Ўрта Осиё кийимида асосан сидирға ок, зангори, бинафша, кул ва жигар ранглар учраганди. Нақшли матолар жуда кам қўлланганди, йўл-йўл матолар асосан хинд ва эронликларники эди. Ўрта Осиёда фақат XVIII аср охирида улар кийимда қўлланганди.

Эркаклар костюми. Эркаклар либоси устки ва ички, елка ва бел кийимлардан иборат эди.

Устки елка кийимлари турли чопон ва чакмонлардан иборат бўлган. Энг кенг тарқалган кийим — олди очик чопон эди. Уларнинг бичими бир хил — туникасимон — бўлиб, деталлари, беагаги, матоси ва кийиш усули билан фаркланарди. Олди очик кийимлар калта ва узун енгли ёки енгсиз бўларди. Улар туникасимон бичимли бўлган ҳолда, орқа бўлагининг ўртасида ёқа ўмизидан белигача виточка қилинарди ва шунинг ёрдамида кийим гавдага ёпишиб турарди. Одам ҳаракатига қулай бўлиши учун ён чокларининг пастида кесик қолдириларди. Чопонлар қайтарма ва тик ёқали ёки ёқасиз бўларди. Ёқалар ва қайтармалар бошқа рангли матодан қилинарди. Аслзодаларнинг кийимида мўйна ёқалар ҳам учрарди. Ёқаларнинг шакли асосан трапециясимон бўлган. Одатда ёқалар қора рангли қилинарди, Бухорода эса XVI асрда зарбоф кашта тикиларди.

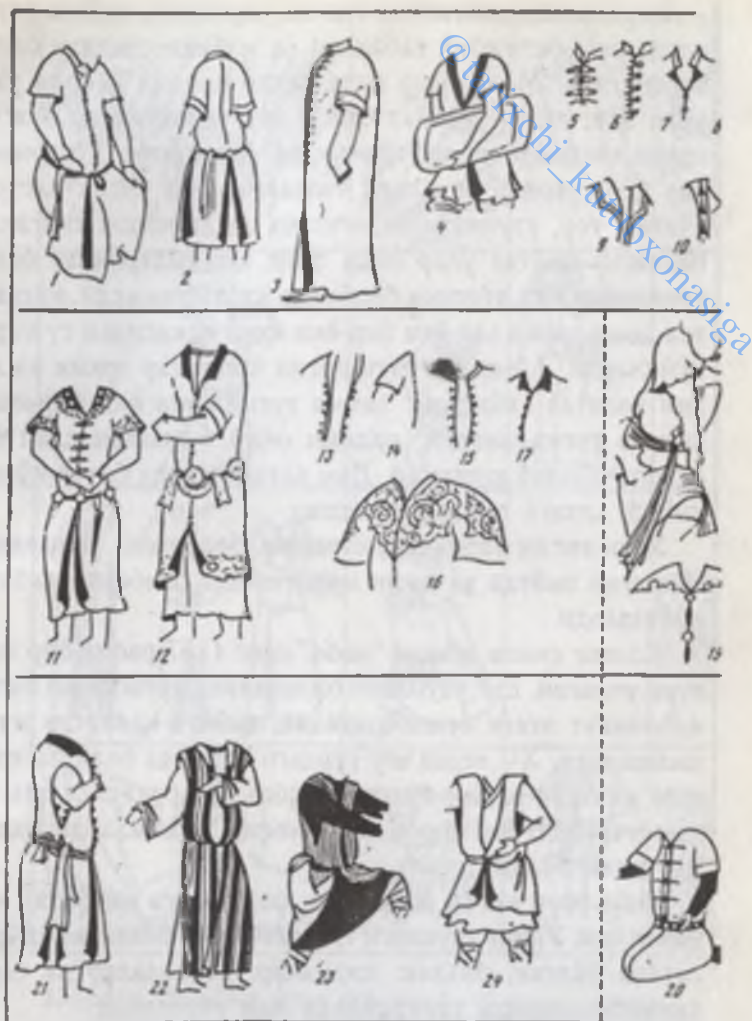
Чопонлар астарли эди. Астарининг матоси ва унинг ранги бошқа бўларди. Мўйна астарли, мўйна шол ёқали, бўйи ва енги жуда узун чопон “*фараджи*” (136-расм) деб аталарди. Унинг енгида қўлни чиқазиш учун кесик қилинарди.

Кўпинча чопонлар изма ва тугмалар ёки боғичлар ёрдамида тугмаланарди. Тугмалар асосан бойларнинг кийимида учраган. Тугмалар бу кийим турида XIX асрда йўқолганди.

136-расм. Эркаклар устки кийими: 1—19-узун энгли олди очик чопонлар, уларнинг деталлари ва безаклари; 20—24-елка каштасининг ривожланиши.

Аслзодаларнинг олди очик кийимининг антиқа беаги нақшли кашта бўлган. У асосан елкасида, олд ва орка томонида қилинган. Бу безакни хитой кийимидан мўғул-

137-расм. Эркаклар устки кийими. Калта енгли олди очик чопонлар, уларнинг деталлари ва безаклари.

лар Ўрта Осиёга олиб келган деб ҳисоблашади. Шу давр бойларининг кийимида кашта бўлиши шарт эди, чунки кийимлар сидирға матодан қилинарди.

Узун енгли чопоннинг эни ва узунлиги, кийиш усули шахснинг ижтимоий табақаси ва мутахассислиги билан боғлиқ эди. Мансабдор аслзодалар чопони деярли узун эмас эди; ақлий меҳнат билан шуғулланганлар эса чопонни елкасига ташлаб юришарди. Дехқонлар, хунармандлар ва аскарлар узунлиги тиззагача ёки ундан пастроқ бўлган, тор, узунлиги билагигача енгли чопон кийганди. Ишлаган пайтда улар олди очик кийимларининг барча турларини олд этагини белбоққа қистиришарди, енглари эса шимарилар эди ёки бир ёки икки елкасидан тушириб қўйиларди. Айниқса, узун енгли чопонлар эркин ва ҳар хил ҳолатда кийилган: ҳамма тугмаларга ёки бир-икки-сигина тугмаланарди; олдини очиб тугмаламасдан ёки елкага ташлаб юришган. Дам олган пайтда битта қўлига кийиб, елкага ташлаб юришган.

Узун енгли чопонлар, кўпинча, белбоғсиз кийиларди. Ишлаган пайтда ва дафн маросимида белбоғни албатта кийишарди.

*Калта енгли чопон “коба”*нинг (137-расм) бир неча тури учраган. Енг узунлиги билагининг ўртасигача бўлса, чопоннинг этаги кенгайтирилиб, зийига қавилган мағиз қилишарди. XV асрда шу турдаги чопонда белидан пастгача икки ён кесим бўлган ва, баъзан, орқасида ҳам кесим учрарди. Кейинроқ орқа кесим кийимларда қилинмайдиган бўлди.

Коба узун енгли *жома* ёки фараджига нисбатан калтароқ эди. Унинг узунлиги тиззагача ёки болдирнинг ўртасигача бўлган, баъзан, қариялар, аслзодалар ва сарой хизматкорларида узунроқлари ҳам учраганди.

Чопонлар трапециясимон қайтарма ёқали ва олди қайтармали эди. Улар бошқа рангли матодан қилинарди.

Бу даврда мўғуллар олиб келган енгсиз, кенг елкали чопонлар ҳам бўлган. Ўзига хос олди очик кийимнинг тури — *асимметрик тугмаланадиган чопон “жубба”* (138-расм) бўлган. Бу кийим аслзодаларда, аскарларда, кўчманчиларда ва баъзан шаҳарликларда учрарди. Ушбу

138-расм. Эркаклар устки кийими: 1—10-кия тақилмали кийимлар; 11—20-олди берк кийимлари.

кийим тури кучманчилар, мўғул ва турк одатлари билан боғлиқ. Шунга эътибор бериш керакки, туркларнинг кийими ўнгдан чапга, мўрулларники эса — чапдан ўнгга ўралади.

Жуббанинг узунлиги ҳар хил бўлиб, шахснинг ижтимоий холини ифодаларди. Енглари тор бўлиб, узунлиги

кафти ёки билагининг ўртасигача эди. Камдан-кам тўғри тўртбурчак ёки трапециясимон ёқалар бўларди. Олд қисмининг ўртасида чоки бор эди, чунки матонинг эни тор бўлган. Ён кесимлари кам учраган. Жубба асосан сидирға матодан тикиларди. Узун енгли жуббалар қаторида кенг қалта енглилари ҳам бўлган. Еннинг зийида қавилган мағиз қилинарди. Қия чап олд бўлаги унғ томонида қўлтиғидан белигача боғичлар ёрдамида бириктириллар, устидан эса белбор боғланарди. Баъзан, жуббани чопон билан кийишарди.

Олди очик устки кийим қаторида миниатюраларда олди берк устки кийимлар ҳам тасвирланган. Ўрта Осиёда XV—XVIII асрларда олди берк кийимлар олди очик кийимларга нисбатан камроқ учрарди. XV—XVI асрларда улар одатда узун бўлган, XVII—XVIII асрларда узун ва қалтаси (тиззагача) учрайди. Енглари тор, узун ёки қалта бўлганди, енгсизлари ҳам учрайди. Кўйлакнинг бичими туникасимон эди. Учбурчак шаклли ёқа ўмизи кўкрагигача ёки белигача бўлиши мумкин эди. Ёқалари ҳам чопонларнинг туридан бўлган. XVIII аср охирида эса ёқасиз қилинарди. Чуқур ўйилган ёқа ўмизи тугма ва измага тугмаланарди. Олд ва орқа бўлақларининг ўртасида ва ёнларида кесимлари бўлган. Олди берк кийимлари ҳам астарли қилинарди. Уларнинг ранги бошқа эди. Ушбу кийимни аҳолининг барча табақалари ғайрирасмий шароитларда, кўпинча дам олганда кийишарди. Аслзодалар сайр-томоша қилаётган пайтда ва хизматкорлар ишлаганда белларини боғлашар эди.

Устки кийимнинг остидан ҳар хил кўйлақлар кийишган (140-расм). Кўпинча баравар устма-уст иккитасини кийишарди. Ички кўйлақ “пероҳан” юпқа оқ матодан, усткиси “пешвоз” эса — зангори, кўк, яшил ва жигар рангли матолардан қилинарди. Кўйлакнинг енги кенг ва узун бўлган. Ёқа ўмизи тор, чуқур, овалсимон ёки берк, қорнигача вертикал кесими бўлиши мумкин эди. Ёқа ўмининг зийига қавилган хошия қилишган, баъзан уни тугмалашарди.

139-расм. Турли ижтимоий табақаларнинг костюмлари:
 1—2-курувчилар, 4-дарахт кесувчи ишчи, 5—6-чўпонлар,
 7—9-ақлий меҳнат ходимлари ва рухонийлар.

Устки кўйлакнинг узунлиги тиззагача бўлган, ички кўйлак эса узунрок, болдирнинг уртасигача ёки тўпикқача эди, хизматкорларники — тиззагача бўлган. Кўйлакларни эркеклар фақат уйда кийишарди.

Миниатюраларда тасвирланган иштонларнинг бичими икки алоҳида пойчадан ва оғдан иборат бўлган. Иш-

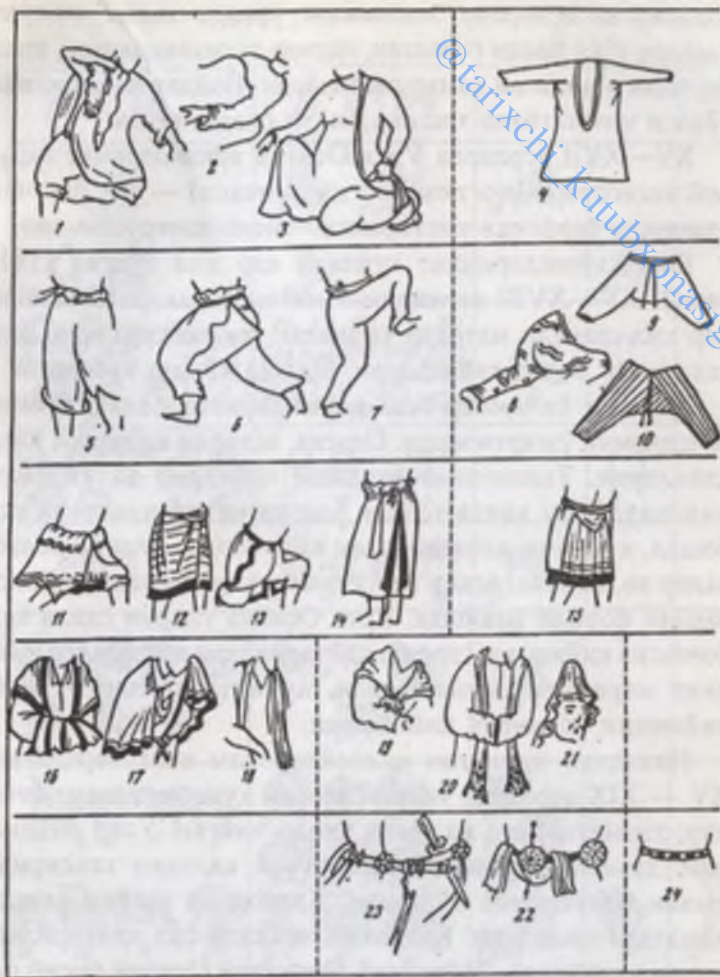
тон шаклининг тепа томони кенг бўлиб, пастга торайганди (140-расм). Иштон белда попукли тасма ёрдамида муштакманарди. Кўпинча иштонлар сидирға оқ, кўк ва жигар рангли бўлган, йўл-йўл матолари ҳам учрарди. Турк кийими таъсирида иштонлар шалварсимон кенг бўлган ва кизил, тўқ сарик ҳамда тўқ кизил рангга бўялган. Иштонни елка кийимнинг остидан кийишарди. Бойлар ов қилган пайтда пойчаси кенг иштонларига устки кийимни киргизишарди.

XV—XVI асрлардаги миниатюраларда эркакларда бўлган сонбоғич “*фўта*” (140-расм) тасвирланган. У бўксага айлана ўралиб, ингичка белбоғ ёрдамида махкамланарди. Сонбоғич кенг, тўғри тўртбурчак чўзинчок мато бўлагидан қилинган. Унинг ранглари зангори, кўк, яшил эди; ёнларида эса битта кенг ёки бир неча ингичка қора йўллари бўлган. Сонбоғични курувчилар, курашчилар, жиловдорлар ва аҳолининг барча табақалари ҳаммомда кийишган.

XV аср охирида бел кийимининг яна бир тури “*белдемчи*”га ўхшаш бўлганди. У олди очик юбкага ўхшаган ва қалин рангли матодан қилинарди. Уни аслзодалар овда кийишган.

Эркаклар кийимида бир неча қўшимча деталлари бўлган. Олимлар, илоҳиёт мутахассислари ва сўфиларда елка шарфи “*тайласон*” бўлган. Тайласон, мусулмон Шарқда эскидан қолган, ушбу табақаларнинг анъанавий костюм белгиси бўлган. У елкага ташланар ёки учлари кўкракда тугунга боғланарди; сўфилар ва имомлар эса — бош кийимнинг устига ташлашарди. XV—XVI асрларда тайласон фўтага ўхшаган қилинарди. XVI асрнинг ўртасидан бошлаб у тор ёки кенг, қора ва жигар ранг, учи кўпинча оқ хошияли қилинар эди.

Олдин айтилгандай, эркаклар устки кийимни белбоғ (140-расм) билан боғлашарди. Бойлар ва аслзодаларнинг белбоғи кенг, камбағалларники — ингичка бўлган ва баъзан оддий тасмадан бўлган. Белбоғлар ҳар хил рангли

140-расм. Эркаклар кўйлаклари (1—4), иштонлари (5—10), фўтаси (11—21), белбоғ ва камарлари (22—24).

матолардан иборат эди. Баъзан, фўтани белбоғ сифатида ишлатишарди. XVI асрдан бошлаб бўйлама йўл-йўл матодан қилинган белбоғлар кенг тарқалди. Улар кенгрок бўлган. Купинча бовликка эшиларди ва олдида тугунга боғлашар ёки учларини ёнида қистириб кўйишарди. Асл-

зодалар ва аскарлар белбоғнинг ўрнига энсиз, уч-тўрт юмалок тўқа билан безалган, олдида тугмаланадиган, қора чармдан ишланган камар тақишарди. Бойлар камарининг тўқаси қимматбаҳо тошлар билан безатиларди.

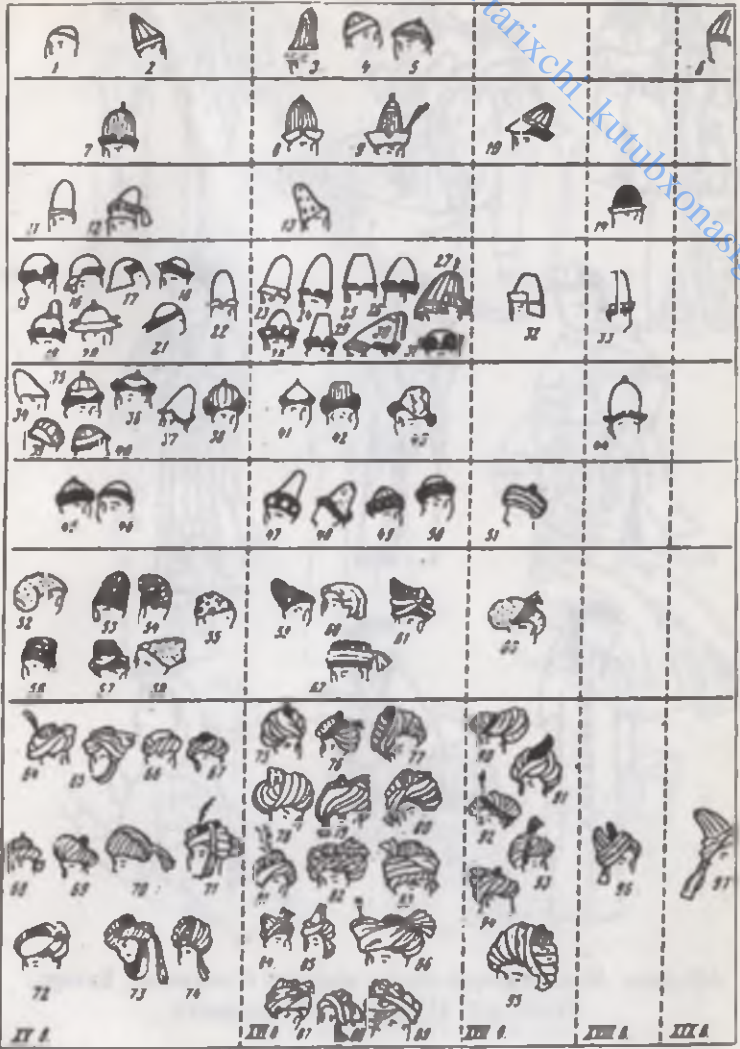
XV—XVII асрларда Ўрта Осиёда эркакларнинг зарурий аксессуарлари (костюмнинг қўшимчаси) — унги ёки чап томонида белбоққа кистирилган энсиз даструмол эди.

Бош кийимларининг турлари ҳар хил бўлган (141-расм). XV—XVIII асрларнинг миниатюраларига биноан ҳар хил шаклли матодан тикилган *телпак*лар эди. Уни аҳолининг барча табақалари уйда ва кўчада кийишган.

Ҳар хил бичимлар бош кийимларнинг баландлигини ва шаклини ўзгартирарди. Одатда, астарли қилиниб, улар қавиларди. Телпакнинг гардиши қайтарма ва кесимли қилинарди. Бу ҳолда телпак рангли матодан, астари эса бошқа, кўпинча, қора матодан қилинарди. Уларни аслзодалар ва, баъзан, аскар ва кўчманчилар кийишган. Ҳиндлардан фарқли равишда, Ўрта Осиёда уларни салла ёки боғичсиз кийишган, гардиш қайтармалари аслзодалар юзининг марказида жойлашарди, қуйи табақалар бу бош кийимини эркинроқ кийишарди.

Наматдан қилинган қалпоқлар ҳам кенг тарқалган. XV — XIX асрларда уларни асосан хунармандлар, овчилар, хизматкорлар ва тоғли аҳоли кийган. Улар анъанавий, думалоқ шаклли бўлиб, турк қалпоғи таъсирида шакли конуссимон бўлганди. Қалпоқлар оқ ёки рангли наматдан қилинган. Қалпоқни чеккаси сал қайтарилиб, кесим қилинарди. Муғуллар Марказий Осиёни босиб олганидан кейин кўчманчи аслзодалар ва уларнинг хизматкорлари орасида қалпоқ кенг тарқалганди. Шаҳарликлар орасида бу бош кийим кам учраган. Бойлар бош кийимининг гардишлари кашта билан безатилган эди (141-расм).

Ўрта Осиёда мўйна билан безатилган ёки бутунлай мўйнадан қилинган бош кийимлар ҳам бўлган. Баъзан, матодан қилинган бош кийимлар мўйна билан сирланарди.

141-расм. Эраққлар бош кийимлари.

142-расм. Мовароуннаҳр аёллар костюми (Самарқанд, Бухоро, Шохруҳия, XVI асрнинг 40-йиллари.)

Салла — Ўрта Осиёда асосий бош кийим ҳисобланарди. Уни аклий меҳнат билан шуғулланган аҳолининг барча табақалари кийишган. Салла — расмий ва тантанана бош кийим деб ҳисобланарди. Ўрта Осиё салласининг

143-расм. Бухоро аёллар либослари. XVI а.

катталиги ўртача бўлган. Ҳраш усуллари бир неча хил бўлиб, деярли мураккаб эмас эди. Диний ва ақлий меҳнат арбоблари салланинг бир учини иягини остидан ўтказишарди. Бойлар саллани эгрет билан безатишарди. Асл-

@tarixchi_kutubxonasiga

144-расм. Бухоро аёллар костюми. XVI асрнинг ўртаси ва иккинчи ярми.

зодаларнинг салласи — оқ рангли; олимлар, шоирлар, дин арбоблари ва суфиларники — оқ, зангори, яшил ва кул рангли; жисмоний меҳнат билан шуғулланувчилар-

@tarixchi kutubxonasiga

145-расм. Аёллар либоси. XVII аср.

ники — ёркин рангли бўлган. Одатда, салла сидирға ва йул-йул матодан килинар эди.

Эркаклар оёқ кийимлари этиклар ва кавушлар бўлган.

146-расм. Аёллар либоси. XVII аср.

Аёллар костюми. Миниатюрадаги тасвирларга кўра аёллар костюмининг номлари, турлари, шакли, бичими, беагаги эркакларникига ўхшаш бўлган.

147-расм. Аёллар либоси. Бухоро. XVII асрнинг иккинчи ярми.

Ички кийим туникасимон бичимли, узун енгли ок куйлак “курта” эди. Унинг ёқа ўмизи горизонтал ёки чуқур вертикал бўлган. Бу куйлакнинг орқа ва ён чокла-

@tarixchi_kultuyonasiga

148-расм. Аёллар кучалик кийимлари. XVI—XVII аа.

ри бўлган. Ички кўйлак устидан бошқа рангли, туника-симон бичимли кўйлак "пирохан"ни кийишган. Пирохан узун ёки калта енгли бўлиб, ички кўйлагидан калтароқ (тиззагача) эди ва белига ёпишиб турарди.

Ички бел кийими *иштон* “эзор” бўлган. Унинг узунлиги туپирғича бўлиб, баъзан, этик ёки маҳсининг ичига киргизиларди.

Аёлларнинг устки кийими жома, коба, фараджи, мурсак, ёпинчоқ ва калтачадан иборат эди (142—148-расмлар). Кўйлақлар устидан олди очик кийим кобани кийишган. Унинг енги узун (қўлидан узунрок) ёки калта (тирсағича) бўларди.

Чопон жома об-ҳаводан сақларди. Ипак ёки кимҳобдан қилинган, узунлиги ергача, жуда узун енгли (этагича) башанг чопон фараджини тантанали маросимларга кийишганди. Уни елкасига ташлаб юришарди ёки битта қўлга кийиб, елкага ташлашарди.

Улардан ташқари миниатюраларда устки кийим сифатида калта, олди очик, узун ёки калта енгли кийим “калтача” тасвирланган.

Коба, жома, фараджи ва калтачанинг астари бошқа рангли матодан қилинарди. Аслзодалар устки кийимнинг астари ипакдан, фараджида эса — олмахон, тулки ва сувсар мўйнасидан қилинарди.

Эркақларникига нисбатан аёллар кийими танага ёпишиб тургани билан (ён ва ўрта чоклари ёрдамида), кийим турлари, бош кийимлари ва заргарлик буюмлари билан фарқланар эди.

Ижтимоий фарқлар баравар кийилган кийимлар сони билан ва қўлланган матолар билан белгиланарди.

Эркақларда йўк, аёлларнинг ўзига хос устки чопони — “мурсак” (*мунисак*) эди. Унинг олд ёка ўмизи чуқур қилинарди; қўлтиғининг остида ёнлари сер бурмаланарди, енглари кенг эди, бичими туникасимон бўлган. Шундай чопонни Ўрта Осиёда XIX асргача кийишган, XX асрда эса у дафн маросимида кийиладиган кийимга айланди. Миниатюраларда мурсак кобани устидан кийилган.

Аёлларнинг ўзига хос кийимларининг иккинчи тури ёпинчоқлар ва паранжилар бўлган.

Кўча кийими сифатида аёллар ёпинчоқ кийишган. У кенг, тўғри тўртбурчак шаклли матодан қилиниб, гавда-

ни беркитарди. Ёпинчокни бошга ёки елкага ташлаб юришган, учларини эса қўл билан ушлаб туришган. Юзи очик қолар, аммо керакли пайтда юзни кузгача беркитишар эди. Шундай ёпинчоклар ноқулай бўлганлиги учун аёллар кўчага чиққанда бошга чопонни ташлаб юрадиган бўлишди. XVI асрнинг охирида — XVII асрнинг бошида миниатюрада шундай ёпинчоклар тасвирланган. Чопонни шу усулда кийганда, енглари эркин осилиб турар ёки бир қўлга кийиларди.

XVII асрнинг иккинчи ярмида миниатюра тасвирларида *паранжи* тасвирланган. У юқорида таърифланган чопон фараджи эди, аммо паранжида узунлиги кўкракгача тушадиган от қилидан ясалган тўр “*чашмбанд*” бўлиб, у билан аёлнинг юзи беркитилганди.

Урта Осиё аёллари кийимининг бели боғланмасди.

Бу даврда аёлларнинг кийимига хинд, мўғул, эрон, хитой кийимларининг таъсири либослар тўрида, қўлланган матоларида ва безакларида сезиларди.

Маҳаллий урф-одатлар аёллар костюмида ҳам сезиларди. Бухоро кийимлари бойроқ ва башангрок эди, уларда чет эл таъсирлари кўпроқ бўлган. Бухоро либосларида зардўзи каштани олд ва орқа бўлақларнинг елкасида қилинарди. Бу даврда бошқа газмол билан кийимни безатиш ҳам учрарди. Кийимга қўлланган матолар қимматбаҳо ва ранг-баранг бўлган. XVI аср бошидан Бухорода, Хиротда мода бўлган кийимларни кийишган. Барча кийимларнинг узунлиги ергача бўлиб, оёқни беркитарди. Коба ва чопонлар сидирға матодан қилиниб, зардўзи кашта билан безатилганди. Асрнинг 20-йилларидан бошлаб, бу моданинг ўрнига сипо, каштасиз, сидирға газмолдан қилинган кийимлар келди. Уларнинг ранги кўк, зангори, жигар ранг ва бошқа ранглар бўлган. Коба кичкина қора ёқали бўлган. Ички кўйлагининг ёқа ўмизи кўндаланг бўлиб, тугмаланарди. Жоманинг олд чегарасида қора хошияси ва икки томонида тугмалари бўлганди. 30-йилларда кийимлар анча қисқариб (тўпигача), оёқлар кўри-

нарди. Асрнинг ўрталарига бориб, аёллар костюми яна бойроқ ва турлича бўлди. Яна зар кашта (орқасида, кўкрагида ва елкаларида) пайдо бўлди. Кийимларнинг ранги сариқ, бинафша, кўк, зангори бўлиб, сидирға коба ва чопонларнинг бир-бирига мос бўлишига олиб келарди.

XVI аср охири — XVII аср бошида Мовароуннахр Эрон билан яна алоқа боғлаганлиги Бухоро костюмида сезилганди. Ички коба ва кўйлаклари сефевидлар модаси бўйича — чуқур олд ёқа ўмизи юқорисида битта катта тугмага тугмаланар эди. Кўйлаklar болдиргача қисқаргани учун пойчаси торайган йўл-йўл иштонлари кўринарди. Майда ёки йирик гул нақшли матолар қўлланганди.

XVII аср биринчи чорагида кийимлар яна узая бошлади, калтача эса тиззагача узайди. Мурсак кенг тарқалди.

Асрнинг 40-йилларида Бухоро модасига ҳинд костюмларининг таъсири сезиларди — кийимлар ёпишиб туриб, аёл гавдасини кўрсатарди (хинд костюмининг асосий хусусиятлари). Улар маҳаллий ва ҳинд матоларидан тикилганди. Ҳарир матолар қўлланадиган бўлди. Устки кийимлар, айниқса, коба ва калтача калта енгли эди (тирсагигача), енгини учи ва этаги кенг зар тасма билан безатиларди. Устки кўйлагини ёқа ўмизи кўндаланг бўлиб, йирик тугмага тугмаланарди. Шундай мода Бухоро костюмида XVII асрнинг охиригача бўлган.

Самарқанд модалари оддийроқ бўлган. Уларнинг сидирға матодан тикилган чопонларида кашта қилинмасди. Чет эл модаси таъсири жуда кам бўлган ва Ўрта Осиё хусусиятлари XVI—XVII асрлар давомида сақланганди.

XVI асрнинг бошида Самарқандда Хирот чопонларига ўхшаш кийимларни кийишганди (бутун темурийлар империясига тарқалган мўйна билан сирланган фараджи). XVI аср 40-йилларида гавдага ёпишиб турган, узунлиги тўпикқача тушадиган, бахмалдан тикилган кичкина қайтарма ёқали коба ва чопонларни кийишган.

XVII асрда Самарқандда Бухоро чопон ва кобасига ўхшаган кийимларни кийишган, аммо, улар сидирға ма-

тодан тикилиб, беага бўлмасди. Кўйлакларнинг олд ёка ўмизи чуқур уч бурчакли эди ва бели сал бурмаланарди. Ички кўйлаги йирик тугмаларга тугмаланарди.

Қари аёлларнинг кийими ёшларникидан нисбатан энг аввал барабар кийилган кийимларнинг сони билан фаркланарди. Улар кўпинча жуда кенг калта (билагигача) энгли, учбурчак ёка ўмизли кўйлакни кийишган. Иштонлари эса кенг, узунлиги тўпиққача бўлган. Уларнинг яна бир фаркланадиган белгиси — устки кийимнинг бели боғланарди.

Мотам кийими қора ва тўқ кўк рангли, олди йиртилган чопонлар бўлган. Яна бир нарсага эътибор бериш керак — мотам кийимида белбоғ бўлмаган, у XVIII ёки XIX асрда кийилган, чунки XVII асрдаги миниатюраларда белбоғ тасвирланмаган.

Бош кийимлари рўмол, мўйна билан чеккаси безалган дупписимон қалпоқлар, пешонабандлар ва бошқалар бўлган. Пешонабанд эшилган рўмолдан ёки юпқа оқ тасмадан қилинган. Бухорода у нақшли кашта ёки қимматбаҳо тошлар билан безатиларди. Пешонабанднинг устидан рўмол ўрашарди.

Сочлари ҳаракат қилганда олдига тушмаслиги учун рўмол остидан бошга *сочпопук* “*кюлята*” ёки “*чочкап*” кийишарди. Ҳозирги замонда улар қирғиз ва қозокларда сақланиб қолган.

Қари аёллар қозокларникига ўхшаш бош кийим “*кимишек*” кийишган.

Мотам маросимида бош яланг бўлишган.

Маликалар, хонларнинг хотинлари, хон авлодлари тож кийишарди. Эрақ ва аёл тожлари ўзаро фаркланарди.

XVI асрда Бухоро аёллари зар ипли дока рўмолнинг устидан тиллақош тақишган.

Аёллар сочини беркитиб юришарди, қизлар эса сочини иккитага ўриб, учига *пилик* ёки *соч попуқлар* ўрашарди. Самарқандда қизлар сочини майда ўришарди.

Миниатюраларда заргарлик буюмлари кам тасвирланган, чунки улар кийимнинг остида булган. Ёзув маълумотлари буйича ва тасвирларга қараганда заргарлик буюмлари қуйидагилар булган: *зебигардон, ҳайкал, туморлар, зираклар, узуклар, билагузуклар, булоелар*. Шу нарсага эътибор бериш керак, улар мотам маросимларида тақинчокларини ечмасдилар.

Аёллар костюмини оёқ кийим якунлайди. Миниатюраларда ёш аёллар ва қизлар этик *“маҳси”*, ним этик *“ним-чакме”*, баланд кўнжли пошналар этик *“чакме”* ва чарм туфли *“кавуш”* да тасвирланган. Бухорода этикнинг кўнжи кашталанди. Пойафзал асосан қора ва баъзан оқ ва сариқ рангли булган. Қари аёллар қора, учи учли кавушларни яланг оёққа кийишган, ёшлар эса этикни устидан кийишарди.

ХІХ—ХХ АСРНИНГ БИРИНЧИ ЯРМИДАГИ ЎЗБЕК КОСТЮМИ

ХІХ асрнинг иккинчи ярми ва ХХ аср бошларида Ўзбекистон тўқимачилик санъати ва декоратив амалий санъати ҳам кенг ривожланган эди. Анъанавий ўзбек шойилари (*каунас, шойи, хонатлас*), нимшойилар (*беқасам, банорас, парпаша, адрас*) Бухоро, Самарқанд, Наманган ва бошқа шаҳарларда ишлаб чиқариларди. Ўрта Осиё аслзодалари шу газмоллардан кийим кийишарди. Камбағал аҳолининг кийими асосан ип матолардан (*бўз, олача, суси, жанда*) буларди.

Ўрта Осиёни чор Россияси босиб олгандан кейин фабрикаларда ишлаб чиқарилган матолар (*чит, сатин ва бошқалар*) кенг тарқалганди. Аслзодалар кийимида Франция ва Россияда ишлаб чиқарилган нақшли шойи газмоллар — *бахмаллар, кимхоблар, кундалар, фарангилар* ва *атласлар* қўлланарди. Улардан ташқари, жун

149-расм. Олди берк кийимларнинг бичими: 1-эркаклар кўйлагиги; 2-аёллар кўйлагиги; 3-эркаклар кўйлагиги; 4-туркман аёллар кўйлагиги; 5-фарғона эркаклар ёкали кўйлагиги; 6-енг бичими узгарган кўйлак;

матоси *мовут* ҳам эркаклар устки кийимида кўп ишлатилган.

Аёллар кийими. Қадимдан аёлларнинг анъанавий ички кийими туникасимон кўйлак ва лозимдан иборат эди (149—150-расмлар). Кўйлакнинг шакли тўғри, баъзан этаги кенгайган бўлиб, узунлиги тўпирғигача эди. Қизлар кўйлагига ёқа ўмизи кўндаланг қилиниб, четлари бошқа рангдаги мато ёки тасма билан тикиб чиқиларди ва ўша матодан тайёрланган тасма билан боғланарди

149-расм. 7-ён кийикли аёллар кўйлаги; 8-қайтарма ёқали
 қозоклар кўйлаги; 9-тик ёқали қозоклар кўйлаги; 10-туниқасимон
 бели қирқилган қозоклар кўйлаги; 11- тик ёқали аёллар кўйлаги;
 12-эркаклар устки кийими.

ёки битта тугма билан қадаб кўйиларди. Турмушга чиққан аёллар эса вертикал кесимли кўйлақларни кийишарди. Кесим кўкрагини ўртасидан узунлиги тахминан 25 см қилиниб, тасмалар билан боғланар, битта тугма ёки турнағич билан қадаларди. Бухоро ва Самарқанд вилоятларида аёллар кийимида ёқа ўмизининг четлари зарбоб тасма "пешқурта" ва кашта билан безатилган. Ёқа ўмизи бу ерларда жуда узун (этагига сал етмас эди) қилинарди. Кўйлақлар жуда кенг бўлган, унинг енглари эса ғоят

150-расм. Тошкент аёлларнинг кўйлаклари: 1-қадимий кўйлақлар, 2-ХІХ—ХХ асрнинг бошидаги кўйлақлар.

кенг ва узун бўлиб, кафтни беркитиб турган. Енглари, баъзан, бошқа қимматбаҳо матодан қилинарди ёки кашта билан безатиларди. Аёллар қўлини кўксига қўйиб юришарди ва шу боис енгининг гўзаллиги тўлиқ кўринарди.

Ўрта Осиё чор Россияси томонидан босиб олинганидан кейин тик ёқалар пайдо бўла бошлади. Уларни кейинчалик плиссировкалик “пар-пара” билан безатишадиган бўлди. Туркистон ўлкасида (аввал шаҳарларда, сўнгра

қишлоқларда) одатда вертикал қирқимли қопқоқ билан беркитилган ёқа ўмизи, баланд *тик ёқа* кириб кела бошлади. Бу ёқани "*ит ёқа*", "*нӯеой ёқа*", зарафшон водийсида "*қозоқи ёқа*" деб аташарди.

Ёш аёллар биринчи фарзанд турилганича учлари юқорига қараган кўпгина учбурчак кўринишда "*тишчалар*" ёки плиссировка пар-пара билан безалган *тик ёқали кўйлақларни* кийишган. Шундай *тик ёқа ўзбек ва тожик аёлларнинг кўйлақлари* учун хос эди.

XIX асрнинг охирларида қирқилган кокеткали кўйлақ — *кўкракбурма кўйлақ* пайдо бўлди. Бу кўйлақ аср давомида туникасимон бичимнинг ривожланиши натижасида келиб чикди. Кўйлақ сер бурмаланган гавда қисми, елкаси қия бичилган кокетка, ўтқазма енг ва ёқа қисмлардан иборат эди. Ушбу кўйлақ кейинчалик аёллар гардеробида барқарор ўрнашиб, аёллар миллий костюмининг асоси бўлиб қолди.

Шулар каторида, туникасимон бичимли, *тик ёқали* ва енглари манжетли кўйлақлар ҳам кенг тарқалганди. Катта ёшдаги аёллар вертикал кесимли ёки плиссировкасиз *тик ёқали кўйлақларни* кийишда давом этишган.

Шу даврда узун, учи тор енгли кўйлақларни кийишган, уларга тирсак ва биллак орасида ингичка, кашталанган тасмалар тикишган. Илгарилари бу тасма ўртасида кесим қирқилиб, ундан ишлаган пайтларида кўлларини чиқариб қўяр эдилар, енг учини эса шимариб қўйишарди. Бундай кўйлақлар асосан Хоразмда қайд этилган. Ҳозирги пайтда кашталанган тасма тикилиб, кесим қилинмайди, у декоратив беагаи бўлиб қолган.

Уй ичида битта ва совуқ кунларда иккита кўйлақ кийиларди. Байрам кунлари аҳолининг таниқли, бой табақаларидан бўлган аёллар устма-уст учта кўйлақни кийишарди. Бунда учала кўйлақнинг енглари бир хил кенгликда, лекин ҳар хил узунликда бўлиб, биринма кетин бири кўриниб турарди, енг учлари эса кашта билан тикиб чиқилганди. Агарда яна ҳам бойликларини кўрсат-

моқчи бўлсалар, ўзлари билан бир неча кўйлакни олиб, меҳмонга келгандан сўнг, вақти-вақти билан алмаштиришар эдилар. Бухоро ва Самарқандда бадавлат одамлар орасида кўйлакларнинг сони еттитагача етарди. Кийимнинг сероблиги билан либоснинг эгаси бойлигини кўрсатишни хоҳларди. Буни фақат ёш келинлар тўйларидан кейинги кунларда кийишар эдилар.

Баъзан, устки кўйлак остидан ички кўйлак кийишган. Улар оқ ип матодан қилинарди.

Кўйлакларнинг узунлиги турлича бўлган. Кекса аёллар узунлиги ергача етадиган, ёшлар — калтарок кўйлакларни кийишарди.

Хоразмда қизлар ва ёш аёллар ола чипор матодан тикилган кўйлакларни тикишарди.

Ўтган асрнинг охирида аёллар кўйлаклари ола чипор читлардан, ўзига тўқ оилаларда эса қизил шойидан тикиларди. Қирк ёшлардаги аёллар одмирок, яъни кўк, зангори, яшил, бинафша рангдаги кўйлакларни маъқул кўришарди. Кекса аёллар маҳаллий ишлаб чиқарилган оқ ип газлама — бўз ёки яшил қора майда холли ва гулли читдан тикилган кўйлакларни кийишарди. Бой оилаларда келиннинг никоҳ кўйлаги маҳаллий ишлаб чиқилган ёки Кўкон, Бухородан ёки Ўрта Осиёнинг бошқа шойи тўкув марказларидан келтирилган шойилардан тикиларди. Баъзан, маблағи етишмаган оилаларда эса чопон остидан кўринмайдиган кўйлак бўлаклари бошқа, арзонроқ мато, масалан, читдан қилинарди.

Аёллар костюмининг иккинчи асосий қисми — *лозим*. Лозим белдан юқори қисмида ўтказилган иштонбоғ ёрдамида ушлаб турилади. Одатда лозимларни икки хил матодан: пастки қисмини, яъни кўйлақдан кўринадиган қисмини, анча қиммат ва чиройли матолардан, юқори қисмини эса (тахминан бўкса ўртасидан белигача қисмини) арзонроқ ва оддийроқ матодан тикиларди. Иштонни учи тўқилган ва кашта қилинган тор тасма “*жиyak*” билан безалган, унинг учлари попуқни хосил қиларди.

Лозимнинг узунлиги ва кенглиги турлича бўлган. Шахарларда, шаҳар атрофларида ва кишлоқларда асосан узун лозим кийишарди.

Ўрта Осиё халқларига оид аёлларнинг иштон бичими одатдагича бўлиб, эркаклар иштон бичимига ухшаш эди. Иштонлар узун, асосан, түпигича бўлган. Тера қисми кенг, пасти эса торайган иштон пойларининг орасига оғ тикиларди. Катта ромб, квадрат ва учбурчак шаклидаги оғ кадам ташлаганда иштонни кенгайтирарди ва юришга ҳамда отга миниб юришга халақит бермасди.

Қизлар ва ёш аёллар маҳаллий ишлаб чиқилган оқ йўл-йўл ёки гулли матодан, кекса аёллар — асосан оқ матодан иштон кийишарди. Россия фабрикаларида ишлаб чиқарилган матолар Ўрта Осиёга олиб келингандан кейин улар кенг қўлланадиган бўлди, чунки улар маҳаллий матолардан арзонроқ бўлган.

Аёллар устки кийимига қавилган пахтали чопонлар киради (151—153-расмлар). Улар эркаклар чопонидан бирмунча фарқланиб, туникасимон бичимли эди. Аёллар чопонларининг ёқа ўмизлари очик ва кенг бўлган, улар баҳяланмаган, адипи бир бирига кирмаганди. Эркаклар чопонига караганда енглари бирмунча калтарок ва кенгроқ бўлган. Хоразмликларнинг пахта чопонлари ўзига яраша жуда қизиқарли эди. Қўлда қавиш ўрнига, улар хийлагина машинада қавишган. Билак қисмида эса қўл учун кесим қилиниб, иш қилаётган пайтда ифлос бўлмаслиги ва халақит бермаслиги учун қадалиб қўйиларди.

Пахтали чопонлардан ташқари ёзда кишлоқ, асосан Зарафшон водийси аёллари, астарсиз чопон “*делегай*”-ни кийишган. Бухоро ва Самарқанд вилоятларида устки кийим сифатида енгли, белига сал ёпишиб туриб, пастига қараб кенгайган, астарли чопон “*румча*”ни кияр эдилар. Румчанинг ўтказма тор енгларининг узунлиги билангича эди.

Аёлларнинг махсус устки кийими бўлган чопон “мурсак” Ўзбекистонда кенг тарқалганди (153-расм). У Тошкентда — мурсак, Самарқандда — мунисак, калтача,

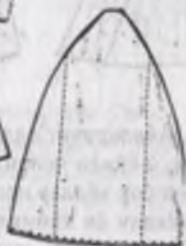
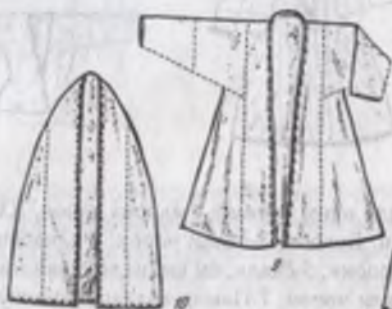

151-расм. Аёлларнинг бош ёпинчоқлари: 1-торли тожиклар рўмлари, 2-бошига рўмол ёпинган ўзбек аёли; 3-белудж ёпинчоғи, 4-Самарқанд тожик келинларининг турли ёпинчоғлари; 5-оддий чопонни ёпинчоқ сифатида кийиш; 6-ёпинчоқ пешво ёки жегде;

Фарғонада — мунисак, мунсак, Бухоро ва Шаҳрисабзда — калтача деб аталади.

Мурсак ёнига тикиладиган кийиклар ёрдамида кенга-ярди, ёнларида эса енг остидан сер майда бурмалар, этагининг ёнларида кесимлар қилинади. Мурсаклар астарли қилиниб, кавиларди, қишки мурсакка эса юпқа қатлам пахта кўйиларди.

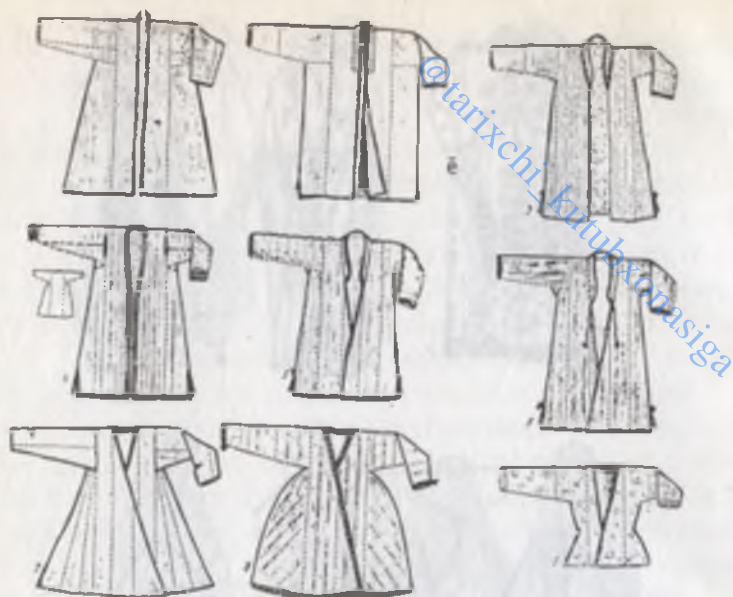
XIX аср иккинчи ярмигача Тошкентда оддий чопонга нисбатан мурсак енглари бирмунча калта бўлган. Кей-

151-расм. 7- чырпы-туркман бош ёпинчори; 8-паранжи;
9-курта-бош ёпинчоғи (ўзбек-карлуклар); 10, 11-паранжидан
кейин Самарқанд тожикларининг бош ёпинчори.

инчалик мурсакнинг енглари тирсаккача қилинган, у “тир-
сак енг” деб аталиб, унинг остидан куйлакнинг узун енг-
лари чиқиб турарди.

Самарқандда мурсакнинг тор енглари қулнинг кафти-
гача етарди; Бухоро ва Қашқадарёда эса енглари кенг
булиб, тирсакдан тушиб турган, унинг остидан эса куйлак
енглари чиқиб турарди. Хоразмда оддий чопондан мур-
сак фақат енгининг шакли билан фарқланарди (енги учига
қараб торайганди).

152-расм. Аёлларнинг олди очик кийими: 1-ёқасиз чопон. XVIII аср. Самарканд; 2-ёқали чопон. Бухоро; 3-ёқали чопон; 4-елкасининг олдида кесиги бор аёллар чопони; 5-ёқали, ён кийикли, кавилган эркак чопони; 6-ёқали ён кийикли чопон; 7-Памир аёлларининг жуний чопони; 8-аёллар чопони мурсак; 9-туркманларнинг калта, олди очик чопони.

XIX аср мобайнида мурсак одатдаги башанг кийим бўлган; XX аср бошларида уни белбор билан боғлаб, фақат дафн маросимларида кийишадиган бўлди. Аммо Самаркандда катта ёшли аёллар мурсакни белбоғсиз меҳмонга ёки тўйга борганда кийишган. XX аср бошида Тошкентда мурсак кийилмаганди, бироқ, у ҳар бир оилада бўлиши шарт эди, чунки у билан аёл ўлганда тобути устини ёпишарди.

Россиядан Ўрта Осиёга кийимнинг янги тури — “камзол” (камзур, камзул, пешмет) кириб кела бошлади. Бу белига сал ёпишиб турган, калта ва тор ўтказма енгли, қайтарма ёқали, ёнларида ва кўкрагида чўнтак қилин-

153-расм. Янги бичимли кийимлар: 1-румча, енг ўмизи киркилган чопон; 2, 3-козоқлар камзули; 4, 5-кия елкали ва енг ўмизли камзул; 6-козоқ аёллар нимчаси; 7-эркаклар нимчаси; 8-Памир аёллари кўйлаги; 9, 10-аёлларнинг кокеткали кўкрак бурмали кўйлаги.

ган устки кийим бўлган. Кўпинча камзолларни товланиб турувчи йўл-йўл бекасамдан ёки рангли духоба, бахмал ва бошқа матолардан тикиларди.

Шу даврда калта енгсиз кийим “нимча” (Тошкентда) ва “камзул” (Фарғона водийда) пайдо бўлганди. Уни камзул остидан ёки кўйлак устидан кийишарди. Нимчани тўқ бахмал ёки духобадан тикишарди, қизларники эса — қора сатиндан қилиниб, этагида кашта тикиларди. Нимча миллий костюмнинг зарур қисмларидан бири бўлди.

Шаҳарлик ва бой қишлоқ аёллари паранжини кийишарди. У катта ва кенг чопон бўлган, узун ва тор сохта енглари “сочвоқ” орқага ташланиб, учлари бир-бири билан бириктирилганди. Паранжи аёлни жуссасини боши-

дан товонигача беркитиб турарди, юзини тўғри тўртбурчакли от қилидан тукилган “чачвон” (“чимбат”) билан беркитишарди. Чачвоннинг чегаралари қора мато билан тикиларди, баъзан у занжир кашта билан ёки машинада тикилган накш билан безатиларди. Чачвонга эса кўз тегмаслик мақсадида рангли кўзмунчоқларни тикиб кўйишарди.

Паранжи тарихи узун ва мураккабдир. Паранжи сўзи “фараджи” сўзидан келиб чиққан. Форс тилидан таржима қилганда “фараджи” сўзи кўйлак маъносини билдиради. Фараджи Мисрда пайдо бўлиб, Шарқ мамлакатларига тарқалган. Ўрта Осиёда Шайбонийлар даврида (XVI аср) фараджини олимлар кийишган. Ҳиндистонда ва Ўрта Осиёда Темурий ва Бобур даврларида фараджини олимлар, аслзодалар, давлат амалдорлари ва рухонийлар кийишган. Фараджи сўзи ҳам эркак, ҳам аёллар кийимини англатарди. Ўрта Осиё паранжисининг қадимги тимсоли бор. Феодал даврида вужудга келган бу бой кийим янги шакллар асосида ўзгариб турарди, аммо ўзининг қадимги негизини саклаб қолганди. Шундай қилиб, Ўрта Осиё аёллар паранжиси қадимги фараджидан келиб чиқиб, ёпинчоқ сифатида кийиларди. XVI асрга келиб узун ва ноқулай енглари декоратив детал бўлиб қолди, XVIII асрда эса улар асосий вазифасини йўқотиб, ҳақиқий енгларга ўхшаб бичилиб ва тикилиб, орқасида бириктирилиб узун декоратив тасмага айланди (151-расм).

Феодализм сўнгги даврларида паранжининг қўлланиши ўзгарди: у аёлни бегона кўздан беркитиши шарт эди.

Чачвон, чимбат (чашм банд — кўз учун боғич)нинг пайдо бўлиши дастлаб паранжи билан боғлиқ бўлмаган. Юзни беркитиш Шарқда XV асрда белгиланган. Аммо бу одат азалдан мавжуд бўлган ва у қадимий мўғул одатларидан келиб чиққан.

XIX—XX асрнинг бошларида чачвонларни тайёрлаш билан кўчманчи лўлилар шуғулланар эди. Қарлук ўзбек аёллари Сурхондарё вилояти ўзбекларининг желагига

ўхшаш калта чопон “курта”ни бошга ташлаб юришган. Хоразм ўзбеклари ва қорақалпоқларнинг “жегедде”сини ва туркманларнинг “чирпи” ва “елег”ини кийишган. Ёқалари кашта билан безатилиб, калта енгларининг учлари жияк билан тикилиб чиқиларди. Куртани қизил ва пушти рангдаги ип газмолдан қилишарди.

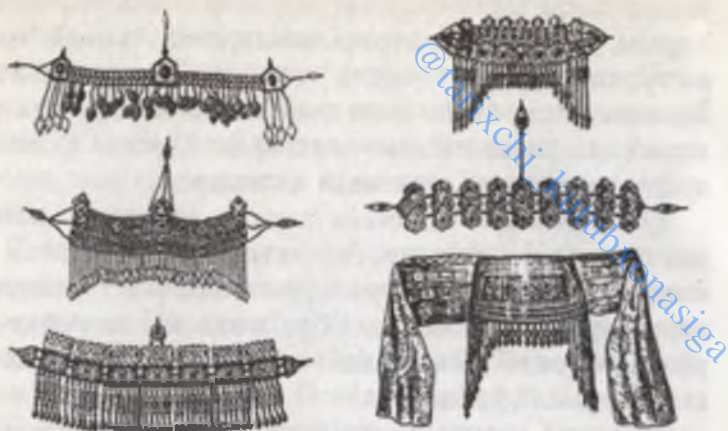
Ўзбек аёллари кийимини ташкил этувчи кийимлардан бири бош кийимдир. Энг анъанавий бош кийим — квадрат ёки тўғри тўртбурчак рўмол эди, уни турли усулларда ўраш мумкин эди. Бухорода катта учбурчак рўмол — “ридо”, Фарғонада — “қалагай”, Хоразмда — шойи “рўмол” ўрашган.

Рўмоллар асосан четдан олиб келинган (Ҳиндистон, Афғонистон ва Россия). Бой аёллар тантана пайтда кумуш ёки олтин зар иплар билан тўкилган рўмолларни ўрашарди. Кундалиқда аёллар бошига оқ доқа, баъзан кашталанган рўмолни ўрашган.

Ёшлар дўппи кийишарди. Қадимда аёллар дўппилар ўрнига қалпоқлар кийиб, уларнинг устидан рўмолларни ёки саллани ўраб юришган. Аёллар қалпоғи — “култа”, “кйичиг”ни бошга ёпишиб турадиган баланд, юмшоқ гардиши билан тикиларди. Қалпоқларнинг энг чўққисида думалоқ тешик колдириларди ва ундан ўрилган сочларини чиқариб қўяр эдилар. Хон сарой аёллари ва бой оилаларда асосан зардўзи “калта пўшак” кийишган.

XX аср бошларида кашта қилинган дўппилар таркала бошлади.

Қадимий салла асосий бош кийим бўлган. XIX асрнинг ўртасидан бошлаб Самарқандда, XIX аср охириги чорагидан бошлаб Тошкент ва Андижон вилоятларида аёллар саллани киймайдиган бўлди. Аксарият, аёллар саллани махсус бош кийим “лачак”ни устидан кийишган. Лачак юзга ёпишиб туриб, кўкракни беркитарди. Лачак қозоқ ва қорақалпоқ аёлларининг бош кийими “кимешек”ка ўхшайди. Асосан, лачак ип газлама “карбас”дан тикиларди. Жанубий Хоразмда лачакни кийишмасди,

154-расм. Аёллар такинчоқлари.

саллани ўраганда бир ўрамини кўкрагига тушириб, энгагини ва юзини ўрашарди.

Бухоро атрофидаги ва Амударё куйи қарлуқ аёллари “коподон”, “касава” ва “шоҳ-боши” бош кийимларни кийишган.

Ўрта Осиё аёллари такинчоқларининг турлари хилма-хил бўлган. Тошкент, Бухоро ва Фарғона водийсида пешонага кийиладиган “тиллақошлар”, Хоразмда — “осмадўзи”, Бухоро, Самарқанд ва Тошкентда — “тилла баргак” бўлган (154-расмлар). Бошқа аёллар такинчоқлари ҳам хилма-хил эди: узуклар, билагузуклар, сирғалар, булоқилар ва холбиндилар; кўкрак безаклари — зибигардон, нозигардон, бўйин тумор, қўлтиқ тумор, синсила, тавқ, хапабанд, топиш ва бошқалар; бўйин безаклари — туф, сочпопук ва бошқалар кенг тарқалган. Безаклар турлича материаллардан ҳар хил усулда ясаларди.

Аёллар оёқ кийимлари турли бўлган. Шаҳар ва қишлоқларда, одатдагича, маҳси кийиларди. Маҳсининг қўнжи узун бўлиб, унга иштон киргизиларди. Маҳсилар жуда юмшоқ, енгил ва Ўрта Осиё шароитига қулай бўлган.

Маҳсини устидан кавуш кийиларди. Улар чармдан қилинарди. Бойлар, одатда, ироқи усулида кашталанган маҳси ва кавушни кийишарди. Қишда Ўзбекистонда ёғочдан ясалган бошмоқ “*хаккар кавуш*” ва ёғоч кавуш кийишган.

Эркаклар костюми. Барча ёшдаги эркаклар кийими туникасимон бўлган. Бу эркаклар кийимининг қадимийлигини ифодалайди. Эркаклар кийими ички ва устки, бел ва елка кийимлардан иборат (155-расм).

Қадимдан эркакларнинг ички кўйлагининг узунлиги тиззагача бўлган, кейинроқ уни бўксасигача қисқартиришди. Кўйлакнинг ёқаси икки хил бўлган. Фарғона водийсида ёқани тўғри тўртбурчак шаклда матонинг диагонали бўйича қирқиб, кенг томонларини бириктириб вертикал ёқа ўмизига тикишган. Кўйлакнинг иккинчи турида эса, ёқа ўмизи горизонтал қилинарди. Фарғона водийсида ва Тошкентда уни “*муллавачча*” деб аташарди. Ёқа ўмизининг чеккаси жияк билан тикиб чиқиларди. Кўндаланг ёқали кўйлакни Зарафшон, Қашқадарё, Сурхондарё, Бухоро ва Хоразмда ҳам кийишган.

Фарғона ва Тошкент вилоятларида ички кўйлак “*яхтак*” кенг тарқалганди. Уни ип матолардан (чит, бўз) тикишарди. Яхтакни ёшлар ва кексалар кийишган. Бу енгил ва қулай кўйлакнинг олди очиқ бўлиб, узунлиги тиззагача ёки узунроқ эди. Ёқаси зич чоклар билан қавиларди, кўкрагида битта тугма ва измага тугмаларди.

Ички бел кийими “*иштон*” кенг бўлган. Узунлиги тўпигигача бўлиб, иштонбоф билан маҳкамланарди. Иштонни ип газламадан тикишган. Совуқ пайтда жун ёки қалин ип газмолдан тикилган астарли ёки астарсиз “*шимни*” кийишарди; чавандозлар наमतдан қилинган, овчилар — мўйна ёки жундан қилинган астарсиз “*шалвар*” кийишарди. Бу шалварлар Урта Осиё эркакларининг қадимий кийими бўлган.

Эркакларнинг устки кийими турли чопонлар эди. Уни кўйлак устидан кийишган. Чопонларнинг туникасимон бичими икки турли бўлган.

155-расм. Хоразм эркаклари халқ кийими: 1-кўйлак; 2-кўйлак жубба; 3-иштон ва иштонборлар; 4-ятак; 5-чопон; 6-тўн; 7-турли белборлар; 8-чакмон.

Чопоннинг биринчи тури яхлит мато парчасидан бичиларди; тўғри ёки сал торайган енглари гавда қисмига, қўлтиғига хиштак (ластовица), ёнларига қийик томони билан улоқлар тикиларди. Чопоннинг иккинчи турида гавда қисми икки бўлак матодан қилинарди.

Чопонларнинг икки ёнидан кесимлар қилинганди. Ёқаси, этаги ва енгининг учига тасма ёки жияк, кўкрагида иккита боғич тикиларди.

Чопонлар астарсиз, астарли ва пахтали қилинарди.

Фарғона водийсида, Тошкент ва Хоразмда қавилган чопонлар гавдага ёпишиб турарди. Уларни қаторида Фарғона водийсида астарсиз чопон “авратун”ни қавилган чопон устидан кийишарди.

Зарчопонларни асосан амирлар кийишган.

Қишда бадавлат эркаклар қавилган чопон устидан “чакмон”, “кебанак”, мўйнали “пўстин”ни кийишарди. Чакмоннинг бичими чопонга нисбатан кенгрок ва эркинрок бўлган, ёқаси эса орқада тик бўлиб, олдида торайяр эди. Чакмон қўй ёки туя жунидан қўлда тукилган матодан қилинарди. Чорвачилик билан шуғулланган ўзбеклар жун матодан қилинган чопон “кебанак” кийишган. Ўрта ва катта ёшли эркаклар қишда қўй терисидан қилинган пўстин кийишган. Чопонлар ва пўстинлар икки бортли бўлиб, чапдан ўнгга ўраларди ва белбоғсиз кийиларди. Уларни чегараларига мўйна тикиларди.

Белбоғлар (*белқарс, чорси, қийиқча*) маҳаллий матодан квадрат шаклида қилиниб, кашталанарди. Бадавлат одамлар ва мансабдорлар духобадан қилинган зар уқали ёки ироқи усулда кашталанган кенг камарни тақишган. Камарларга сирланган, қора кумуш билан ишлов берилган ёки тағнишон (қадама нақш) қилинган катта тўкага қадаларди.

Қишда кийимни ип ёки ипакдан қилинган (узунлиги 11 м гача) “ўрама белбоғ” билан боғлашарди.

XIX аср ўрталаридан бошлаб Россиядан келган “камзол”ни шаҳарликлар кийишган. Бу олди берк тугмаланган, тик ёқали, орқасида кесими йўқ, сюртуксимон кийим бўлган. Уни кўйлак устидан кийишар эди. Қишда эса унинг устидан чопон кийишарди.

XIX асрда энг кенг тарқалган бош кийим дўппи (*қалпоқ, каллапўш* ва бошқалар) бўлган. У газмолдан тикилиб, одатда, ипак ёки кумуш ва зар иплар билан кашталанарди. Олдин, дўппининг шакли салла ўрашга қулай бўлиши учун, чўкқили қилинарди, гардиши эса кенг бўлган.

XX асрда квадрат ёки юмалоқ тепали дўппилар пайдо бўлди. Фарғона водийсида ва Тошкентда “бодом” ва “қалампир” нақшли (чуст дўпписига ухшаш), Қашқадарёда туташ ироки кашта қилинган “гиламдўппи”, Сурхондарёда “пилтадузи” дўппиларни кийишган.

Кашта қилинган дўппилар қаторида Тошкентда тўқ духобадан тикилган каштасиз дўппилар кенг тарқалганди.

Дўппининг яна бир тури — “шобпуш” — ип газмолдан қилиниб, машина ёки қўлда қавиларди. Уни қишда бош кийим остидан ёки кечаси ётганда кийишарди.

Рухонийлар ва айрим аслзодалар, кексалар уч ёки тўрт киррали мато парчаларидан тикилган баланд юмалоқ бош кийим “қулоқ”ни кийишган.

Фарғона водийси қишлоқ аҳолиси наमतдан қилинган қирғиз қалпоғини, қишда эса қозоқларникига ухшаш мўйнадан “тумоқ” кийишган.

Хоразмда узун мўйнали қўй терисидан қилинган катта юмалоқ ясси бош кийим “чугурма”ни кийишган.

Қишда дўппининг устидан мўйнадан қилинган, астарли юмалоқ бош кийим — “теллак” кийишган. Бухоро воҳасида мўйнадан конуссимон шаклли бош кийим кийишган. Унинг тепаси қорақўлдан, чеккаси — қундуз мўйнасидан ва ичи — қўй мўйнасидан қилинарди. Фарғона водийсида ва Тошкентда қалпоқлар духобадан тикилиб, чеккаси тулки, сувсар ёки барра мўйнасидан қилинарди.

Саллани ип, нимжун ёки доқадан қилишарди. Аҳолининг ҳар бир ижтимоий табақаси учун саллани ўраш усули бўлган, Бухорода эса, саллани ўрайдиган махсус мутахассислар бўлган.

Ишлаган пайтда ва уйда бошни салла ўрнига чорси ёки мато парчаси билан боғлашарди.

XX асрга қадар саллани ўспиринлар ҳам кийишганди. Қарилар салласи — оқ, ўрта ёшларники — кул ранг, ёшларники — ранг-баранг бўлган.

Эркакларнинг асосий оёқ кийими маҳси, кавуш бўлган. “Амрикон” (Америкадан келган) чармдан қилинган оёқ

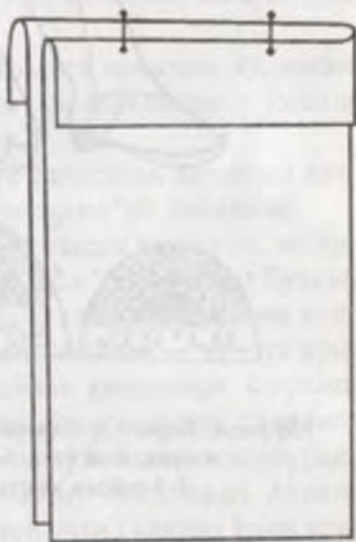
156-расм. Хоразм эркаклари оёқ кийими: 1-махси; 2, 3-кавуш;
4-орик, 5-оқ этик; 6-тейди, наमतдан пайпок;
7-9-пайпок кашталарининг намуналари.

кийимлари қимматбаҳо эди. Махси ва кавушлар қалин чармдан қилинарди. Ёзда кавушнинг ўзини кийишарди.

Улардан ташқари, эркаклар баланд қўнжли ва пошна-ли этик кийишган (156-расм).

Қишлоқда оёқ кийимлар оддийроқ бўлган: этик, “чо-риқ” (қўнжсиз оёқ кийим), калта этик “мукки” (пошна-сиз, юмшоқ ва қаттиқ теридан тикилган) ёки “товулди-риқ” (ёғочдан қилинган уч оёқли), далада ишлаганда “хом кавуш” (мол ёки от хом терисидан ишланган) кийишган.

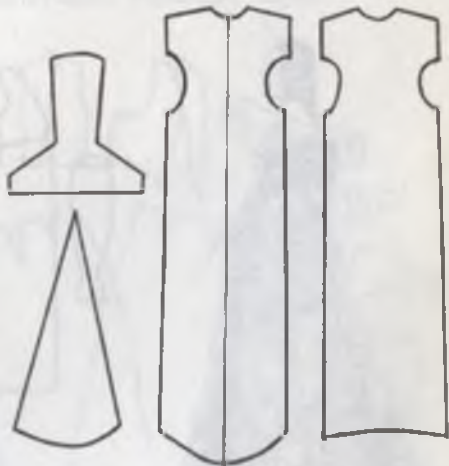
@tarixchi_kutubxonasiga

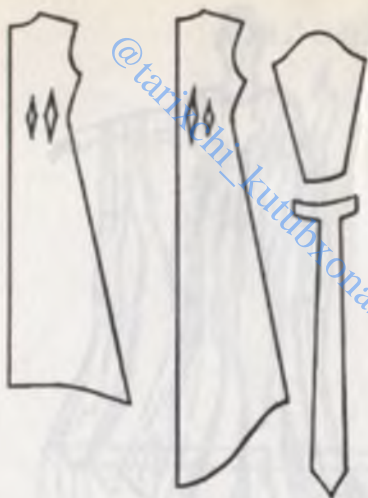
1. Дарик хитон. Антик услуб.

II. Ионик хитон. Антик услуб.

III. Котта ва камиза. Роман услуб.

@tarishi_kutubxonasiga

IV. Аёллар кўйлаги. Готик услуб.

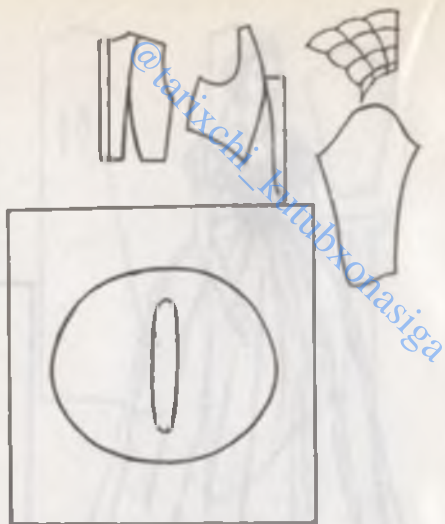
V. Италиан аёллар кўйлаги. Ренессанс услуби.

VI. Италиан аёллар кўйлаги. Ренессанс услуби.

VII. Испан аёллар кўйлаги. Уйғониш услуби.

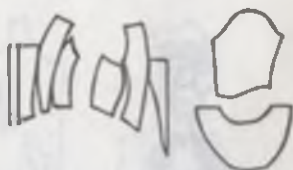
VIII. Инглиз аёллар кўйлаги. Уйғониш услуби.

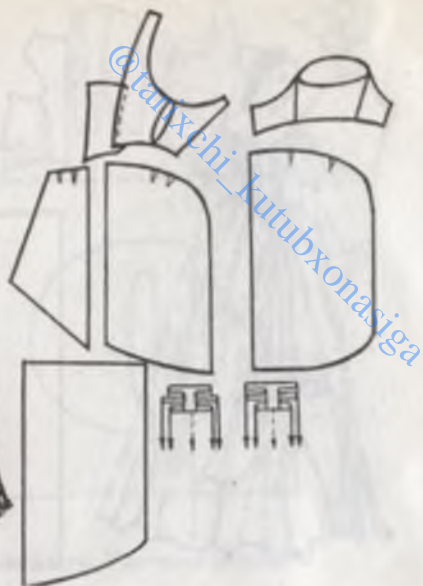
IX. Француз аёллар кўйлаги. Уйғониш услуби.

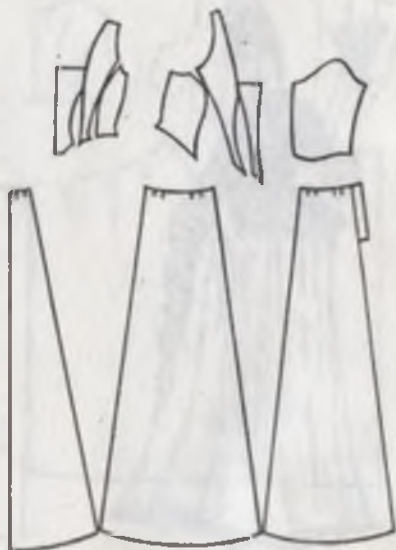
X. Француз аёллар кўйлаги. Барокко услуби.

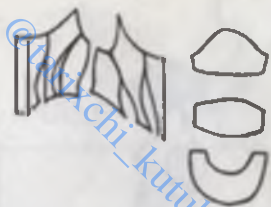
XI. Аёллар либоси. Барокко услуби.

XII. Аёллар либоси. Рококо услуби.

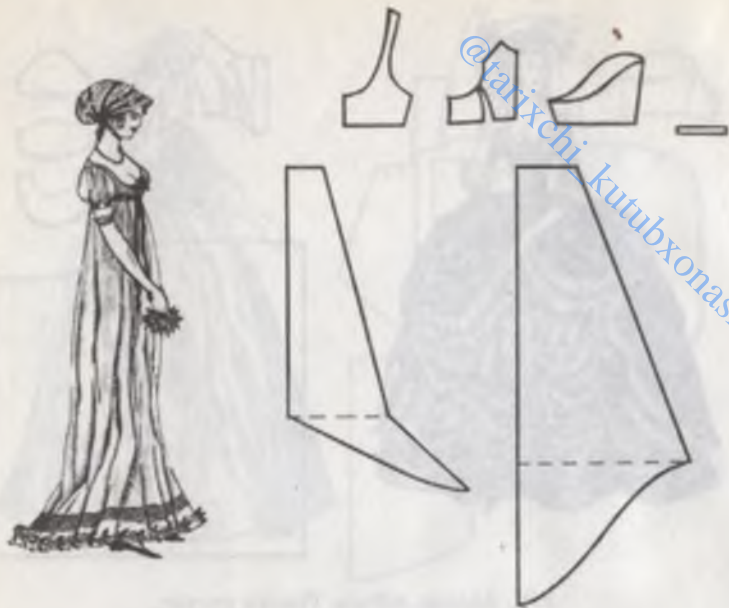
XIII. Аёллар либоси. Рококо услуби.

XIV. Аёллар либоси. Рококо услуби.

XV. Аёллар либоси. Рококо услуби.

XVI. Аёллар кўйлаги. Классицизм услуби.

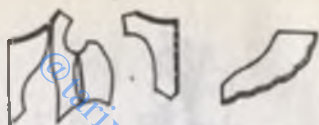
XVII. Аёллар либоси. Ампи́р услуби.

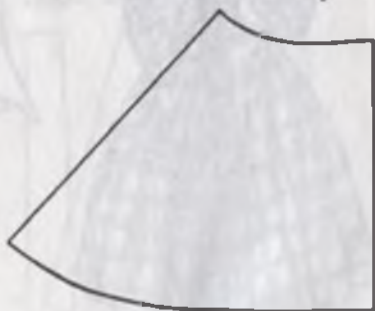
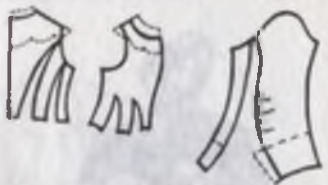
XVIII. Аёллар либоси. XIX асрнинг 20-йиллари

XIX. Аёллар либоси. XIX асрнинг 30-йиллари.

XX. Аёллар либоси. XIX асринг 50-йиллари.

XXI. Аёллар либоси. XX аср. Модерн услуби.

@tarixchi_kutubxonasiga

XXII. Ўзбек миллий либоси.

@tarixchi_kutubxonasi

XXIII. Ўзбек миллий либоси.

@tarixchi_kutubxonasiga

XXIV. Ўзбек миллий либоси.

А д а б и ё т л а р

1. Мерцалова М.Н. История костюма. — М.: Искусство, 1972 г.
2. Кибалова Л., Гребенова О., Ламарова М. — Прага: Артия, 1986 г.
3. Киреева Е.В. История костюма. — М.: Просвещение, 1970 г.
4. Одежда народов Зарубежной Азии. Сборник МАЭИ т. XXXII. — Л.: Наука, 1977 г.
5. Сычев Л.П., Сычев В.Л. Китайский костюм. — М.: Восточная литература, 1975 г.
6. Костюм народов Средней Азии (под редакцией Сухаревой О.А.) — М.: Наука, 1975 г.
7. Традиционная одежда народов Средней Азии и Казахстана. — М.: Наука, 1989 г.
8. Абдуллаев Т.А., Хасанова С.А. Одежда узбеков. — Т.: Фан, 1978 г.
9. Сухарева О.А. История среднеазиатского костюма. Самарканд (2 половина XIX—начала XX века). — М.: Наука, 1982 г.
10. Ундерова Л.В. Узбекская народная одежда конца XIX—XX вв. — Т.: Фан, 1994 г.
11. Народное искусство Узбекистана. -Т.: Издательство литературы и искусства им. Г.Гуляма, 1972 г.
12. Пугаченкова Г.А., Ремпель Л.И. Очерки Искусства Средней Азии. — М.: Искусство, 1982 г.

МУНДАРИЖА

Мукаддима.....	3
Қадимий Миср костюми	5
Қадимий Подшоҳлик костюми (милоддан олдинги 2000—2400 йй.) ..	8
Урта Подшоҳлик костюми (милоддан олдинги 2400—1700 йй.)	13
Янги Подшоҳлик костюми (милоддан аввалги 1580—1090 йй.)	14
Қадимий Юнон костюми	16
Қадимий Рим костюми	26
Урта аср Овруро костюми	33
Роман услуби костюми (IX—XIII асрлар)	35
Готик услуби костюми (XIII—XV аср)	41
Овруро Уйғониш даврининг костюми	51
Италия костюми	52
Испания костюми	60
Франция костюми	66
Англия костюми	70
Олмония костюми	74
XVII аср Овруро костюми	80
Эркаклар костюми	82
Биринчи давр (1600—1629 йй.)	82
Иккинчи давр (1620—1635 йй.)	84
Учинчи давр (1635—1643 йй.)	85
Тўртинчи давр (1643—1660 йй.)	86
Бешинчи давр (1660—1685 йй.)	87
Олтинчи давр (1680—1700 йй.)	88
Аёллар костюми	90
Биринчи давр (1600—1620 йй.)	90
Иккинчи давр (1620—1635 йй.)	92
Учинчи давр (1635—1645 йй.)	94
Тўртинчи давр (1650—1660 йй.)	96
Бешинчи давр (1670—1680 йй.)	96
Олтинчи давр (1680—1690 йй.)	97
Испания костюми	99
XVIII аср Овруро костюми	102
XVIII аср биринчи ярми костюми	103
XVIII аср иккинчи ярми костюми	107
Буюк француз буржуа инқилоби даври костюми	112
XIX аср костюми	119
Биринчи давр (1800—1815 йй.)	120
Иккинчи давр (1815—1830 йй.)	129
Учинчи давр (1830—1848 йй.)	132
Тўртинчи давр (1850—1870 йй.)	141
Бешинчи давр (1870—1880 йй.)	146

Олтинчи давр (XIX асрнинг 90-йиллари).....	153
XX аср костюми	155
Биринчи давр (1900—1908 йй.)	156
Иккинчи давр (1909—1914 йй.)	159
Учинчи давр (1915—1918 йй.)	165
Туртинчи давр (1919—1928 йй.)	166
Бешинчи давр (1929—1939 йй.)	170
Олтинчи давр (1940—1949 йй.)	173
Еттинчи давр (1950—1960 йй.)	176
Саккизинчи давр (1963—1980 йй.)	178
Бобил—Оссурия костюми	183
Форс костюми	191
Ҳинд костюми	198
Хитой костюми	210
Япония костюми	226
Ўрта Осиё антик костюми	243
Илк ўрта аср Ўрта Осиё костюми	249
Кеч ўрта аср Ўрта Осиё костюми	261
XIX—XX асрнинг биринчи ярмидаги ўзбек костюми	285
ИЛОВА	304
Адабиётлар	318

Ҳасанбоева Г.К., Чурсина В.А.

КОСТЮМ ТАРИХИ

“Ўзбекистон” нашриёти, 2002.

Рассом В. А. Чурсина

Бадий муҳаррир Т. Каноатов

Техник муҳаррирлар У. Ким, Т. Харитоновна

Мусаххих Г. Азизова

Компьютерда тайёрловчи Е. Гильмутдинова

Теришга берилди 3.09.2001. Босишга рухсат этилди 17.04.2002.

Бичими 84x108¹/₃₂. “Antiqua” гарнитурда офсет босма усулида
босилди. Шартли бос. т. 16,8. Нашр т. 16,72. 2000 нусхада
чоп этилди. Буюртма № 86. Баҳоси шартнома асосида

“Ўзбекистон” нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30-уй.
Нашр № 169-2001.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот кўмитаси 1-босмахонасида
босилди. 700002, Тошкент, Сағбон кўчаси, 1-берк куча, 2 уй.

@tarixchi_kutubxonasi

“ЎЗБЕКИСТОН”